

Indholdsfortegnelse

Redaktionelt	302
Peter Ramsing: Legens kraft i gruppeanalytisk psykoterapi	304
Ole Jakob Storebø: Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis, belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge	323
Iben Busk: Fra ageren til symbolisering – en kasuistik	340
Jörg Frommer: Psykoanalyse og kvalitativ socialforskning i konvergens: findes der muligheder for at lære af hinanden?	360
6. Nordiska Gruppterapikonferensen, august 2007	
Thor Kristian Island: Storgruppen i kontekst.	382
Tove Mathiesen: Refleksioner over Storgruppen i Stockholm	384
Bokanmeldelser	
Steinar Lorentzen: <i>Peter Elsass et al. Assessmentmetoder</i>	393
Lisbeth Hybholt: <i>Lennart Holm & Irene Oestrich: Kognitiv miljøterapi</i>	396

Table of Contents

Editorial	302
Peter Ramsing: The Power of Play in Group Analytic Psychotherapy.	304
Ole Jakob Storebø: Some Reflections of a Connection between Metatheory and Practice Shown in Relation to the Psychological Phenomenon of Acting-Out in Group Therapy with Adolescents.	323
Iben Busk: From Acting-Out to Symbolisation – A Case Story	340
Jörg Frommer: Psychoanalysis and qualitative social research converging: are there possibilities of learning from each other?	360
6th Nordic Grouptherapy Conference in Stockholm August 2007	
Thor Kristian Island: The large group in context	382
Tove Mathiesen: Reflections over the large group	384
Book reviews	393

Redaktionelt

Dette nummer af Matrix bringer læseren ganske vidt omkring i nogle af den dynamiske psykoterapis anvendte og teoretiske områder.

Peter Ramsing skriver om *Legens kraft i gruppeanalytisk psykoterapi*. Artiklen er en viderebearbejdelse af det hovedforedrag, Peter Ramsing holdt på den sidste EFPP konference med temaet *Play and Power*. Den fandt sted i København i maj 2007. Leg, at kunne være og forholde sig legende, er så absolut nødvendigt for terapien. Men hvad er leg egentlig? Artiklen former sig som en cirkelende bevægelse omkring legens mangesidede og dobbelttydige væsen i gruppeterapeutiske processer, klinisk illustreret og teoretisk reflekteret.

Jakob Ole Storebø skriver i *Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis, belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge* om nogle modsætninger i den gruppeanalytiske metateori. Han redegør både for teoretiske og praktiske konsekvenser af denne modsætning. Jakob Ole Storebø argumenterer for, at Preben Bertelsens almenpsykologiske model for psykologiske fænomener kan bringe forståelse og mening til den beskrevne modsætning. Det er en spændende og til tider teoretisk udfordrende artikel. De kliniske eksempler fra en gruppe med unge og med særligt fokus på det i ungegrupper ofte forekommende fænomen – ageren, knytter teorien til klinikken, og det giver den teoretiske diskussion liv.

Iben Busk skriver i *Fra ageren til symbolisering – en kasuistik* om et langt psykoanalytisk orienteret terapeutisk forløb med en pige, der er blevet misbrugt over længere tid. Artiklen bringer os med den meget levende beskrivelse med ind i det terapeutiske rum og beriger med teoretisk velfunderede refleksioner. Iben Busk argumenterer for, at det er nødvendigt at have øje for hele barnets personlighedsstruktur og udvikling, og at det kan være nødvendigt, som det beskrives i det forløb, hun har haft med pigen, at tilpasse den terapeutiske teknik.

Matrix bringer denne gang en oversættelse af en væsentlig artikel fra det tyske tidsskrift *Psyche – Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen*. Artiklen er et godt eksempel på den stærke socialt orienterede tradition inden for tysk psykoanalyse. Den er skrevet af Jörg Frommer, som bl.a. er læge, dr. med., professor, psykiater og psykoanalytiker. Titlen er *Psykoanalyse og kvalitativ so-*

cialforskning i konvergens: findes der muligheder for at lære af hinanden? Frommers "svar" er ganske omfattende: han griber bl.a. tilbage til Max Webers læsning af psykoanalytiske tekster i 1910'erne, til Frankfurterskolen og ikke mindst til aktuel sammentænkning af metoder inden for kvalitativ socialforskning og psykoanalytiske erkendelsesformer. Som titlen prøvende antyder kan de to vidensområder lære ganske meget af hinanden forudsat én vis gensidig åbenhed og metodologisk stringens.

Den 6. nordiske gruppeterapikonference fandt sted i Stockholm i august dette år. Som ved de foregående konferencer – og mange andre internationale konferencer – var der også her en storgruppe. Alligevel er der ikke skrevet særlig meget om den slags storgrupper i den gruppeanalytiske litteratur. Det rådes der lidt bod på her: Thor Kristian Island beskriver først *Storgruppen i kontekst* og dernæst følger Tove Mathiesens *Refleksioner over storgruppen i Stockholm*. Det er medrivende læsning både i sin procesform, men også fordi så mange grundlæggende temaer er i spil.

Der er to boganmeldelser: Steinar Lorentzen omtaler en stor dansk bog om assessmentmetoder positivt. Det er et væsentligt opslagsværk. Men han undrer sig også over, hvorfor man ikke i stedet taler om udredning eller vurdering. Lisbeth Hybholt giver en grundig gennemgang af en ny dansk skrevet bog om kognitiv miljøterapi. Bogen afspejler i forhold til tidligere bøger om emnet større erfaring og klarere overblik.

Søren Aagaard

Peter Ramsing

Legens kraft i gruppeanalytisk psykoterapi

Matrix 2007; 4, 304-322

Peter Ramsing

Artiklen søger at sandsynliggøre en grundlæggende hypotese om, at legen og især den gensidige forestillingsleg har en kraft til at skabe forandring i psykoterapi. Der argumenteres for, at leg er universel og er af fundamental betydning for kulturel udvikling og altid har været en del af menneskets historie. Det er ikke kun børn der leger. I psykoterapi med voksne foregår legen via udveksling med ord, forestillinger og metaforer. Leg er en alvorlig sag og er ikke kun forbundet med kreativitet og glæde. Legen kan også være potentiel destruktiv og forbundet med dominans og underkastelse. Der er en tæt forbindelse til gentagelsestvang. Tidligere mønstre genspilles i det terapeutiske rum her og nu. Når den destruktive leg kan rummes og forstås, er der et potentiale for forandring. Terapeuten skal turde blive leget med. Der gives eksempler fra gruppeanalytisk psykoterapi, der belyser hvordan den destruktive leg kan forandre, når den rummes og på, hvordan gruppen og dens deltagere over tid kan udvikle evnen til gensidig forestillingsleg. Dette giver mulighed for en kreativ forandring.

EKSEMPEL

”Jeg savner at være tynd. Jeg savner min anoreksi. Det er som at være ulykkeligt forelsket”, siger frøken M, en af deltagerne i en gruppe for spise-

*Peter Ramsing, ledende overlæge børnepsykiatrisk afdeling, diplomeret gruppeanalytiker
Adresse: Børnepsykiatrisk afdeling, Børne- og Ungdomspsykiatrisk Center, Region Midtjylland,
Harald Selmersvej 66, 8240 Risskov. Tlf. 40104573. Mail: per@buh.aaa.dk*

forstyrrede. Hun er ved at evaluere sit første år i gruppen. Hun spiser normalt og har en normal vægt, men hun savner at være tynd. Hun fortsætter med at tale om noget andet. En af terapeuterne i gruppen vender tilbage til dette udtryk med at være ulykkeligt forelsket i sin anoreksi. Det starter en diskussion med livlig deltagelse af de andre gruppedeltagere. Forskellige temaer diskuteres: Hvis du skal forlade en kæreste, må du sørge. Det er svært, hvis han har fundet en anden (tyndere?) kvinde. Men det at være ulykkeligt forelsket begrænser dit liv, hvis du ikke kan sige helt farvel til forholdet.

Tiden vil vise om frøken M kan bruge disse billeder på sin vej til fuld helbredelse af hendes spiseforstyrrelse. Men i gruppens diskussion var der et tydeligt skifte fra en rationel evaluerende dialog til en legende udveksling, hvor alle snakkede, som om frøken M's anoreksi var en tidligere kæreste.

Det er en almen opfattelse, at det kun er børn som leger. Men som eksemplet viser, er denne opfattelse baseret på en meget snæver opfattelse af begrebet. En hollandsk kulturhistoriker Johan Huizinga (1963) ser leg som noget universelt, og han argumenterer for, at leg er en del af at skabe kulturen, og at det ikke er den anden vej rundt. Han definerer leg i bogen *Homo Ludens* på denne måde:

“Leg er en frivillig handling eller virksomhed, der udspilles indenfor visse fastsatte rumlige og tidsmæssige grænser. Trods frivilligheden udføres den efter ufravigeligt bindende regler, har et mål i sig selv og ledsages af en følelse af spænding og glæde og en fornemmelse af, at den er noget andet end det ”almindelige” liv. Med denne definition synes begrebet at kunne omfatte alt det, vi forstår ved leg hos dyr, børn og voksne mennesker; duelighedsprøver og væddekampe, skuespil og forestillinger af enhver art, spil der taler til forstanden eller instinktet. Legen som kategori kunne se ud til at være en af de allermest fundamentale livselementer. (Huizinga 1993, s. 36)

Igennem bogen argumenterer Huizinga for, at:

“... kultur opstår i form af leg, og at kultur oprindeligt leges.” (Ibid, s. 54)

Han bygger sin argumentation på at vise, hvordan leg indgår som element i mange kulturers ritualer og fælleskulturelle hændelser, som den religiøse forestilling og kappestriden forbundet med fester i tidlige kulturer. Huizinga ser

således leg som havende en arkaisk dimension for mennesket og for kulturen. Andre forfattere ser også leg som noget fundamentalt og universelt.

André Green skriver, at der ikke findes en kultur uden leg og der er ingen perioder i historien, hvor legen har været fraværende:

“Min konklusion er derfor, at leg, denne universelle aktivitet, er et medfødt kendetegn ved sindet, et kendetegn som kan tage forskellige former ikke kun i forskellige grupper, men også for forskellige individer.” (2005, s. 11, min oversættelse)

Winnicott så også legen som fundamental:

“Det er leg, som er det universelle; den hører sammen med et godt helbred: at lege fremmer væksten og derfor sundhed; at lege fører til grupperelationer; at lege kan være en form for kommunikation i psykoterapi; og endelig er psykoanalysen blevet udviklet til en højst specialiseret måde at lege på – til fremme af kommunikationen med én selv og andre.

At lege er det naturlige, og psykoanalyse er et højt sofistikeret fænomen i det 20ende århundrede.” (Winnicott 1990, s. 53)

I børnepsykoterapi er det især forestillingslegen, der tilskrives en særlig betydning. Bertha Mook, fra University of Ottawa, Canada skriver (2006) om forestillingsleg i børnepsykoterapi:

“For legen fremkalder en primordial oplevelse af os selv og fremstiller par excellence, hvad det betyder at være en levende krop i verden.” (s. 236, min oversættelse)

Mook beskriver, at barnet gennem forestillingslegen kan skabe og gen-skabe sin egen mening på en kropslig funderet måde. Det giver barnet mulighed for over tid at forandre sin måde at opleve verden på og giver potentielt muligheden for overraskende indsigter og opdagelser, som er relevante for barnets verden. Ifølge Mook giver forestillingslegen således en værdifuld mulighed for at kunne fremme forandring og healing i en terapeutisk kontekst.

Det svarer på mange måder til Winnicotts måde at se det på. Winnicott skriver meget om leg og kobler det til overgangsfænomener, til noget som er både indre og ydre, reelt og fantasi på samme tid. Når man ser på leg i psykoterapi, mener jeg Winnicotts måde at forstå leg på er central. Endnu et citat kan tydeliggøre noget af legens kompleksitet.

"... at det legende har et sted og en tid. Det er ikke som sådan *indeni* (og det er uheldigvis rigtig nok, at ordet *indeni* har mange og forskellige anvendelser i psykoanalytiske diskussioner). Det er heller ikke *udenfor*, dvs. det er ikke en del af den afviste verden, af ikke-mig, det som den enkelte har besluttet at erkende (hvor vanskeligt og med hvor stor smerte det end måtte være) som egentlig eksternt, det der er uden for den magiske kontrol. For at kontrollere det, der er udenfor, må man *gøre* noget, ikke bare tænke eller ønske, og *at gøre noget tager tid*. At lege er at *gøre*." (Winnicott, 1990, s. 53)

Winnicott har ikke en afgrænset definition på leg, han beskriver legens væsen på mange måder. Men det er gennemgående i hans skrifter om leg, at det indeholder et overgangsfænomen eller et potentielt rum. Det er denne måde at se leg på som efter min mening får en særlig betydning for anvendelsen i psykoterapi. Noget som Winnicott jo også gør opmærksom på med det ofte citerede udsagn:

"... psykoterapi foregår i et felt, hvor to legeområder – patientens og terapeutens – overlapper hinanden." (Ibid, s. 67)

Empiriske undersøgelser og forestillingsleg

Fra empiriske undersøgelser ved vi, at forestillingsleg spiller en vigtig rolle for børns udvikling. Russ (2004) har lavet en oversigt. Russ bruger begrebet "pretend play", jeg har holdt mig til at oversætte det som forestillingsleg. Russ skriver om det begreb (pretend play) hun bruger:

"Forestillingsleg (pretend play) involverer at lade som om, at bruge fantasien og at foregive og at anvende symboler. Fein (1987) siger, at forestillingsleg er en symbolsk handling, hvor én ting på en legende måde anvendes som om det var noget andet. Fein angiver også, at forestillingen er ladet med følelser og er emotionelt ladet, så affekter er sammenflettet med forestillingslegen. Fein så legen som en naturlig form for kreativitet. (Russ, 2004, p. 2, min oversættelse)

Denne beskrivelse dækker, hvad jeg mener med forestillingsleg og anvender som begreb i artiklen.

Russ konkluderer på grundlag af sin opsamling af empiriske undersøgelser, at forestillingsleg er relateret til eller fremmer følgende:

Legens kraft i gruppeanalytisk psykoterapi

1. Problemløsningsevne som kræver indsigt
2. Flexibilitet i problemløsning
3. Evne til divergent tænkning
4. Evnen til at tænke på alternative mestringsstrategier i dagligdagen og i det hele taget evnen til at mestre
5. Oplevelsen af positive følelser
6. Evnen til at tænke om og udtrykke både positive og negative affekttemaer i forskellige situationer
7. Evnen til at forstå andres følelser og tage andres perspektiv
8. Nogle dele af generel tilpasning

For de fleste af de nævnte evner er det et åbent spørgsmål om kapaciteten til at lave forestillingsleg kun er relateret eller om der er en kausal sammenhæng mellem leg og den evne der er tale om. Det giver intuitivt mening at sige, at forestillingsleg kan forstærke alle de otte nævnte evner/forhold.

Den voksne, som kan lege med realiteterne og acceptere som-om kvaliteten af den terapeutiske relation og bruge det terapeutiske rum som både virkeligt og som en slags "legeplads", vil have den samme mulighed for at udvikle de ovenfor nævnte evner gennem denne proces. Men dette forudsætter en forholdsvis moden personlighedsstruktur. Mange af de patienter som deltager i gruppeanalytisk behandling har en mindre integreret personlighedsstruktur, og det tager ofte tid for en gruppe at udvikle sig til et niveau, hvor legen kan bruges forandrende på denne måde. Min erfaring fra en gruppeanalytisk gruppe er dog, at der kan være tale om leg set i et andet perspektiv, som efter min mening også bliver centralt for gruppen og deltagerens udvikling. Der er her tale om legens destruktive potentiale.

Destruktiv leg og kreativitet

I Winnicotts forfatterskab kobles leg til sundhed og udvikling. Men leg er ikke altid uskadelig. Leg kan være destruktiv. Green (2005) angiver som eksempler de Romerske Lege, Russisk roulette og fodboldkampe, som kan danne baggrund for forfølgelser og slagsmål. I en diskussion af Winnicotts teorier om leg skriver Green:

“Igennem de sidste par år har vi været vidne til eksempler på perverteret leg, eller ”beskidt” leg. Denne form for leg er ikke baseret på udveksling, men på ønsket om at dominere. Det er en måde at påtvinge sin vilje og at ville underkaste sig. Det er en form for leg som er befrugtet med destrukti-

vitet. Jeg tror, at Winnicott ikke kunne acceptere, at destruktivitet kunne transformeres til en form for leg, som ikke kun bragte morskab, men som også gav kraft til personens omnipotens (2005, p. 12).

Det er dog et spørgsmål om der mere er tale om spil end om leg i den forstand som Winnicott beskriver. I spil er der på forhånd fastlagte regler og tidsgrænser, og der er et mål – man taber eller vinder. I spil er der en mere bevidst og klar ydre struktur for spillet. Legen er en aktivitet uden et klart formål, den er frivillig og har et forløb, som ikke på forhånd er planlagt ej heller med hensyn til tid. Som tidligere beskrevet har Huizinga defineret, at der er regler for legen, men disse kan aftales forud for legen. Denne adskillelse er nogenlunde klar, hvis man skelner mellem f.eks. fodbold og børns leg i al almindelighed. Regellege ligger mere op ad spil, mens rollelege både indeholder elementer af fælles regler og forestillingsleg. Når man kobler legen til psykoterapi også udover legeterapi med børn, kan grænsen mellem spil og leg bliver mere utydelig. Green uddyber ikke med yderligere eksempler på, hvad han hentyder til med perverteret eller ”beskidt” leg. I forhold til psykoterapi kan det være brugbart at anvende Greens ideer om den destruktive side af legen.

Green ser den grusomme og destruktive leg ikke kun som en form for ikke-leg, men også som en modpart til leg – en negativ leg. Han sammenligner det med en negativ terapeutisk reaktion, hvor underkastelse og dominans kommer i spil. *Greens pointe er, at det specifikke ved leg – i begge former, både den positive og den negative leg – er at forandre realiteten til noget andet.* Gennem legen søges en transformation af det, som er ubærligt i realiteten, hvad enten det er interne eller eksterne forhold.

Et klinisk eksempel kan illustrere dette. Eksemplet er fra en gruppeanalytisk gruppe, som har været i gang i 3 år. Der er syv medlemmer i gruppen, fire kvinder og tre mænd.

EKSEMPEL

Det har i nogen tid været indlysende, at hr. A og frk. B er tiltrukket af hinanden. I en session fortæller hr. A åbent om sin tiltrækning til frk. B og hun svarer, at hun også er tiltrukket af ham. De snakker mere om det og siger også, at det er en skam, de er i gruppe sammen, så kan de ikke blive kærester i virkeligheden. Resten af gruppen er tavs, indtil terapeuten spørger, hvad de tænker og hvilke reaktioner de har. Flere udtrykker jalousi og andre, at det er godt, det kommer åbent frem. Terapeuten ser det som en god mulighed for at arbejde terapeutisk med det i gruppen.

Men fire uger senere ringer frk. B til terapeuten og fortæller, at hun og hr. A har mødtes flere gange og har haft sex med hinanden. De er blevet enige om at sige det og stoppe med at se hinanden uden for gruppen. Begge kan se, at det vil ødelægge terapien, hvis de fortsætter med at se hinanden uden for gruppen. Frk. B føler skyld og er bange for at blive afvist af gruppen og terapeuten. Hr. A siger, at han kan klare sig selv, hvis han bliver "smidt ud".

Ved at komme tilbage til gruppen og fortælle om deres udageren bad hr. A og frk. B om hjælp til at stoppe den (for terapien) destruktive relation. Hr. A og frk. B fortsatte i gruppen, og selvom det gav mange dønninger i gruppen, overlevede den som en terapeutisk effektiv gruppe. Både hr. A og frk. B formåede også over tid at forandre sig og udvikle mere hensigtsmæssige reaktionsmønstre.

Da hr. A og frk. B havde sex sammen ødelagde de muligheden for at lege frit med deres forestillinger om deres relation i gruppen. Det, at de havde haft et reelt forhold, begrænsede forestillingsmulighederne. Hvis de havde holdt sig til at lege med fantasiforestillingerne og følelserne omkring deres forhold og begær i gruppen, kunne de i meget højere grad have gjort ubevidste mønstre og angstfyldte forestillinger bevidste. Nogle terapeuter ville formentlig have afvist at lade disse to deltagere fortsætte i gruppeterapien, når de havde brudt rammen for gruppens aftaler på denne måde. Jeg valgte at lade dem fortsætte. Det var samtidig et valg, der gjorde, at jeg tog del i en leg.

Der er flere fortolkningsmuligheder af det som skete. Det er oplagt at tænke på en ødipalkonflikt og et oprør. Men jeg mener, det er vigtigt at være åben for både at se på denne konflikt og modstanden mod at gå ind i gruppens rammer og så have øje for, hvad det var som disse to deltagere anmodede om blev containet. På samme tid som deres udageren kan ses som en mulig destruktion af terapien, kan det ses som et forsøg på at rumme noget, som er svært at håndtere. Der var tydeligvis også noget legende til stede, selvom det var destruktivt, en negativ leg, som Green betegner det, og der var en søgen efter at transformere noget, som opleves ubærligt i realitetens verden.

En hypotese kunne være at hr. A reagerede på en frygt for at blive opslugt af gruppen, og han greb til et velkendt forsvarsmønster. For frk. B kom relationen til de andre kvinder og terapeuten i spil, kunne hun være sig selv og forskellig fra de andre og samtidig blive en del af gruppen. Denne hypotese bygger på en forståelse af mænds og kvinders forskellige grundlæggende forsvarsmønstre (Nielsen og Rudberg, 1994). Disse forsvarsreaktioner kan i særlig grad aktiveres i en gruppeterapi med deltagere af begge køn.

I kreativ leg er det processen som er vigtig. Det er anderledes fra et spil, hvor det, som påpeget tidligere, er resultatet, der er vigtigt (Richards, 2005). I gruppen er spillet forbundet med rivalisering og den kreative leg at arbejde sammen. Både rivalisering og samarbejde er vigtige elementer i en gruppeterapi. Da hr. A og frk. B provokerede gruppen med deres udageren, satte de et spil i gang. Hvem snyder hvem? Både gruppens øvrige medlemmer og jeg havde fantasier om, at de blev ved med at mødes eller at de kyssede hinanden i korridoren. I lang tid var der en vekslen mellem en frugtbar analyse af hvad rammebruddet og forholdet betød for både hr. A og frk. B og de andre gruppedeltagere og så en følelse af at gruppen inklusive mig (terapeuten) blev brugt – blev leget med, i en leg som katten efter musen. Først da nogle af de andre deltagere i gruppen afslørede deres fantasier om, at hr. A og frk. B stadig havde et forhold og der blev en åben diskussion af dette, sluttede spillet. De andre gruppedeltagere delte også, hvilke reaktioner de havde haft overfor følgerne af rammebruddet og forholdet mellem de to. Det blev mere tydeligt, hvordan det aktiverede forsvarsmønstre i de andre betinget af jalousi, vrede, dominans og underkastelse. Det blev tydeligere, hvordan både hr. A og frk. B men også andre gruppe-medlemmer genspillede gamle mønstre. For hr. A var der tydeligvis tale om en gentagelsestvang, når man sammenholdt hans historie og situationen her og nu i gruppen. Det var en svær balancegang både at blive en del af denne gentagelse og så bevare muligheden for noget nyt – bevare det kreative og legende aspekt i denne situation, der hele tiden indeholdt en enten åbenlys eller lurende magtkamp mellem hr. A og mig (terapeuten). Hr. A havde en dominerende rolle i gruppen, så det var en magtkamp, som de øvrige deltagere i gruppen oftest var passive vidner til. På den måde var det også en kamp om gruppens overlevelse som et terapeutisk kraftfuldt sted. Fra mit perspektiv som terapeut var det en oplevelse af at være fanget imellem en impuls til at gentage faderens straffende reaktioner eller at lade stå til som en slags modreaktion. Først da det både blev muligt at få gruppens reaktioner frem i det åbne, og jeg kunne oversætte mine modoverføringsreaktioner til at påpege magtkampen og gentagelsen af hr. A's historie i gruppen her og nu, skete der en forandring. Det var først på dette tidspunkt, at jeg var overbevist om, at det havde været det rigtige at lade hr. A og frk. B fortsætte i gruppen.

Jeg har trukket forløbet omkring hr. A frem, da det især var dette som gav den største terapeutiske udfordring, og det var her kampen om dominans og underkastelse var tydeligst. Men er der her tale om leg? I et perspektiv kan man lige så vel sige, at der er tale om gentagelsestvang, overførings- og modoverføringsreaktioner. Og at det var analysen og fortolkningen af dette som gav en forandring i terapien. Men det er et perspektiv, der ses i tilbageblikkets forståelse. Det var det, som var forud, der indeholdt noget legende. Dette indebar

en deltagelse i en interpersonel iscenesættelse af både hr. A og frk. B's historie, noget som også greb ind i andre gruppedeltageres historier, *samtidig med* at der var en bevidsthed om, at der foregik leg om end potentielt destruktiv med rammerne for terapien. Denne dobbelte bevidsthed, som på dette tidspunkt mest var til stede i mig som terapeut, er meget karakteristisk for leg (Meares, 2005). Det indeholder muligheden for at noget nyt kan ske. I dette forløb var der tale om mange udvekslinger over temaet: Rammerne for terapien og forskellen på handling og udforskning i fantasien. Men hele tiden lurede destruktionen i baggrunden. Ville "legen" bryde sammen, og ville hr. A så forlade gruppen i vrede eller blive smidt ud af mig (terapeuten). Det var min villighed til at tage del i denne "leg", som over tid gav grundlaget for, at hr. A ikke, som han tidligere i lignende situationer havde gjort, afviste fortolkningen om gentagelsen af magtkampen i forhold til faderen her og nu som en del af forståelsen af det, der skete.

I eksemplet er der i hele forløbet tale om, at overførings- og modoverføringsreaktioner blev sat i spil. En tilgang fra denne synsvinkel er central i gruppeanalysen og var løbende en måde for mig at forstå det på, som skete. Men dét også at være opmærksom på, at gruppen og jeg blev en del af en leg om end potentielt destruktiv, gav samtidigt et andet perspektiv. Legen fastholder perspektivet med, at der foregår en udveksling, som begge parter bidrager til, og der er hele tiden mulighed for en anderledes udvikling end forventet. Samtidig er der også risikoen for, at det bliver for meget og legen bryder sammen. Legen bliver således en alvorlig sag.

Mentalisering, psykisk ækvivalens og som-om-tilstand

Børns udvikling af en bevidsthed om adskillelsen af den indre og den ydre realitet er ifølge Fonagy og Target (2000) en følge af at løse en udviklingsmæssig opgave. Det er en konsekvens af at to forskellige mentale tilstande – psykisk ækvivalens og som-om-tilstand – integreres. Når barnet opnår en succesfuld integration af disse to mentale tilstande, udvikler det evnen til mentalisering. Mentalisering er evnen til at erkende eksistensen af følelser og tanker i både sig selv og andre og til at erkende, at andres følelser og tanker er forbundet med den ydre virkelighed. Det er grundlaget for at kunne reflektere.

Når det lille barn leger, er det i som-om tilstanden. Denne leg er adskilt fra realiteten. "Det er bare en leg," siger barnet, når legen bliver for virkelig. I som-om-tilstanden oplever barnet følelser og forestillinger som symbolske og som noget der ikke har en indflydelse på den ydre verden.

I psykisk ækvivalens tilstanden er der en eksakt korrespondens mellem den indre tilstand og den ydre realitet. Sådan som barnet oplever det, sådan er det. Dette kan illustreres ved mindre børns reaktion på en opgave. Barnet vises først en svamp, der er lavet så den ligner en sten. Når man spørger barnet, hvad det er, svarer det: En sten. Barnet får så lov at røre svampen og spørges igen om, hvad det er. En svamp siger barnet. Svampen lægges igen foran barnet, og svampen ser stadig ud som en sten. Barnet spørges, hvad det ligner. En svamp, svarer barnet. Barnet ved, det er en svamp, og så ser det også sådan ud for barnet, der svarer ud fra en psykisk ækvivalens tilstand. Dette til trods for, at barnet ved første spørgsmål svarede, at genstanden lignede en sten. Barnet på dette stadie har en såkaldt teleologisk forståelse af verden. Dette betyder, at barnet forstår, at andres reaktioner er baseret på intentioner og havende et formål. Men når barnet reagerer ud fra en teleologisk forståelse, opfatter barnet den andens motiv som den effekt, det har på barnet. F.eks. hvis faderen gør barnet ked af det, tror barnet, at det var faderens hensigt at gøre det ked af det (her forudsættes det, at faderens hensigt var en anden).

I den sunde normaludvikling integrerer barnet de nævnte to mentale tilstande omkring femårsalderen. De gode nok forældre kan lege med deres børn, de kan også lege med realiteterne og samtidig lave en klar adskillelse mellem som-om leg eller tilstand og realiteten. Barnet får således mulighed for at forstå, at der er en forskel mellem intention og effekten af andres handlinger. Barnet kan finde sig selv i mors eller fars øjne. Og på samme tid kan det finde noget forskelligt fra sig selv. Denne forskel er fundamentet for, at barnet kan lave en repræsentation af verden og objekterne. Men hvis barnet har forældre, der ikke kan tænke om barnets oplevelser eller rumme barnet, kan udviklingen gå i stå eller fejludvikles. Der er evidens for (Fonagy og Target, 2000), at børn som har oplevet alvorlige traumer eller har været udsat for alvorlige overgreb bliver præget på følgende måde:

1. Den indre realitet opleves som svarende til psykisk ækvivalens tilstanden langt udover den sædvanlige alder.
2. Der er en tendens til at skifte til som-om tilstanden gennem dissociation. Når personen er i som-om tilstanden på denne måde er der ikke en forbindelse med den ydre realitet. F.eks. kan en patient fortælle om uhyrlige oplevelser på en helt uaffekteret måde, det er som om vedkommende fortæller en andens historie.
3. Der er en nedsat kapacitet til at reflektere over både egen og andres mentale tilstand.

Ovennævnte måde at fungere eller tænke på kan fortsætte ind i voksenalderen og spiller så en stor rolle ved borderline fænomener.

De to beskrevne tilstande, psykisk ækvivalens og som-om tilstanden, er meget vigtige og brugbare begreber, når man skal forstå og håndtere patienter med en borderline personlighedsforstyrrelse i en gruppeterapi. Og det er meget hjælpsomt at gøre sig klart, hvornår der er tale om en leg, der foregår i en dissocieret som-om tilstand og dermed er adskilt for meget fra virkeligheden og hvornår der er tale om en forestillingsleg, som også kan være en leg med virkeligheden. Et eksempel kan gøre det mere klart.

EKSEMPEL

I en gruppeanalytisk gruppe, som har fungeret i 2½ år (den samme gruppe som nævnt i det tidligere eksempel) fortæller frk. A en *drøm om en stor kvinde, som trøster hende på en sådan måde, at hun knapt kan ånde*. I forbindelse med, at der snakkes om drømmen, fortæller frk. A mere om sin historie. Hun fortæller på en mere autentisk måde end hun har gjort det før i gruppen.

Frk. B stiller hende en del spørgsmål om hendes historie, og frk. A skifter til sin sædvanlige spændte og lidt hektiske måde at være i gruppen på. Jeg bemærker dette.

Frk. A siger, at frk. B er ligesom hendes mor, der altid stillede spørgsmål på en hård måde og så på frk. A, som om hun var dum. Det er meget svært for frk. A at se frk. B som andet end en repræsentation af hendes mor, hun reagerer med de samme følelser, som hun havde overfor moderen og frk. B er hendes mor. Effekten af frk. B's spørgsmål er for frk. A det samme som frk. B's intention, så hun mener, at frk. B's hensigt er at være hård og fordømmende overfor frk. A. Det siger frk. A noget om.

Frk. B reagerer ved vrede at sige: "Jeg vil jo bare hjælpe dig!"

Jeg intervenserer på dette tidspunkt med at sige, at det er som om frk. A's drøm genopføres i gruppen. Frk. A falder til ro, men frk. B har meget svært ved ikke at fortsætte sin reaktion. Nogle af de andre gruppedeltagere syntes at forstå, hvordan drømmen på en kondenseret måde udtrykker noget af frk. A's historie og at denne genopføres her og nu i gruppen. Men en af mændene i gruppen har mere øje for frk. B og støtter hende. Han siger: Det var ikke retfærdigt, det jeg (terapeuten) sagde, jeg holdt med frk. A.

Frk. B har været tavs en tid, men ½ minut før gruppen slutter, råber hun: "Jeg er så træt af, at du altid er så paranoid frk. A. Du er fuldstændig ligesom min søster.

Både frk. A og frk. B gentager deres historie i gruppen og kommer i psykisk ækvivalens tilstand, hvor der ikke er forskel på den indre oplevelse og den ydre realitet. Det var, som om de spillede en rolle fra deres egen historie, som samtidig var en rolle i den andens historie. Gentagelsesmønstret og fortidens opdukken i gruppen her og nu er dog ikke den fulde historie. Det, der skete her og nu i gruppen mellem frk. A og frk. B, bliver også en del af deres nuværende relation og en del af gruppens liv og historie. Dette drama fik en effekt på hele gruppen. Kunne gruppen være et trygt sted at være? Hvornår ville frk. A og frk. B starte et verbalt slagsmål igen? – blev spørgsmål som dukkede op i gruppen over den næste tid. Over de næste måneder blev det muligt at arbejde med alle de forskellige reaktioner og arbejde med, hvordan jeg som terapeut blev del af en dobbelt trekant fra både frk. A's og frk. B's historie. Men ofte brød der verbale slagsmål ud imellem frk. A og frk. B, og de gik begge ind i en psykisk ækvivalens tilstand. På andre tidspunkter kunne vi se på, hvordan der var et gentagelsesmønster med en som-om kvalitet i deres relation. Men i lang tid skete det ligesom med små børns som-om leg, det var helt adskilt fra realiteten her og nu og hvis relationen her og nu blev for følelsesmæssig intens for en af dem, skiftede de hurtigt begge to til en psykisk ækvivalens tilstand. Arbejdet i som-om legen fik ikke indflydelse på virkeligheden, på relationen imellem de to deltagere. Det blev ikke (endnu) en "leg med virkeligheden", som Fonagy og Target har beskrevet (2000).

Frk. A's drøm var både informativ og transformativ (Robi Friedman, 2002 og 2007). I en kondenseret form udtrykte den hendes dilemma: Det at få trøst i en intim relation medfører en kvælning. I det transformative aspekt af drømmen, beder frk. A om hjælp til at få stoppet den "trøstende" kvinde både udvendigt og indvendigt. Nogle af gruppens medlemmer responderede på hendes ønske om at udvikle en kapacitet for at kunne være i intime relationer uden at blive kvalt. Andre spillede rollen som "trøstende" kvinder, noget som frk. A på samme tid oplevede som trøstende og kvælende. Drømmen blev interpersonelt genopført i gruppen.

Forskellige kommunikationsniveauer i gruppen

S.H. Foulkes (1990) grundlæggeren af gruppeanalysen har lavet en beskrivelse af forskellige niveauer for kommunikationen i gruppen.

1. Det almindelige niveau – gruppen som forum for udveksling af synspunkter.
- 2.

3. Et overføringsniveau på et specifikt niveau – gruppen og deltagerne som overføringsfigurer.
4. Et projektivt niveau – et niveau med delobjekter og mere primitive forsvarsmekanismer.
5. Et kropsligt niveau – fysiske manifestationer, sygdom.
6. Et primordialt eller arkaisk niveau – det svarer til Jungs kollektivt ubevidste. Det kommer frem via universelle symboler, og gruppen repræsenterer arkaiske billeder: F.eks. Moderen (på et arketypisk niveau).

Mit fokus her er det arkaiske eller primordiale niveau, som dog samtidigt er det niveau, som Foulkes giver den korteste beskrivelse af. Et niveau kan være i forgrund, mens de andre niveauer er i baggrund. Igennem en session kan det skifte adskillige gange, hvilket niveau for kommunikation der er i forgrund.

Kommunikationen på det primordiale niveau står ikke kun i forbindelse med arkaiske oplevelser men også med fundamental leg og kultur. En måde, at erkende at gruppen kommunikerer på det primordiale niveau, er at lægge nøje mærke til de ord, der bruges. Sproget på dette niveau er præget af arkaiske billeder og metaforer. Disse metaforer eller billeder er ofte rodfæstede i naturfænomener. Det arkaiske kommunikationsniveau kan træde i forgrunden i et glimt eller i en længere del af gruppens diskussion, som kan være forbundet til et enkelt medlem og dennes historie. Det følgende er et eksempel på, at det arkaiske niveau dukker op i et glimt.

EKSEMPEL

I en gruppe for kvinder med spiseforstyrrelse fortæller frk. Q om en periode, hvor hun har spist meget chokolade. Hun kalder det "chokoladeperioden". Nu spiser hun så is.

Pludselig siger hun: "Måske er det Istid!" Det bringer straks en forandring i kommunikationen i gruppen. Kommunikationen bliver både mere intens og på samme tid mere legende. Ved at bruge metaforen om Istiden bliver en samtale mulig, hvor *der tales om flere forhold på samme tid*.

Der er således tale om et skifte i kommunikationen på flere måder. Metaforen "Istid" anslår kommunikationen på et mere arkaisk niveau, det legende aspekt er karakteriseret ved den dobbelte bevidsthed om, at der både tales om generelle og menneskeligt grundlæggende forhold, samtidig med at der tales om frk. Q's forhold til is og chokolade.

Det er svært at beskrive den tilstand, som gruppen er i, når kommunikationen foregår på det arkaiske niveau, når denne kommunikationsform tydeligt er i forgrunden. Det kan formentlig kun gøres gennem en metafor eller ved brug af billeder. Når gruppen går ind i dette kommunikationsniveau er det som at gå gennem porten til Narnia, som er kendt fra C.S. Lewis (2002) historier og den nylige filmatisering. I Narnias rige er tiden en anden. En dag i Narnia er kun et par minutter i vores tid. Hvis du en gang er blevet konge eller dronning af Narnia, vil du altid være konge eller dronning af Narnia, siges det. Men det er også sådan, at hvis du har forandret dig i Narnia, er du også blevet forandret i den normale verden. Dette beskriver på mange måde ret præcist, hvad der sker, når psykoterapi bevæger sig til et primordialt niveau igennem leg, drømmebilleder eller forandrende metaforer. Når det sker i psykoterapi opleves det som at være i en anden tilstand, og selv om det ofte kun tager kort tid i virkeligheden, kan det føles som om tiden går langsommere eller i hvert fald anderledes, mens det sker.

Jeg vil forsøge, at gå dybere ind i denne anden oplevelsesverden ved at følge en deltager fra en gruppeanalytisk gruppe i hendes terapeutiske proces i gruppen. I det følgende eksempel, som er fra den samme gruppe, som der er refereret fra tidligere, går vi gennem porten til Narnia.

EKSEMPEL

Frk. A starter med at fortælle, at hun er blevet tilbudt en ny position på sit arbejde. Hun vil gerne have denne position, men hun er pludselig kommet til at føle sig meget deprimeret. Hun fortæller så en drøm: *Hun har stjålet noget, som ikke er særlig værdifuldt. Hun dømmes alligevel til 30 år i fængsel. Hun bærer sin søn på armen, han er kun to år, så det må være sket for lang tid siden. Senere i drømmen møder hun nogle veninder fra folkeskolen.*

Når jeg lytter til hendes drøm, tænker jeg på hendes komplicerede opvækst og på, hvordan hun som barn fik skyld for faderens epileptiske anfald, hvis hun ikke var stille. Dengang troede hun, at han kunne dø af det. En sætning bliver ved at dukke op i mit hoved: Hvis frk. A bruger sine ressourcer og forfølger sine ambitioner er det som at slå hendes forældre ihjel. Tanken er ikke logisk, men meget påtrængende. Jeg diskuterer med mig selv, om jeg skal sige noget om det. Der er nogen diskussion af frk. A's drøm i gruppen, men det med at blive sendt i fængsel i 30 år giver ingen mening. Frk. A spørger mig så: "Tror du jeg har en depression og skal have medicin igen?" Jeg syntes, det er nødvendigt, at dele nogle af mine tanker som svar på dette spørgsmål. Jeg siger: "Din drøm fortæller os, at du er

fanget i et fængsel. Du bliver dømt til 30 år i fængsel for en lille forseelse. Det er ikke klart, hvem der straffer dig. Jeg tror ikke, du har en depression, som du skal have medicinsk behandling for, men du har et mønster, hvor du angriber dig selv, hver gang du udvikler dig og begynder at bruge flere af dine ressourcer. Det er en slags masochistisk mønster, hvor du bliver et offer. Det er et mønster dannet af din historie." Frk. A responderer ved at sige: "Du mener, jeg kan ikke tillade mig at have det godt. Så vil det gå galt." Diskussionen fortsætter kort omkring dette emne.

Sessionen er lige før sommerferien. Efter ferien fortæller frk. A, at hun er vendt tilbage til den indsigt hun fik via drømmen og opdaget det for hende grundlæggende mønster mange gange

Billedet af fængslet og den urimelige dom blev kaldt frem af frk. A's drøm. Det gav resonans i gruppen og mig. Billedet med en hård uretfærdig straf for noget som skete for lang tid siden, gav resonans på et primordialt niveau. Ordet primordial har flere betydninger: Oprindelig, ældst, fundamental og universel. Drømmebilledet skabte muligheden for at se et meget grundlæggende (arkaisk) og gennemgående mønster, som prægede frk. A. I gruppen blev billedet af den uretfærdigt, straffende men skjulte autoritet (Loven) aktiveret. Det var svært for gruppen at omsætte billedet med fængslet, samtidig med at det gjorde et forstyrrende indtryk.

Da frk. A spørger mig, om hun har en depression, opstår der det, som i den Æoliske metode (Cox og Theilgaard, 1987, se også Ramsing, 2005) kaldes et "nødvendighedens øjeblik", hvor patienten oplever et øjeblik af spirende dynamisk instabilitet, og patienten er optimalt modtagende overfor terapeutens interventioner. Det er koblet til en oplevelse i terapeuten af et "æstetisk imperativ", hvor der er en oplevelse af sammenhæng – noget "falder i hak" – og der er en uimodståelig trang til at respondere. Den oplevede sammenhæng er imellem fremkaldte associationer, som giver genlyd i terapeuten, klientens kliniske knibe og organiseringen af patientens indre verden. Dette er svært at gengive nøjagtigt i ord, det er noget af det som også er forbundet med skiftet i det niveau, som kommunikationen foregår på.

I de kommende måneder vendte frk. A tilbage til denne session og billedet af fængslet, som var forbundet med hendes historie. Sommetider legede vi med billedet. Kunne hun flygte? Og hvordan ville det være? Det at bringe billedet frem igen genskabte noget af den anderledes atmosfære, der var i den session, hvor det kom frem. Det var som at åbne porten til Narnia. Ved at lege med denne betydningsfulde drøm på denne måde udviklede frk. A sig på flere områder. Især hendes evne til (selv) at tænke på alternative mestringsstrategier

i dagligdagen blev udviklet, ligesom det blev lettere for hende at tage andres perspektiv uden, at det var ensbetydende med, at hun skulle underkaste sig. Der var nu tale om en forestillingsleg – en leg med fantasien, som ikke længere foregik i en dissociativ tilstand, som det blev beskrevet i det tidligere eksempel med (samme) frk. A og frk. B. Hun kunne nu "lege" på en måde som indeholdt både en dobbelt bevidsthed og gensidighed. Det fik indflydelse på hendes virkelighed, og udviklingen svarer til to af de områder, som er nævnt tidligere i Russ' opsamling af betydningen af forestillingsleg i børns udvikling.

Den ovenfor nævnte session blev et vendepunkt for frk. A på hendes vej mod at separere sig fra sit selvdestruktive mønster. I sidste ende kunne hun separere sig fra gruppen og leve sit eget liv. Det havde også en effekt på gruppen, men jeg har her lagt vægt på frk. A's proces. Ved frk. A's sidste session bragte hun en af sin søns "kreationer" med. Sønnen havde lavet en slags container til sine Game Boy spil. Det lignede et lille fængsel. For frk. A repræsenterede det hendes søgen efter frihed. Nu havde hun selv fået nøglen til fængslet, så det nu også kunne bruges til at søge beskyttelse, når det var nødvendigt.

Den leg, som foregik i det sidste forløb – i det sidste eksempel – er det, som nok oftest forbindes med leg. En leg med fantasi og billeder i en gensidig udveksling, og som tydeligvis gør noget ved deltagerne i legen. Det er et eksempel på "to legeområder (eller flere når det foregår i en gruppe), der overlapper hinanden". Det som jeg vil fremhæve er, at når man følger den nævnte gruppe med nogle af deltagerne i fokus over tid, så bliver det tydeligt, at det kræver en udvikling af gruppen at nå til dette stadium. Men samtidig er der foregået leg undervejs, men det har været af en anden karakter. Potentielt destruktiv leg og som-om-leg, der er dissocieret fra virkeligheden. Det, at terapeuten indgår i denne leg med en forståelse af dette perspektiv, er efter min mening forudsætningen for, at terapien med patienter med sværere personligheds-forstyrrelser kan udvikle sig, så der bliver rum til en anden slags leg. En gensidig forestillingsleg som rummer et større forandringspotentiale og en større mulighed for at bruge terapien kreativt. Denne leg er ofte forbundet med, at kommunikationen skifter til et primordialt niveau, som aktiverer metaforer og billeder, der berører arkaiske områder både i den enkelte og i den kulturelle historie.

Den gensidige forestillings leg har sin tid og sted. Man leger ikke med et bestemt formål, man leger. På det primordiale niveau kan man sige det samme: dialogen er ikke formålsrettet, den er. Billederne og metaforerne, som dukker op, kan samle og rumme forskelle på samme tid. Udvekslingen på dette kommunikationsniveau foregår mere analogt end digitalt.

Konklusion

Leg er en essentiel del af ethvert menneskes liv. Legen er der fra starten af livet. Vi starter med en interaktion og en leg, som er indlejret i kroppen og det konkrete, først senere er vi i stand til at lave som-om og forestillingsleg. Det er, som det ser ud fra den voksnes perspektiv. Fra spædbarnets perspektiv er det væren eller væren i verden, måske er det verden. Børn interagerer og leger, når deres livsnødvendige behov er opfyldte. Kapaciteten for forestillingsleg er noget forskelligt fra den intersubjektive interaktion, som er der fra starten af livet imellem barn og omsorgsgiver. Det er en kapacitet som bygger på den tidlige relation og udvekslingen i relationen. I børnepsykiatrien ser vi mange børn, som ikke har udviklet denne kapacitet til forestillingsleg, som en evne der er funderet på den tidlige interaktion. Disse børn har en tilsyneladende rig fantasi og kan lege med sig selv, men de har en nedsat eller manglende evne til at lege en gensidig leg med andre. Kun når der er en evne til forestillingsleg, og der er en evne til gensidighed i legen, kan den forandre realiteterne. Børn kan lege på egen hånd og gennem denne leg bearbejde følelser og reaktioner skabt af deres ydre realitet. På samme måde kan voksne reflektere på egen hånd. Når barnet leger under *tilstedeværelse af en terapeut* kan der ske noget mere. Legen er så både en leg og en kommunikation. I gruppeanalyse for voksne svarer det til, at der er vidner til den historie, som den enkelte fortæller. Når legen bliver del af en gensidig interaktion, er potentialet for forandring meget større. Når en patient eller flere gruppedeltagere får modet til at deltage i en gensidig legende kommunikation, vil der næsten med sikkerhed kaldes noget nyt frem. I det mindste i et øjeblik er der sket en forandring. Winnicott siger: Når barnet overrasker sig selv i en leg, er det et meget vigtigt øjeblik. (1971, s. 63) Det samme gør sig gældende både i gruppeterapi og individuel terapi for voksne.

Legen har den største kraft til at skabe en forandring, når den foregår i en gensidig interaktion, hvor noget nyt skabes, og det er på grænsen mellem forestilling og realitet. Alle deltagere ved det er en leg, men det skal ikke siges højt. Ofte er denne leg meget alvorlig. Hver deltager har dog ret til at sige: "Stop! Det er bare en leg." Og hvis alle leger efter reglerne, vil legen stoppe.

I gruppen er der en konstant vekslen mellem, hvad der er i forgrund eller figur og hvad der er i baggrund: Her og nu, verden uden for gruppen, et enkelt medlem eller hele gruppen. Leg gør en dobbelt bevidsthed mulig. Der kan tales om to perspektiver på samme tid. På denne måde bliver legen med virkeligheden del af forestillingslegen her og nu. Det at lege med virkeligheden kan være at gøre sig forestillinger om andre muligheder og handlingsforløb frem for at grave sig dybere og dybere ned i et problem. Der leges med ord og billeder. Denne

forestillingsleg vil kun have en forandrende kraft for de deltagere, som har en kapacitet for mentalisering og refleksion. Medlemmer som har vanskeligt ved at integrere de to mentale tilstande, psykisk ækvivalens og som-om tilstand vil have vanskeligt ved at deltage og bruge forestillingslegen i gruppen.

Drøm og leg er nært beslægtede. Begge skaber billeder med et flertydigt indhold. Sommetider leges der med drømme i gruppen. Her er det vigtigt at være opmærksom på, om det er en leg der udvider og container drømmeindholdet, eller om det bliver et spil, hvor det gælder om at komme med den bedste fortolkning eller den vildeste association. Det sidste kan være meget krænkende for drømmefortælleren. Drømmefortællingen sker interpersonelt i gruppen, og indeholdt i fortællingen er der et ønske om, at der er noget som skal containes og samtidig et ønske om at skubbe relationen til gruppen eller terapeuten i en bestemt retning (Friedman 2007). I begge de drømme som frk. A fortalte, var der et tema om magtforhold. Der var nogen som var "modstandere af leg" enten loven eller en stor kvinde, som kvalte frk. A, da hun havde et behov for at blive containet. Hendes far kunne dø, hvis hun legede for frit og lystfuldt. Denne kamp mellem trangen til at lege og straffen herfor, som kommer så tydelig frem i eksemplerne fra frk. A's historie og terapi, er grunden til at jeg har valgt hende til at fortælle, hvordan leg har kraften til at skabe forandring i gruppeanalysen. Det bliver samtidigt tydeligt gennem denne fortælling, at der kan være stærke kræfter imod legens skabende og forandrende potentiale.

Litteratur

- Cox, Murray & Theilgaard, Alice (1987): *Mutative Metaphors in Psychotherapy. The Aeolian Mode*. London: Tavistock.
- Fonagy, Peter & Target, Mary (2000): Playing with reality: III. The persistence of dual psychic reality in borderline patients. *Int. J. Psychoanal.* 81, 853-873
- Foulkes S. H. (1990): *Selected papers*. London: Karnac Books.
- Friedman, Robi (2002): *Dream-telling as a request for containment in group therapy*. P. 46-66 in *Dreams in Group Psychotherapy*. Edited Claudio Neri, Malcolm Pines and Robi Friedman, International Library of Group Analysis 18. Jessica Kingsley Publisher.
- Friedman, Robi (2007): *Personlig kommunikation*.
- Green, André (2005): *Play and reflection in Donald Winnicott's writing*. London: Karnac Books.
- Huizinga, Johan (1993): *Homo Ludens: Om kulturens oprindelse i leg*. København: Gyldendals forlag.
- Lewis, C.S. (2002): *Narnia fortællingerne*. København: Borgens forlag.
- Meares, Russell (2005): *The Metaphor of Play. Origin and Breakdown of Personal Being*. East Sussex. Routledge.

- Mook, Bertha (1998): Imaginative play in child psychotherapy: The relevance of Merleau-Ponty's thought. *Journal of Phenomenological Psychology*. Vol. 29, Issue 2, p. 231-242.
- Nielsen, Harriet Bjerrum & Rudberg, Monica (1994): *Psychological Gender and Modernity*. Scandinavian University Press.
- Ramsing, Peter (2005): The Sound of Music, den Æoliske harpe og jagten på kreativitetens kilde. *Matrix*, 22, (3).
- Richards, Val (2005): *The who you dream yourself*. London: Karnac Books
- Russ, Sandra (2004): *Play in Child Development and Psychotherapy. Toward Empirically Supported Practice*. London: Lawrence Erlbaum Ass. Publishers.
- Winnicott, Donald (1990): *Leg og virkelighed*. København. Hans Reitzels Forlag

Abstract

Peter Ramsing: The Power of Play in Group Analytic Psychotherapy. *Matrix*, 24, 304-322.

The hypothesis of this article is that play and especially imaginative play has a transformative potential when it is used in psychotherapy. Play is seen as universal and fundamental. It is not only children who play. In psychotherapy with adults, play takes place with exchange of words, imagination and metaphors. Play is a serious matter, and it is not only connected to joy and creativity. Play can also be potentially destructive and connected to domination and submission. There is a connection between this kind of play and repetition compulsion. If the destructive play can be contained, it has a potential for change. The therapist must dare to be part of the play. Examples are given from a group analytic group showing how destructive play can change when contained, and how a group and some of its members may, over time, enhance the capacity for imaginative play. This enhancing of the capacity for imaginative play opens the possibility for a creative changing process.

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis, belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

Matrix 2007; 4, 323-339

Ole Jakob Storebø

Denne artikel tager udgangspunkt i den overordnede modsætning på det metateoretiske plan i den gruppeanalytiske teori. I artiklen redegøres for denne modsætning, og de praktiske konsekvenser af dette for gruppeterapeuten vises i forhold til forståelsen af og måden at forholde sig til fænomenet – ageren – i gruppeterapi med unge. Modsætningen kan med nytte løses pragmatisk og relateres til forskellige figur-grund perspektiver og niveauer i gruppen. Én måde at bringe teoretisk forståelse og mening til denne metateoretiske modsætning er at bruge Preben Bertelsens almenpsykologiske model for de psykologiske fænomener. Ved at gøre denne skjulte problemstilling mere eksplicit kan man både se fordelene ved integration frem for adskillelse og ved, at det forskellige ontologiske og epistemologiske grundlag måske kan ses i en sammenhæng?¹

Ole Jakob Storebø, afdelingspsykolog og gruppeanalytisk psykoterapeut. Behandlingshjemmet Nebs Møllegård, Ringsted kommune. E-mail: Olej@ringsted.dk
Kontaktadresse: Løserupvej 43, Tuse Næs, 4300 Holbæk

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis
belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

Implicit i S.H. Foulkes' teori (1984, 1973) om gruppeanalysen er kontrasten mellem to forskellige metateoretiske indfaldsvinkler, den psykoanalytiske og den gruppeanalytiske indfaldsvinkel. Foulkes idéer er præget af Freuds psykoanalyse, og samtidig har han idéer, der er sammenfaldende med moderne socialpsykologiske teorier. Han er på linje med de moderate socialkonstruktionister i sin opfattelse af betydningen af relationen og det sociale felt. Dalal (1998) skriver, at man kan tale om en konservativ og en radikal Foulkes. Den konservative Foulkes opererer, på samme måde som i den traditionelle psykoanalyse, med en lineær årsag – virkning tænkning, mens den radikale Foulkes opererer med en systemisk og multidimensional tænkning, der er i modsætning til de underliggende metateoretiske forudsætninger for den konservative del. Den radikale Foulkes' menneskesyn gør helt op med det biologiske/arvelige menneskesyn og opererer i stedet med et socialt og historisk menneskesyn. Den radikale Foulkes skelner ikke mellem indvendige og udvendige realiteter. Han er af den opfattelse, at det, vi normalt kalder indre processer, ikke kan adskilles fra det, der foregår udenfor individet, da det indre er internaliserede processer fra spillet med andre mennesker. Foulkes ser altså gruppen som mere fundamental end individet. Han siger også, at gruppen og ikke individet er den basale enhed (Dalal, 1998). Dette betyder et opgør med psykoanalysens subjekt-objekt opfattelse. Den radikale Foulkes indtager en position, hvor menneskene ses som subjekter, der interagerer med hinanden. Dette betyder, at terapeuten ikke kan sætte sig udenfor det, der foregår i gruppen. Han er en del af det eksterne felt, som skaber den indre virkelighed hos individerne.

Det er påkrævet at forholde sig til denne metateoretiske modsætning, der eksisterer i den gruppeanalytiske teori. I forhold til denne artikels problemstilling vil det betyde, at det vil være meget forskelligt, hvordan den radikale Foulkes og den konservative Foulkes forholder sig til ageren i gruppen og hos individet. Jeg vil i artiklen forsøge at gøre denne modsætning så eksplicit som muligt. Modsætningen er ikke kun af teoretisk art, den vil også vise sig i praksis. Flere forfattere peger på, at denne filosofiske modsætning i teorien kan ses som en gradvis udvikling hos Foulkes, hvor han langsomt bevæger sig længere og længere væk fra rødderne hos Freud, omtrent på samme måde som Kohut² gjorde det (Dalal, 1998); (Karterud, 1999). Cohn (1996, 1993) har i flere artikler argumenteret for, at gruppeanalysen bedst kan forstås på et fænomenologisk-eksistentielt grundlag. Han er af den opfattelse, at denne metateoretiske retning ligger implicit i Foulkes' tænkning. Han peger bl.a. på Foulkes' forståelse af forholdet mellem individet og gruppen, hans forståelse af de indre psykiske processer som værende internaliseringer af det ydre, matrixbegrebet etc. Han beskriver Foulkes' teori som en intersubjektiv teori og kobler den til filosoffer

som: E. Husserl³, M. Heidegger⁴ og M. Merlau-Ponty⁵. Karterud (1999) er også af den opfattelse, at gruppeanalysen kan "kobles" til den fænomenologisk-eksistentielle tradition. Karterud har foreslået, at den skitserede modsætning kan opløses blandt andet via de moderne interpersonlige teorier, som de er repræsenteret af f.eks. Heintz Kohut og Daniel Stern og på det filosofiske plan af Paul Ricoeur⁶.

Mange behandlere har i en række artikler om gruppeterapi med unge anbefalet en mere åben og "selvafslørende" gruppeterapeut. Det kan understøtte de unge og dermed deres identitetsudvikling, der er et behov for terapeuten som rollemodel (Storebø, 2006 b). Disse behandlere bygger deres teoretiske arbejde og refleksioner på teorier, som er understøttet både af en mere fænomenologisk orienteret og en psykoanalytisk baseret metateori. Samtidig blæser der indenfor psykoanalysen "vinde" i retning af at betragte psykoanalysen som en subjektivt orienteret praksis (Løvold, 2006) for ikke at nævne alle de intersubjektive, moderne retninger indenfor psykoanalysen. Fælles for alle disse er, at de ofte ikke problematiserer de uoverensstemmelser, der er mellem ofte helt forskellige menneskesyn og dette metaaspekts påvirkning af praksis. Det ovenover påpegede split gælder derfor ikke kun den gruppeanalytiske teori.

Jeg vil imidlertid i denne artikel koncentrere mig om den metateoretiske kløft, som en række fremtrædende forfattere har påpeget forefindes indenfor Foulkes' teoretiseringer, og som for mig at se er åbenbar i hans tekster. For eksempel i det følgende, hvor Foulkes taler ud fra den konservative Foulkes' synsvinkel:

"The group-analytic orientation is mainly a matter for the analyst, and is personified in him. I will, therefore, sum up some of the principles from his point of view. In the first place he creates and maintains the group-analytic situations as I have described it ... In this respect he is completely receptive; he follows the patient and his attitude is that of the psychoanalyst. In the interpretation and analytic elucidation of resistances and defensive mechanisms he is far more active. He promotes spontaneous communication and insight through his comments, confrontations and interpretations" (Foulkes, 1986. p.181).

Her beskrives en mere aktiv, men alligevel konservativ psykoanalytisk orienteret terapeutrolle. Et eksempel på den radikale Foulkes finder man i selv samme bog:

"What we have in mind is a psychological entity, a psyche group, to use Helen Jennings term. In this context we speak of a matrix, of a commu-

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

nicational network. This network is not merely interpersonal but could rightly be described as transpersonal and suprapersonal" (Foulkes, 1986. p. 70).

I et temanummer af Matrix (1999) om emnet: "En gruppeanalyse eller mange" afviser Aagaard Dalals tanker om en radikal og en konservativ Foulkes, svarende til en psykoanalytisk og en mere socialt funderet del af teorien. Men efter min mening forholder han sig i sin diskussion ikke rigtig til det filosofiske plan i teorien.

Jeg er enig i, at det er meget relevant at betragte den gruppeanalytiske teori som hovedsageligt tilhørende den fænomenologisk-eksistentielle tradition. Jeg er dog ikke sikker på, at den skitserede indre modsætning i gruppeanalysen kan løses ved at forlade den psykoanalytiske del helt til fordel for en mere fænomenologisk-eksistentiel teoretisk tilgang. Jeg har personligt talt med flere fremtrædende gruppeanalytiske psykoterapeuter, der har fortalt mig, at de er blevet bedre gruppeanalytikere, efter at de har uddannet sig til psykoanalytikere. De har oplevet, at de har fået en bedre forståelse for gruppeprocesserne og bedre overblik i gruppen. Olov Dahlin, der arbejder både som gruppeanalytiker og psykoanalytiker, indtager en pragmatisk holdning til gruppeanalysen. Han er af den opfattelse, at psykoanalysen og gruppeanalysen har meget at give hinanden på det praktiske plan. Han forholder sig dog ikke meget til den ontologiske uoverensstemmelse (Dahlin, 1991).

Den pragmatiske løsning

Jeg er af den mening, at den opridsede modsætning også kan løses rent deskriptivt og pragmatisk ved at betragte gruppens forskellige niveauer med forskellig fokus på figur – grund. Ved sommetider at have fokus på individet med gruppen som baggrund og sommetider have fokus på gruppen med individet som baggrund kan man operere med forskellige forståelsesmåder og metoder. Foulkes understregede betydningen af, at gruppeanalysen bestod af terapi **i, ved og af** gruppen. Dette betyder, at det ved terapi af et individ **i** gruppen kan være relevant at bruge psykoanalytiske begreber for at forstå og hjælpe individet. På andre tidspunkter handler det om gruppen som helhed. Foulkes har beskrevet fire forskellige niveauer for kommunikation⁷ i gruppen, hvoraf det sidste – det primordiale, efter min mening skal opfattes som tilhørende den radikale Foulkes. Dette skal forstås på den måde, at der kommunikeres på flere niveauer i gruppen på samme tid. Man kan vælge at følge det ene "spor" tilhørende det ene niveau, eller man kan vælge et andet "spor" tilhørende et andet niveau.

Set ud fra denne forståelsesmåde kan det være relevant at bevare noget af den ovenover beskrevne modsætning. Det kan for eksempel være relevant at beholde dikotomien mellem det indre og det ydre. Bevarelsen af modsætningen kan forsvares ud fra et pragmatisk synspunkt og, som sagt, relateres til de skiftende figur-grund antagelser i gruppen. Indenfor den eklektiske psykoterapi⁸ er det almindeligt at kombinere forskellige psykoterapiformer. Hougaard et al. beskriver en undersøgelse, der viser, at de fleste psykoterapeuter arbejder eklektisk (Hougaard et al. 1998). Bertelsen taler om, at teorier kan være nyttige, selv om de ikke er "sande" i metateoretisk forstand (Bertelsen, 2000). Yalom har i sin bog om det, han opfatter som terapiens essens, talt meget varmt om psykoanalysen. Han opfattes traditionelt som en eksistentiel psykoterapeut, men hans hjerte banker for psykoanalysen, som Bjarne Jacobsen påpeger. Yalom er efter min mening et godt eksempel på, at man kan kombinere den psykoanalytiske teori og den eksistentielle/fænomenologiske tilgang til terapien. Der foreligger i hans forskning og casemateriale en stor mængde materiale, der støtter det værdifulde i hans terapeutiske praksis ud fra en pragmatisk validitets betragtning (Jacobsen, 2003). Lapponi har i sin artikel om gruppeterapi forsøgt at integrere det psykoanalytiske paradigme og det moderne systemiske, hvor man opererer med en forståelse, som ved anden ordens kybernetik⁹. Han konstaterer, at disse terapi-retninger har meget at give hinanden (Lapponi, 1996).

Preben Bertelsens model

Preben Bertelsen (1994b, 2000) har lavet en almenpsykologisk model¹⁰, som metateoretisk kan rumme de ovenfor beskrevne modsætninger i gruppeanalysen. Modellen tager udgangspunkt i en dialektisk tænkning, der handler om, at årsagssammenhænge er cirkulære ikke lineære. Det dialektiske princip siger, at delene skaber, varierer sammen, forudsætter hinanden, viser hen til hinanden og må forstås i forhold til hinanden (Schibbye, 2002). Bertelsens model har tre overordnede aspekter:

Første aspekt drejer sig om, at psykologiske fænomener kan anskues fra fire forskellige sider: ovenfra, nedenfra, indefra og udefra. *Ovenfra* kaldes for den metodisk åndelige reduktion, og det drejer sig om selvets organiseringsdynamik af de underliggende konstituenten. Dette element virker organiserende på de underliggende aspekter. *Nedenfra* kalder han for en fysikalistisk reduktion, og den vedrører vores fysiske konstitutive elementer, som virker konstituerende på de overliggende elementer. *Indefra* er en intrapsykisk reduktion, der drejer sig om selvets indre behov for at spejles af omgivelserne, og kaldes for intentio aspektet. Set *udefra* er det en sociologisk reduktion.

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

Det andet aspekt er dette, at fænomener og verden kan anskues fra forskellige vinkler: set fra min side, set fra din side og fra alles side. Set fra min side er et førstepersonsperspektiv, og denne synsvinkel handler om at introspektivt forstå og erkende, hvordan det er at være et menneske. Andenpersonsperspektivet, set fra din side, handler om at sætte sig ind i den andens sted og derigennem danne sig indtryk af, hvordan det er at være den anden. Set fra alles side er et tredjepersonsperspektiv, som kan deles af alle fra ethvert perspektiv, uanset den subjektive perspektivdistance.

Tredje aspekt, handler om, at et psykologisk fænomen kan forklares og beskrives ud fra dets fylogenetiske og ontogenetiske udvikling. Han taler om et naturhistorisk aspekt, et kulturhistorisk aspekt og et livshistorisk aspekt. Hvert af disse niveauer er bestemt af visse karakteristika. Desuden er der i modellen indbygget det evolutionsteoretiske synspunkt, at de tidligste tilværelsesformer danner grundlag for de senere. En pointe er, at disse tidligere historiske niveauer stadig er en del af vor dybeste psyke, og at de tidligste evolutionshistoriske udviklingsniveauer konstituerer de senere. Omvendt er der en bevægelse ovenfra og ned. De seneste niveauer, eller de øverste om man vil, organiserer de nedenunder liggende niveauer.

Som en underliggende grundforestilling i alle disse aspekter ligger den opfattelse, at psyken er et hierarkisk system bestående af en lavniveaupsyke, en mellemniveaupsyke og en højniveaupsyke. Lavniveaupsyken tager afsæt i vores fundamentale konstitutionelle, biologiske og fysiske forbundethed med omgivelserne. Her eksisterer elementære og funktionelle årsagsforklaringer; som de optræder f.eks. i neuropsykologi og neuroendocrinologi. Dette niveau kan sammenlignes med en tidlig tilværelsesform, og hvis vi betragter dette niveau i forhold til Bertelsens første aspekt, kan niveauet både påvirke og påvirkes ovenfra af mellem- og højniveauet. Disse højere niveauer kan organisere lavniveauet. Lavniveauet kan omvendt konstituere de øvre niveauer. I mellemniveauet er der en egentlig adfærds- og handlingsmæssig forbundethed. Hvor der i lavniveauet er en ikke selvaktiv forbundethed, er der i mellemniveauet en aktiv målrettethed mod/af omgivelserne. Dette betyder, at organismen på mellemniveauet har en vis grad af adfærds- og handle-mæssig frihed. Personens adfærd og handlinger er determineret nedenfra lavniveauet, men har i kraft af en nedadrettet mellemniveauorganisering også visse grader af fri vilje. Personen har nogle biologisk bestemte behov, der skal mødes/opfyldes, men der er grader af frihed i forhold til, hvordan fundamentale behov skal opfyldes. I højniveauet bevæger vi os fra mellemniveauets intentionale forklaringer til højniveauets intentionelle forklaringer, her er handlinger udformet af højniveaupsykens

frit villede selvbevidsthed, og her kan viljen ses som "styrmand". Styrmanden lægger sin egen tilværelseskurs og stræber efter autenticitet. På dette niveau er der større grader af fri vilje. Niveauet organiseres og konstitueres af de underliggende niveauer. Der er altså i dette niveau i Bertelsens model en høj grad af fri vilje, men ikke total fri vilje, som der er i de radikale eksistentiale og socialkonstruktionistiske teorier.

Caseeksempler:¹¹

Nedenunder vil jeg i et case eksempel fra en gruppeterapi i ambulans psykiatrisk regi forsøge at vise Bertelsens model i praksis. I en gruppesession blev der talt om særhed, forladthed og det at tage sin plads:

EKSEMPEL

Indledningsvis talte Jens om sine kammerater. Han fortæller, at han har to venner. Den ene er meget svær at være i kontakt med, idet han er stofmisbruger og handicappet. Jens fortæller om den anden kammerat, som han har kendt i mange år, og som er begyndt at afvise ham. Efter at Jens har fortalt ganske længe om sine venskabsforhold og savnet af positiv respons fra sin kammerat, der virker afvisende over for Jens, idet han ikke kontakter ham, blev der snakket om venskab generelt i gruppen. Jens er også meget ked af, at han kun har den anden ven tilbage, der er noget sær og handicappet, og han føler sig ofte skamfuld, når han ses med denne. Simon og Tina fortæller, at de ikke ønsker at have venner, idet det er så svært. Tina fortæller, at hun føler alt for stort ansvar for vennerne, derfor afviser hun dem ofte. Mange gange lader hun være med at tage telefonen, når den ringer. Simon ønsker slet ikke venner. Han har det som Jens' kammerat, der er afvisende. Simon fortæller lidt om, hvorfor han ikke ønsker at have venner. Derefter snakkes der i gruppen om det at være sær. Lars fortæller, at der efter hans mening altid er nogle mennesker, der bestemmer hvad der er sært, og hvad der ikke er så sært. Der er i gruppen en længere snak om dette, hvor fokus både er på det reelle, at man kan have sære sider og på det, at andre mennesker kan "bestemme", at man er sær.

Jens projicerer sin egen følelse af mindreværd over på sin kammerat og græder i eksemplet både over sit lave selvværd, sin ensomhed og sin anden kammerats afvisning. Når vi anskuer Bertelsens model i forhold til denne case, kan man her indtage en *nedenfra og op position* og fornemme, hvordan tidligere oplevelser (det livshistoriske aspekt), der er koblet til

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

følelser fra den emotionelt styrende del af hjernen (det limbiske system), virker ind på hans tanker. Emotioner har tre bestanddele: Fysiologisk arousal, motorisk aktivitet og subjektiv oplevelse (Gade, 1997). Dette er det naturhistoriske aspekt. Vi er bundet til og har vores muligheder i vores helt fundamentale fysiske natur som fysiske og biologiske væsener. Det er sådan, at den måde, hvorpå vi oplever verden, er betinget af vores biologiske krop, ikke kun af hjernen, men af hele kroppens samlede funktion og handleformåen. For eksempel har vores muskulatur ikke bare en funktion i forhold til bevægelse, men også en organiserende opmærksomheds- og hukommelsesfunktion (Ivanouw, 1992). Det organiserende *ovenfra aspekt* i eksemplet kan ses i gruppens drøftelse af, hvem der bestemmer eller har definitionsmagten over hvad det er, der er sært. Denne drøftelse påvirkede Jens og ændrede til en vis grad hans opfattelse af og følelser i forhold til kammeratens særhed (og hans egen). I denne proces havde han brug for spejlingen fra de andre, der via deres meninger om emnet repræsenterede det ovenover beskrevne *intentio (første aspekt-indefra) aspekt*. Jens' synsvinkel blev i gruppens samtale sat i relief til de andres forskellige synsvinkler. Her kan vi også se det kulturhistoriske aspekt, idet det er kulturen, der sætter rammer for vores mulighedsbetingelser (Bertelsen, 2000).

Ageren i gruppeterapi med unge

Jeg har i et tidligere arbejde vist, at man i gruppeterapi med unge kan tale om en række forskellige former for ageren. Man kan betegne ageren som en måde at komme af med den forøgede spænding, som den terapeutiske situation skaber, som noget konstitutionelt, som en form for kommunikation, som tegn på fejl ved terapeutens teknik, som terapeutageren og som en modstand mod erindringer. Endvidere kan man tale om både individuel- og gruppeageren samt om, at de unge i adolescensen har en forøget handletrang, der kan opfattes som et overgangsfænomen og endelig kan man tale om ageren også udenfor det terapeutiske arrangement (Storebø, 2006 a).

Preben Bertelsens model i forhold til gruppeterapien

Jeg har ovenover foreslået, at det i bestræbelsen på at skabe overblik kan være nyttigt at anvende Preben Bertelsens almene model for psykologiske fænomener. Det er med denne model muligt at betragte den konservative del af den gruppeanalytiske teori, som vi har set har stærke rødder i psykoanalysen og den deraf implicite opfattelse af terapeuten som en objektiv observatør, der observe-

rer de psykiske fænomener i gruppen heriblandt fænomenet ageren, i det niveau som Bertelsen kalder mellemniveauet¹². Dette niveau i psyken konstitueres og påvirkes igen på en dialektisk måde af de ovenover liggende niveauer. Det er sådan, at f.eks. en over-jeg's konflikt hos en enkelt deltager vil konstituere den adfærd, han bidrager med i gruppen på det sociale niveau, samtidig med at højniveauet i gruppens matrix kan bidrage til at organisere eller ændre på den enkeltes konflikter. Inger Bruhns er inde på dette, når hun refererer Foulkes for hans udtalelse om, at gruppen heler den enkeltes neuroser (Bruhns, 1994.) Der er her tale om komplicerede processer og en række samtidigt virkende niveauer i gruppen, som kan være overordentligt svære at overskue.

Én af pointerne med Bertelsens model er, at alle psykiske fænomener indeholder fylogenetiske niveauer. Det er grundlæggende her at forstå, at man kan betragte selve psyken (og hjernen) som et håndfast tegn på udviklings- og erkendelsehistorien, og at for nogle dele af psyken og hjernen er følelserne et eksempel på det konkrete og "virkeligheden", mens det for andre og senere udviklede dele er muligt at forholde sig mere reflektivt, syntetisk og dialektisk.

Lavniveauet er det fysiske niveau, og i forhold til emnet i denne artikel vil man kunne betragte ageren som spændingsudløser tilhørende dette niveau, her er ageren et forsøg på at regulere en for kraftig affekt. (Sørensen, 2006). Flere forfattere har været inde på de unges brug af ageren som en spændingsudløser, hvor de qua diverse handlinger kan komme af med f.eks. indre angstfyldt spænding og opnå en bedre tilpasning til gruppen. Denne form for ageren er gunstig og skal tillades indenfor visse grænser. Det er her afgørende for, om man kan tale om denne form for ageren, at der opleves en bedre tilpasning af individet til gruppen. Som terapeut skal man være opmærksom på, at handlinger kan have et spændingsudløsende formål for hele gruppen.

Ageren i mellemniveauet

Nedenunder vil jeg forholde mig til ageren på det Bertelsen kalder mellemniveauet, og dette niveau kan sammenlignes med Foulkes' overførings- og projektive niveau. Som vi tidligere har set, er dette niveau præget af intentionale årsags-virkningforklaringer og af, at organismen er aktivt rettet mod/af omgivelserne. På dette niveau er organismen biofunktionelt forbundet, og personens adfærd er determineret af drifterne. Personen er i sin søgen efter driftsopfyldelse rettet mod og af, hvad der har biologisk betydning for ham. Personen er, om man så må sige, forbundet med det, som er betydningsfuldt for ham. Det er ikke op til personen at vælge, hvad det er, der er betydningsfuldt for ham. Imidlertid har han frihedsgrader i forhold til at vælge sine metoder og særlige

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

adfærds- og handleudformninger. Der er tale om den konservative Foulkes her, og dette niveau kan betragtes som et tidligere niveau end højniveauet. Det er på flere måder mere primitivt, men grundlæggende og vigtigt, og det kan ikke springes over og forlades helt i forhold til højniveauet. Ved at arbejde med dette mellemniveau i gruppen kan man gøre psyken mere fleksibel og moden til at kunne reflektere og forholde sig til tilværelsen på en mere fri måde, således at sammenhænge kan ses og forstås på en dialektisk måde. Omvendt er der en risiko for, at problemer der stammer fra de dybere lag i psyken kan blive forsøgt intellektualiseret og rationaliseret væk, hvis man hovedsageligt forholder sig til tilværelsen på en social måde.

Modstandsfyldt ageren kan opspores dels ved en basal analytisk holdning, der gransker sammenhænge, nuværende og historiske udtalelser, gentagelsesmønstre, og dels ved at man indtager en introspektiv holdning, hvor egne reaktioner og følelser bliver gransket. Det er væsentligt, at terapeuten har en skiftende opmærksomhed mellem figur-grund for nemmere at kunne afklare, om den pågældende ageren tilhører individet eller gruppen eller begge. Det er desuden væsentligt at være opmærksom på det funktionelle aspekt ved ageren, hvor ageren bruges som et foreløbig bedste bud på en tilpasning til gruppen. Ageren som en form for symbolsk kommunikation, afsløres igen ved førnævnte analytiske holdning. Terapeuten kan få hjælp fra deltagerne, idet han ud fra figur-grund forståelsen har mulighed for at betragte de enkelte medlemmers ytringer (på det latente niveau) som tolkninger på det, der foregår i hele gruppen. Her er hele gruppen i figur med deltagerne som baggrund.

Ageren som overgangsfænomen er en form for ageren, som enhver gruppe-terapeut, der beskæftiger sig med unge, bør kende til. Nøje analyse bør kunne afgøre, om der er tale om denne form for ageren eller en anden form. Gruppens reaktion på tolkningen kan efter min mening bruges som måleredskab her. Den dygtige gruppeterapeut bør hele tiden overveje, om den igangværende ageren i gruppen kan skyldes en fejl ved hans egen teknik. Et andet aspekt er ageren fra terapeutens side. Jeg har understreget nødvendigheden af supervision og egen-terapi for at opdage denne form for ageren. Når det gælder ageren som noget konstitutionelt, er det på mellemniveau-forståelsen essentielt, at terapeuten er opmærksom på tilstedeværelsen af evt. psykopatologi hos deltagerne. Det er nødvendigt for at kunne klare denne opgave, at man er opmærksom på f.eks. graden af objekt- og selvkonstans, angsttolerance, primitive forsvarsmekanismer og realitetstestning. Foruden en omhyggelig attitude ved selve visiteringen til gruppen er det essentielt med en forståelse af fænomenet "overførings acting out", som det er beskrevet af Masterson. Efter min mening er denne funktionsmåde ikke ualmindelig, ikke mindst hvis den betragtes på en kontinuitetsskala,

på samme måde som psykisk sygdom kan betragtes. Vi har alle "spor" af psykisk sygdom i os. Dette skal forstås på den måde, at vi alle mere eller mindre har tendenser i os til en ageren overfor separationsfølelser. Ikke mindst er det centralt at være årvågen overfor, om lidt mere sårbare individer bruges som syndebukke som en form for gruppeageren.

Meget af kommunikationen på mellemniveauet, hvor individet er i figur, foregår på et ubevidst plan mellem terapeuten og individet, og her kan man forestille sig, at terapeuten kan bruge egne følelser som et redskab i terapien.

Ageren i højniveauet

Vi skal nu bevæge os op til højniveau-psyken og dermed til den eksistentielle/fænomenologiske tilgang. På højniveauet har vi en forståelse af det psykologiske fænomen ageren, som adskiller sig fra ovenstående. Her er det ikke relevant at tale om ageren som modstand på samme måde som ovenover, da forholdet mellem terapeuten og gruppedeltagerne kan anskues som et forhold mellem interagerende subjekter. Terapeuten kan derfor vanskeligt stille sig udenfor det, der foregår. Som en følge af dette vil det her blive umuligt at tale om ageren som modstand som et observerbart fænomen.

I det primordiale niveau kan man ikke tale om at opdage ageren, da terapeuten er indvævet i dette niveau på en subtil måde og derfor ikke kan sætte sig selv i en objektiv position.

På dette niveau kan ageren ses i en anden forståelsesmåde – ikke som noget, der skal analyseres, men som et "billede" på matrix.

Når vi på højniveauet har gruppen eller individet i figur, vil det heller ikke være relevant at tale om at opdage ageren som modstand i gruppen. Man vil på dette niveau bestræbe sig på at skabe den bedst mulige "næring", for at der skal etableres et trygt miljø i gruppen, således at deltagerne kan eksperimentere med forskellige roller.

På højniveauet er det relevant for terapeuten at forholde sig til ageren som kommunikation på den måde, at det vil være svært at finde "sandheden" om fænomenet i gruppen. I denne forståelse vil man blot opfatte terapeutens udtalelse som én konstruktion på basis af hans faglige viden og personlighed, og det er blot én konstruktion ud af mange mulige. For eksempel kan Peters eller andres opfattelse af, hvorfor han kommer for sent, være lige så rigtig som den opfattelse, terapeuten sidder med. Den opfattelse, terapeuten har, kan være påvirket af mange faktorer, som kan give et for enkelt billede af, hvorfor Peter kommer for sent. Der er flere forskellige muligheder for at forstå denne ageren. Der kan være tale om modstand. Der kan på samme tid være tale om en

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

adaptiv funktion. Det kan være en kommunikation af noget arkaisk materiale. Forstået på dette niveau er det vigtigt at rumme alle deltageres bidrag og lade dem amplificere/forstærke forståelsen. Et andet eksempel er fra en gruppe, hvor der vedvarende blev talt om et bestemt mønster i gulvtæppet. Nogle gav udtryk for at de ikke kunne lide tæppet, idet det var gammelt og slidt, andre udtrykte modsatte tanker. I en periode opfattede jeg deres snak om tæppet som pausesnak og måske en form for ageren, men efterhånden blev tæppets symbolske værdi for mange af deltagerne mere og mere tydeligt for mig.

Når gruppen er i figur på højniveaue, er det interessant at bruge Foulkes' matrix-begreb, der, som vi har set tidligere, handler om kommunikationen i gruppen. Matrix er grundlaget for alle mentale processer i gruppen. Sommetider udtrykkes matrix igennem det ene, sommetider det andet individ. Matrix er alle de kommunikative strukturer i gruppen også de nonverbale, og man kan derfor sige, at ageren også rummes af dette begreb.

"It is the inner working of the human mind as a social multipersonal phenomenon – transpersonal processes within a shared mental matrix – with which the method and theory of group analysis are concerned", (Foulkes, 1986).

Terapeuten "lytter" efter gruppens fælles matrix i hele gruppens kommunikative felt. Typisk er der billeddannelser hos nogle af deltagerne som f.eks. at gruppen opleves som et venteværelse, en banegård, et feriested etc. Ageren kan også benyttes på samme måde. Det er væsentligt for terapeuten at være opmærksom på, at udtalelser om for eksempel, hvad man lavede i går aftes, kan være et udtryk for den fælles matrix. Dette nødvendiggør derfor en stor bevidsthed hos terapeuten og opmærksomhed på dette kommunikative felt i gruppen.

Caseeksempel

Nedenstående eksempler er fra en ambulant terapigruppe i ungdomspsykiatrisk regi. Der er tale om en gruppe for unge mellem 16-20 år, og nedenstående eksempel er fra 33. session i gruppen. Der var denne gang kun to deltagere, som var mødt op. To deltagere var udeblevet og en havde meldt afbud.

EKSEMPEL

Gruppen startede med, at Troels kom ind og var ret ked af det. Det var tydeligt at se, at han havde grædt en del. Han begynder at tale lige med

det samme, selvom han er den eneste, der er kommet på dette tidspunkt. Taler om at det er så hårdt for ham for tiden. Det er så hårdt, at han ikke længere er sammen med kæresten. Peter kommer ind 5 min. senere, og Troels fortsætter med at fortælle om sit forhold til Sabine, om hvor meget han savner hende, og hvor meget han gjorde, for at hun skulle sætte pris på ham. Han fortæller, at han har lavet en seng til hende på sit arbejde. (Troels er smed). Han fortæller om savnet af de små kærtegn etc. Han virker meget ked af det, og synes også at have ondt af sig selv. Han virker mere sårbar og usikker, end hvad der er almindeligt for ham. Efter at Troels har talt ret længe, spørger vi Peter, hvad han tænker om det Troels lige har fortalt. Peter fortæller om sin skoletur, som havde været lidt anstrengende for ham. Han fortæller, at han var blevet forelsket i en pige, der havde været afvisende overfor ham. Han fortæller også, at han var kommet op at diskutere med mange af de andre i klassen. Han var derefter blevet ked af det og havde talt med sin lærer om det. De andre i klassen ville have ham med på en bytur den aften, men han gik tidligt i seng. Her er der en ret god meningsudveksling mellem Troels og Peter. Terapeuterne intervenserer og taler om, at det er et fælles tema om at være afhængig, sårbar og usikker. Den ene terapeut er blevet lidt provokeret af Troels' "krokodilletårer" og medynk. Han påpeger dette overfor Troels og siger, at han opfatter det lidt overfladisk. Troels bliver vred på terapeuten.

Hvis vi betragter denne vignet fra gruppeterapien med basis i Bertelsens mellemniveau, ser det ud til, at Troels både er reelt ked af det, men også bliver hængende i sorgen og måske fungerer hans ked-af-det-hed efterhånden som en ageren af hans underliggende vrede. Tårerne fungerer som en spændingsudløser, fordi han ikke tør eller vil mærke vreden. Vreden bliver via projektiv identifikation fanget op og ageret ud af den ene terapeut. Troels kommer i kontakt med sin vrede, og terapeutens ageren har en terapeutisk effekt. Betragtet med basis i højniveauforståelsen er det ikke muligt at betragte det, der sker i sessionen, med samme styrke omkring forståelsen af det objektive. Her vil det til gengæld være relevant at medtænke, om Troels' vrede var berettiget og fremkommet, fordi han følte sig misforstået af terapeuten? Terapeutens forståelse og synsvinkel var bare en konstruktion ud af mange mulige. Troels var vokset op med en lidt distancerende og noget ufølsom far, og det er derfor ikke utænkeligt, at terapeuten igangsatte en vrede hos Troels på basis af sin forkerte opfattelse af situationen?

Peter talte mange gange om sin store skyldfølelse i forbindelse med at forældrene næsten var ved at blive skilt på et tidspunkt, og der var stor krise i

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

deres parforhold. Peter følte sig ansvarlig for dette, og det så ud til at noget af hans motivation for i det hele taget at gå i gruppeterapi var en ageren af denne skyldfølelse (Storebø, 2006a). Hele gruppen var med og reflekterede over dette emne mange gange, både med en kulturhistorisk indfaldsvinkel, hvor selve institutionen ægteskab blev drøftet og mere konkret i forhold til Peter for at prøve at hjælpe ham med hans store skyldfølelse. Dette var en refleksion, der kan betragtes som tilhørende Bertelsens højniveau. Mange andre synsvinkler for forståelsen blev luftet for Peter, men han kunne ikke bruge dette. Først når vi fik arbejdet med det følelsesmæssige og kropslige niveau; lav- og mellemniveauet, og Peter fik raset, grædt og mærket de dybereliggende følelser kunne han lytte til alternative forståelsesmåder.

Konklusion

Vi har ovenover set, at modsætningerne i den gruppeanalytiske teori kan løses rent pragmatisk ved at forholde sig til de forskellige indfaldsvinkler, figur-grund forskelle og niveauer i gruppens dynamik. Dette er nyttigt, men det løser ikke de indre metateoretiske forskelle i teorien. Disse forskelle kan medføre en noget, mere eller mindre ubevidst, stivnet måde at forholde sig på, hvor man enten ser gruppeanalysen i det psykoanalytiske lys eller i det mere fænomenologiske. Dette kan efter min mening have implikationer for praksis, således som det ser ud til at have en tendens til indenfor psykoanalysen, hvor synet på psykoanalysen som en subjektiv praksis synes at have "meget vind i sejlene" for tiden. Fænomenet ageren vil kunne udvandes i en subjektiv praksis, idet det på det metateoretiske niveau ingen mening giver. En gruppeanalytisk praksis på basis af en fænomenologisk metateori vil miste det objektive, som stadig er en del af det højt fungerende reflektive menneskes livsvilkår. Der er en række dele af de dybere (og ældre) lag af hjernen, der ikke kan reguleres af refleksioner og påvirkninger i det sociale lag i gruppen. For eksempel kan amygdala i det limbiske system "kapre" hjernen med frygt, uden at cortex kan modificere eller regulere frygten. Amygdala er aktiv fra fødslen, og den kan oplagre mange frygt- og vredesreaktioner fra barnets samspil med vigtige omsorgspersoner, længe før sproget er udviklet. Disse tidlige følelsesmæssige reaktioner bliver lagret i amygdala som ordløse elementer i psyken. Når disse ordløse elementer i psyken bliver aktiveret senere i livet i en nær relation, har personen ingen ord for dette (Sørensen, 2006). Man kan nemt forestille sig disse ordløse affekter som grundlag for en ageren. Normalt er der et samspil mellem de dybere emotionsgenererende limbiske strukturer og de højere cortikale emotionsregulerende områder, men der er altså emotioner, der ikke umiddelbart kan reguleres af de

højere niveauer i psyken (højniveaupsyken), og som skal reguleres i det tætte samspil med gruppeterapeuten og gruppen (Sørensen, 2006). Bertelsens model giver en meningsfyldt forståelse, som jeg i denne artikel blot har vist antydninger af. Den kan vise, hvordan de forskellige metateorier gensidigt kan påvirke hinanden og placeres i en overordnet ramme, hvor menneskeartens udvikling også har sin plads. I dette forsøg på at få forskellige ontologiske og epistemologiske syn til at spille sammen – belyst ved fænomenet ageren, har jeg prøvet at vise behovet for en overordnet forståelsesramme, der kan give en integration, men som medfører en mere kompliceret praksis.

Jeg har understreget, at det metateoretisk ikke giver nogen mening at snakke om at opdage ageren på højniveauet i Bertelsens model, da man her arbejder på et fænomenologisk grundlag i gruppen og er mere aktiv og autentisk som terapeut samt ikke er i en tilstrækkelig objektiv position til at opdage ageren. I mellemniveauet er terapeuten mere neutral og kan derfor nemmere opdage ageren.

Referencer

- Bertelsen, P. (1994a). For evigt forbundet. *Psyke og Logos nr. 2. s. 267-315*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Bertelsen, P. (1994b). *Tilværelsesprojektet. Det menneskelige niveauer belyst i den terapeutiske proces*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Bertelsen, P. (2000). *Antropologisk psykologi*. København: Frydenlund.
- Bruhns, I. (1994). Gruppenspecifikke faktorer. I Aagaard et al. (1994) *Gruppeanalytisk psykoterapi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Cohn, H.W. (1993). Matrix and Intersubjectivity: Phenomenological Aspects of Group Analysis. *Group Analysis*, nr. 26 s. 481-486.
- Chon, H.W. (1996). The Philosophy of S.H. Foulkes: Existential Phenomenological Aspects of Group Analysis. *Group Analysis*. Nr. 29.
- Dalal, F. (1998). *Taking the Group Seriously-Towards a Post-Foulkesian Group Analytic Theory*. London: International Library of Group Analysis.
- Dahlin, O. (1991). "Human Understanding" in Psychoanalysis and Group Analysis: Reflections on reading Thomä and Kächele's Psychoanalytic Practice *In Group Analysis* Vol. 24 .
- Foulkes, S.H. (1984). *Therapeutic Group Analysis*. London: Karnac Classics.
- Foulkes, S.H. & Anthony, E. J. (1973). *Group Psychotherapy*. Middlesex: Penguin Books.
- Foulkes, S.H. (1986). *Group Analytic Psychotherapy. Method and Principles*. London: Karnac Books.
- Gade, A (1997). *Hjerneprocesser – Kognition og neurovidenskab*. København: Frydenlund.
- Hansen et al. (1990). *Psykologisk Pædagogisk Ordbog*. København: Gyldendals Bogklubber.
- Hougaard et al. (1998). *Psykoterapiens hovedtraditioner*. København: Dansk psykologisk Forlag.

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

- Ivanouw, J. (1992). Kroppen og det ubevidste – Nogle aspekter af forholdet mellem muskeltonus og psyke. *Psyke & Logos*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Jacobsen (2003). Irvin D. Yalom. Terapiens Essens-Åbent brev til en ny generation af terapeuter og patienter. *Matrix* 20 årgang, nr. 3
- Karterud, S. (1999). *Gruppenanalyse og psykodynamisk gruppepsykoterapi*. Oslo: Pax.
- Lapponi, E. (1996). Psychodynamic and systemic paradigms: An attempted integration in the light of personal experience with groups. *The American Journal of Psychoanalysis*, Vol. 56, No. 2.
- Lübcke (red.) (2001). *Politikens filosofi leksikon*. København: Politikens Forlag A/S.
- Løvdal, R. (2006). Relasjonal psykoanalyse som subjektivt funderet praksis: Udfordringer til faglig ekspertise og vitenskabelig status. *Matrix*. Årgang 23. Vol 1. p. 36-53.
- Schibbye, A.L. (2002). *En dialektisk relasjonsforståelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Storebø, O.J. (2006a). Ageren hos unge i gruppeterapi. *Matrix*. Årgang 23. Vol. 1. p. 54-72.
- Storebø, O.J. (2006b). Gruppeterapi med unge- udvikling af identitet. *Matrix*. Årgang 23. Vol.2. p. 140-157.
- Sørensen, H.J. (2006). *Affektregulering i udvikling og psykoterapi*. Fonagy-Schore og Stern. København: Hans Reitzels Forlag.
- Aagaard, S: (1999). Én gruppeanalyse eller mange? – Nogle kommentarer til Nitzgen, Dalal og Karterud. *Matrix*. – Årg. 16, nr. 3. – p. 219-244.

Noter

- 1 Da jeg for mit eget vedkommende kunne ønske et dybere og bredere kendskab til dette ret komplicerede område, ser jeg gerne, at denne artikel betragtes som et forsøg på at skabe fornyet diskussion om emnet, konkret belyst på baggrund af det psykologiske begreb ageren.
- 2 Bertelsen hævder, at der foregår en ændring af Kohuts ontologiske forudsætninger fra psykoanalysens naturvidenskabelige – positivistiske tydeligt definerede objekt-subjekt opfattelse til den mere fænomenologisk eksistentielle opfattelse af samme (Bertelsen, 1994 a).
- 3 Tysk filosof, der grundlagde fænomenologien. Han ønskede at finde grundlaget for al erkendelse, idet han forsøgte at se bort fra alle forudfattede meninger. Han talte om, at erkendelsen forekom i bevidsthedsakter, men ville ikke tage stilling til om den erkendende bevidsthed er knyttet til et jeg, en krop, omverden. Har haft stor betydning for gestaltpsykologien og den eksistentielle psykologi, (Lübcke red., 2001); (Hansen et al., 1990).
- 4 Tysk filosof, var optaget af den menneskelige værens mening og grundvilkår og opfattes som grundlægger af eksistensialismen (Hansen et al., 1990).
- 5 Fransk filosof. Han var med til at sammenkæde fænomenologien med eksistensfilosofien og dialektikken. Han opfattede sansningen som den grundlæggende tilgang til verden, samtidig med at han lagde vægt på at begrebsliggøre den sproglige, sociale og historiske sammenhæng, som vi lever i. Hans filosofi gennemsyres af den spænding, der er mellem disse. I sidste ende handler det om, hvordan vi opfatter virkeligheden (Lübcke red., 2001).

- 6 Fransk filosof, der i den moderne tid især er blevet kendt for det fænomen, at mennesket forholder sig indirekte til sig selv. Mennesket opbygger en fiktiv verden ovenpå den mere direkte verden gennem myter, litteratur, kunst, film etc. Ricoeurs hermeneutik skal ses som et svar på spørgsmålet, hvad dette betyder for mennesket. Ricoeurs svar er, at mennesket forsøger at forstå sig selv gennem den anden verden (Lübcke red., 2001).
- 7 Foulkes (1984) beskrev fire forskellige niveauer i gruppen: a) det nuværende niveau, der repræsenterer samfundet og "den offentlige mening" b) overføringsniveauet c) det projektive niveau. Dette niveau svarer til de indre objektrelationer i psykoanalysen og hos Melanie Klein. Ofte kan hele gruppen repræsentere et billede på moderen. d) det primordiale niveau. Handler om blandt andet Jungs begreb: Det kollektive ubevidste.
- 8 Handler om, at terapeuten anvender forskellige behandlingsmetoder, der er baseret på forskellig teori, afhængig af de specifikke behov i de enkelte tilfælde (Hansen et al., 1990).
- 9 Drejer sig om, at man opfatter gruppen som et cirkulært system, der forsøger at opretholde en ligevægtstilstand, samtidig med at det er i stand til at ændre sig. Man opfatter ikke objektivitet som en mulighed (Hougaard et al., 1998).
- 10 *Psykologien handler om alle niveauer i psyken. Man ser ofte, at et enkelt niveau i psyken udnævnes til det, som psykologien skal beskæftige sig med. F.eks. at psykologien skal beskæftige sig med neurofysiologiske processer på lavniveauet, eller at psykologien kun skal beskæftige sig med funktionelle adfærdprocesser, kognitive processer etc. på mellemniveauet, eller at psykologien udnævnes som den videnskab, der alene beskæftiger sig med menneskers diskursive sociokulturelle selvforståelser på højniveauet* (Bertelsen, 2000. s. 109).
- 11 Det kliniske materiale er anonymiseret således, at persondata ikke vil kunne genkendes, men således at de kliniske pointer er bevaret.
- 12 Dette niveau i Bertelsens model er kendetegnet af bl.a. lineær årsag-virkning forklaringstænkning og "blød" determinisme.

Abstract

Ole Jacob Storebø: Some Reflections of a Connection between Metatheory and Practice Shown in Relation to the Psychological Phenomenon of Acting-Out in Group Therapy with Adolescents. *Matrix* 24, 323-339.

The theme for this paper is the split within group analytical metatheory. In this article the diversity and the consequences on the practical level in connection to the psychoanalytical concept acting-out is shown. The differences in metatheory can be 'resolved' in a pragmatic way by looking at different levels and different figure – ground perspectives in the group. A theoretical suggestion is based on the metatheoretical framework model developed by Preben Bertelsen. In his model the different ontological and epistemological levels in different theories can be seen as a coherent narrative.

Key words: Group analysis, group analytical metatheory, acting out.

Nogle refleksioner omkring en forbindelse mellem metateori og praksis belyst i forhold til det psykologiske fænomen ageren, i gruppeterapi med unge

Fra ageren til symbolisering – en kasuistik

Matrix 2007; 4, 340-359

Iben Busk

“The process of coming to terms with pain, loss, trauma or abuse is complicated, lengthy, not always visible and certainly not necessarily verbalized.”

(Alvarez A. 1992, s. 151)

Artiklen omhandler det psykoterapeutiske arbejde med en tidligt relationsforstyrret pige, som gennem en årrække blev misbrugt af en mandlig pædagogmedhjælper i en daginstitution.

Det beskrives hvordan hendes tidlige udviklingsforstyrrelser, og dermed generelle personlighedsudvikling, gav anledning til metodemæssige overvejelser, samt hvordan hendes psykoseksuelle udvikling og udvikling af kønsidentitet synes påvirket af de seksuelle krænkelse. Relevante teoretiske overvejelser inddrages til belysning af væsentlige aspekter af terapien.

Indledning

Det er min erfaring, at børn der er forsømte i forhold til kontakt, anerkendelse og omsorg, og børn der er vant til, at deres grænser overskrides, oftere vil være tilgængelige for misbrug. De accepterer, at de voksnes behov kommer før deres egne, og accepterer ubehagelige oplevelser og følelser som en naturlig del af livet. De accepterer, at de voksnes verden ikke altid er givende, men også ond og uforudsigelig. Velfungerende børn, med god kontakt og fortrolighed til deres forældre, vil sædvanligvis sige fra og betro sig til de voksne med forvent-

Iben Busk, aut. psykolog, privatpraktiserende, specialist i psykoterapi og børnepsykologi.

Adresse: Psykologisk Klinik, Tuxensvej 5, 1. sal, 2700 Brønshøj, Danmark.

E-mail: iebnbusk@wanadoo.dk

ning om hjælp. Velfungerende forældre vil også som hovedregel hurtigt reagere og tage affære, hvis deres børn viser tegn på unormal adfærd og mistrivsel, mens dårligere fungerende forældre ikke har den samme fornemmelse af, hvad der er normalt og sundt, og hvad der er afvigende og patologisk. Seksuelt misbrug vil derfor ofte gå hånd i hånd med andre former for omsorgssvigt og vanrøgt.

Derfor må man formode, at børn der henvises til behandling for seksuelt misbrug, hvad enten det er foregået indenfor eller udenfor familien, kan være præget af andre udviklingsforstyrrelser. Hos de henvisende instanser synes der ikke altid at være denne bevidsthed, idet de ofte primært fokuserer på følgerne af de seksuelle overgreb. Eftervirkningen af denne skade ønskes "repareret", og barnet ønskes efter endt behandling leveret tilbage i samme stand som før overgrebet – som om det ikke havde fundet sted.

I de tilfælde hvor de seksuelle overgreb har foregået over længere tid, er det sjældent muligt at arbejde med dem isoleret set, idet virkningerne af overgrebene vil være vævet ind i barnets generelle personlighedsudvikling, og andre udviklingsforstyrrelser kan stå i vejen for barnets kapacitet til at bearbejde oplevelserne forbundet med overgrebene og følgevirkningerne af disse. I det terapeutiske arbejde er det således sjældent muligt at skelne mellem det seksuelle overgreb og andre behandlingsbehov, for uanset henvisningsårsag må vi arbejde med hele børn. For som Alvarez (1992) udtrykker det: "Isolerer barnet ikke udvalgte dele af sin personlighed og erfaringsverden, som det gemmer til terapirummet".

Psykoanalytisk teori om børn og traumer

L. Terr (1991), der har beskæftiget sig meget med børn og traumer, definerer barndomstraume, som et mentalt resultat af en pludselig, ydre voldsom begivenhed ("blow") eller en serie af "blows", som efterlader den unge person midlertidigt hjælpeløs, og bryder med tidligere almindelige coping strategier og forsvarsvirksomhed. Hun har udvidet traumebegrebet således, at det ikke kun omfatter forhold karakteriseret ved at være intense og pludselige, men også dem som er karakteriseret ved at være forlængede, modbydelige og forventede.

Ifølge Stern (1985) har psykoanalytisk teori tildelt de meget intense emotionelle tilstande en særlig strukturerende rolle. Den psykoanalytiske tænkning baserer sig, terapeutisk set, på den antagelse, at de klinisk væsentligste oplevelser (og disses erindringer og repræsentationer) er afhængige af den affektive tilstand. Den affektive tilstand fungerer således som et afgørende strukturerende element, og de meget stærke affektive tilstande er dem, hvor de klinisk mest

relevante oplevelser udskilles. F.eks. er overvældende lykke eller dyb frustration mere strukturerende oplevelser end mild og moderat tilfredshed eller skuffelse.

Demos mener derimod, at hovedparten af de psykiske strukturer skabes, når både spædbarnets "jeg" og "vi" oplevelse går godt. At det er i den gode empatiske relation, at spædbarnets interesse øges og udvides, og at spædbarnet derved efterligner, og udvikler nye adfærdsformer. Spædbarnets adfærd forstærkes således i et gnidningsfrit samspil med omsorgspersonen. Når der så sker et empatisk brud, stiller det barnet overfor en udfordring, hvad angår dets adaptive færdigheder, som i det store og hele har udviklet sig under gunstigere betingelser. (Demos V., 1980, efter Stern D., 1985)

Hartmann og Pynoos (Hartmann E., 1984, Pynoos 1985 efter Alvarez A., 1992) mener, at der er forskellige former for bearbejdning af traumer. De har arbejdet med mareridt, og finder, at der er tre veje, det kan gå. Det traumatiserede materiale vil over tid blive tænkt på, fantaseret om, drømt om og blive håndteret af de normale integrative processer. Eller der kan ske en indkapsling, hvor det traumatiske materiale ikke forenes med almindeligt drømmeindhold, og ikke bliver integreret i det resterende normale liv. Der er også en tredje vej, hvor traumatet begynder at farve hele personligheden. Således er en af måderne, det kan påvirke børn, der har været udsat for ekstrem vold, en traumatisk indflydelse på de igangværende udviklingsprocesser, såsom hukommelse, tænkning, indlæring og personlighed. (Pynoos, ibid)

Alvarez (1992) mener, at traumatet kan farve en mængde forskellige aspekter af barnets personlighed. I behandlingen vil det derfor være vigtigt at vurdere, hvilken grad af evne til integration eller kognitiv kapacitet, i psykoanalytiske termer ego og introjektive, udrustning et barn har, med hvilket det kan tænke om oplevelsen.

Om traumatiseret leg

Terr (1981) mener, at normal leg er en coping mekanisme, som giver vækst, udvikling og mindskelse af angst for barnet. Nogle former for leg bruges til at genopleve gratificerende oplevelser fra fortiden, mens andre former for leg skabes for at foregribe forventede oplevelser i fremtiden eller for at opnå den glæde at mestre et nyt udviklingstrin.

Hun mener videre, at meget almindelig leg også kan være en måde at håndtere aktuel angst. Svære situationer, så som separationsangst og besøg hos lægen, bliver overvundet ved at lege titte bøh og doktorleg. Hver legeepisode vil

indeholde en "helbredelse", en mulighed for identifikation med en velmenende aggressor, eller lejlighed til at vende rollerne og f.eks. give dukken smæk eller affyre skud mod en mindre søskende. I disse lege, mener Terr, vil barnets angst forsvinde efter få legeepisodes.

Det psykisk traumatiserede barn vil automatisk prøve at bruge almindelig leg for at forsøge at "cope" med den traumatiske angst, der har overvældet det. Desværre vil det ofte være sådan, at angsten ikke bliver minimeret ved leg. I stedet for at mindske angsten, vil den repeterende leg skabe angst, fordi den genskaber den traumatiske begivenhed. Det traumatiserede barn har ikke mulighed for, via legen, at opnå det Erikson har kaldt "to hallucinate ego mastery" (Erikson E., 1950, Terr 1981). Det traumatiserede barns ego fejlede mestringen, så at hallucinere en mestring er meget svært at opnå for disse børn. En anden grund til at post-traumatisk leg, ifølge Terr, ikke formår at dæmpe angsten er, at legen forsøger at håndtere en aktuel ydre begivenhed mere end en indre oplevelse. Leg, mener hun, er meget mere vellykket til at fjerne den angst forbundet med et forestillet onde, såsom separationsangst og kastrationsangst, end til at håndtere virkelige begivenheder og deres konsekvenser. Et barn leger ikke sult, når det sulter i virkeligheden.

Tegninger lavet af psykisk traumatiserede individer, deler nogle identiske karaktertræk med den post-traumatiske leg; f.eks. gentagelsen, den stereotype produktion, ikke at være angstdæmpende etc. Faktisk er det sådan, at tegninger lavet af traumatiserede børn, ikke er så gennemarbejdede, og ofte er så simple i deres stærke repetition af den traumatiske oplevelse, at de mere ligner mønstre end billeder.

Terr (1981) mener, at forbindelsen mellem post-traumatisk leg og traumet er ubevidst, som det er tilfældet for al leg i barndommen.

KASUISTIK

Baggrund

I 1997 kom det frem, at en pædagogmedhjælper, i en kommunal daginstitution, havde misbrugt en stor gruppe børn seksuelt igennem flere år. Pædagogmedhjælperen havde angiveligt været seksuelt aktiv i børneinstitutionen i 4½ år, og havde haft forskellige former for seksuelt samkvem med mange børn – individuelt og i grupper. Ud over det seksuelle indhold skulle krænkelserne have været af en sadistisk og perverteret art. Angiveligt var børnene blevet bundet, havde fået holdt hovedet under vand, var blevet pint med skarpe

Fra ageren til symbolisering – en kasuistik

genstande, havde indtaget ekskrementer, var blevet truet med ikke at komme hjem til forældrene m.m. Pædagogmedhjælperen blev idømt 3 års fængsel.

Inden børnene blev henvist til psykoterapeutisk behandling, havde der således været et forforløb med politiafhøring, medieomtale m.m. Så ud over selve overgrebene, havde børnene også været udsat for omgivelsernes reaktioner, hvilket kan have påvirket dem yderligere på forskellige vis.

Camilla var knapt 5 år, da hun henvistes og efterfølgende påbegyndte lege-terapi. Moderen mente, at overgrebene havde stået på, fra Camilla var 1½ år gammel, men især fra hun var 2½, og frem til hun var knap 4 år. Ved politiafhøringerne havde Camilla kun fortalt, at der var en mand på en byggelegeplads, som havde vist hende sin tissemand. Ifølge moderen havde Camilla hjemme fortalt, at krænkeren havde kysset hende, at hun havde kysset hans tissemand, og at der kom noget ud. Hun fortalte også, at hun var blevet bundet på en byggelegeplads, men at hun slap væk, og løb alt hvad hun kunne. Endvidere havde hun fortalt, at hun var blevet bundet og bidt i "brysterne", at hun havde drukket tis, og at der var sket noget, som hun aldrig ville kunne fortælle moderen. Det var moderens indtryk, at det ofte var sket sammen med to andre piger. Camilla havde også fortalt, at krænkeren havde truet hende med, at hun ville komme i fængsel, så hun kunne mærke, hvordan det var at blive spærret inde, og at hun aldrig ville se sin mor mere, hvis hun fortalte det til nogen. Moderen mente samtidig, at Camilla følte sig knyttet til overgrebsmanden.

Ifølge moderen havde der også været mere konkrete tegn på, at hun havde været udsat for seksuelle krænkelser. Moderen oplevede allerede i vuggestuen, at Camilla lå på en pude, spredte benene, og pegede på sin tissekone, og både pædagogerne og moderen havde flere gange, allerede fra hun var 2½ år gammel og gik med ble, observeret, at Camilla havde været meget rød og irriteret indenfor skamlæberne. Moderen fortalte, at Camilla en periode var meget hysterisk, når hun fik klister på fingrene.

Camilla havde, mens overgrebene stod på og efterfølgende, ofte været seksualiserende i kontakten til moderen og andre. Camilla kunne, ifølge moderen, være grænseoverskridende i forhold til andre mænd, f.eks. ved at tage dem i skridtet og sprede ben og bede dem om at kilde hende i tissekonen. Samtidig holdt Camilla stor afstand til mænd, og ligeledes til sin far.

Undervejs berettede moderen også om episoder, hvor Camilla havde tiltalt fremmede mænd på en indsmigrende måde, og havde siddet overfor dem og løftet op i sin bluse.

Af moderens egen anamnese fremgik det, at hun var meget ung, 19 år, da hun fik Camilla. Hun havde i perioder selv haft psykiske problemer, herunder

angstforestillinger bl.a. om mænd med knive, der ventede på hende udenfor. Moderen kom fra en familie med skilsmisse, vold og alkohol. Faderen flyttede fra familien under graviditeten, men besøgte jævnligt moderen og Camilla. Ifølge moderen havde der været seksuelt misbrug i faderens familie. Moderen mistænkte i starten faderen, og var derfor altid til stede, når han besøgte Camilla.

Rammen for børnepsykoterapien var i første omgang 1 gang ugentligt, men efter et halvt år blev den sat op til to gange ugentligt. Moderen modtog selv psykoterapi hos anden terapeut, mens et forældrearbejde til støtte for psykoterapien blev varetaget af mig, med samtaler med moderen ca. hver 3. måned.

En kontakt præget af grundlæggende mistillid og et stort behov for kontrol

Da jeg første gang møder Camilla, oplever jeg hende som en sammenbidt og stridbar lille pige. Hun er meget grænseafprøvende, vekslede med en lidt overfladisk indsmigrende kontaktform. Generelt er hendes kontaktudspil præget af forsøg på at opnå kontrol og styring af samværet, og hun giver indtryk af at nære en grundlæggende mistillid. F.eks. ønsker hun ofte, at jeg skal gætte, hvad hun laver, dette med en undertone af at uanset hvad jeg gætter, vil hun triumferende fortælle mig, at det var noget andet. Eller hun opfinder spil, hvor hun laver spillereglerne undervejs, så hun er den eneste, der ved hvad der skal ske.

Kontakten til mig synes at være forbundet med angst. For eksempel fortæller hun om fugleunger, der er faldet ud af reden og er døde, om spøgelse, der kommer ud af lamperne i terapurummet, og hun spørger, om edderkoppen udenfor vinduet er min ven.

Hendes første tegning i psykoterapien er en lille dårligt udført blyantstegning af noget, som man kun kan ane er en menneskelignende figur. Efter hun har spurgt, om jeg kan gætte hvad det er, fortæller hun mig, at "det er en heks, og så kan jeg nok forstå, at det ikke var en dame".

Hendes fysiske kontakt er fra første time for nær og indsmigrende, mens jeg kun få gange i det første ½ år af psykoterapien oplever at have en egentlig følelse af nærhed eller emotionel kontakt.

Refleksion

Ovenstående afspejler Camillas store mistillid og afspejler hendes tidlige relations-erfaringer. Hun har et påfaldende behov for styring og kontrol i relationen, sandsynligvis for at opnå en mindskelse af uforudsigelighed og risiko for

Fra ageren til symbolisering – en kasuistik

at blive påført et indre ubehag. Hendes baggrund taget i betragtning, er hun sandsynligvis en pige, som tidligt selv har måttet tage vare på sit indre liv, og hun har tydeligvis ingen positive forventninger om, at terapeuten kan bibringe hende noget godt på det indre psykiske og følelsesmæssige plan, men samtidig inviterer hun til mere intim fysisk kontakt.

Manglende evne til at lege og udagerende adfærd

Hos Camilla ses ved opstarten af psykoterapien en mangelfuld evne til at lege og en tendens til, på et meget konkret plan, at gentage elementer af de traumatiserede oplevelser hun har været udsat for. Hendes adfærd er præget af, at hun ofte skifter aktivitet, og hun synes kun i mindre omfang i stand til egentlig sekventiel symbolsk leg. Legen virker ofte fragmenteret, og synes indimellem at indeholde usammenhængende brudstykker af de seksuelle overgreb.

F.eks. starter hun en session med at fremhæve forskellige ting i et legehuse, som er det samme som i hendes børnehaven, "men", siger hun videre, "de har ikke nogen bedstemor dukke, og babysengen og babyduken er i stykker". Jeg siger: "måske tænker hun også på, om der er noget ved hende, der er gået i stykker og som er sket nede i hendes børnehaven". Så tager hun en brun plastikpind, som skal ligne en træstamme, og støder den ned i sofaen i dukkehuset, og så tager hun et lille tæppe og pinden, vender ryggen til og lægger sig hen over vindueskarmen med enden i vejret, vendt ud mod mig. Og jeg spørger; gad vide hvad det er du prøver at vise mig? Så går hun hen bag gardinet og gemmer sig og fortæller mig, at hun gemmer noget i sin lomme, og mens hun stadig står bag gardinet, støder hun plastikpinden ind i gardinet. Hun tager den også i munden og står og støder den ud i gardinet. Jeg siger så: "Det er ligesom en tissemand". Så siger hun "hvad", og springer ud og ser meget vild og sammenbidt ud, imens hun farer rundt i lokalet.

Næste session fortæller hun mig, at hun klippede sig i fingeren sidst så det blødte. Jeg siger noget om, at det må have gjort ondt, og at hun måske har svært ved at vise mig noget, der gør ondt. Senere i sessionen går hun over til dukkehuset, hvor der er en løs udvendig trappe og siger, der er en blodplet på trappen, så flytter hun rundt på tingene i dukkehuset. Lidt senere finder hun en babyduke uden tøj og siger, at den er ulækker og smider den væk. Herefter sætter hun forskellige møbler ind og kommenterer det undervejs. Så lægger hun babydukkerne i babysengen og børnedukkerne sammen i to senge og fire voksendukker i dobbeltsengen, og begynder at lave stønnelyde. Så spørger hun, om jeg kan huske sidst hvor hun gemte sig bag gardinet, og hun siger at det var der, hun klippede sig. Jeg siger, at der er sket noget bag gardinet, som har gjort ondt på hende.

Refleksion

Set i bakspejlet synes tolkninger, der indeholder direkte omtale af det seksuelle overgreb, at vække tilstande og forestillinger hos Camilla, som hun ikke kan rumme og forarbejde. Hun reagerer i stedet med at blive meget udagerende, herunder selvskadende. Hun synes hverken at have en indre kapacitet til at containe og mentalisere, eller at være i stand til, via projektive mekanismer, at bruge terapeuten til at containe og mentalisere, idet kontakten til denne er præget af mistro, paranoide forestillinger og behov for at kontrollere og styre det interaktionelle samspil. Hun inviterer til overgreb, men ikke til på et terapeutisk plan at inddrage mig og via projektive mekanismer at dele sine tilstande.

Tolkningerne med direkte reference til overgrebet, bliver derfor præmature, og skaber en oplevelse af re-traumatisering mere end en forarbejdning og integration. For at kunne arbejde med det seksuelle overgreb, blev det derfor nødvendigt først at facilitere en generel personlighedsudvikling hos Camilla i det terapeutiske rum. Det blev nødvendigt at arbejde med hendes måde at indgå i kontakt og relation til terapeuten, idet det, via dette relationsarbejde, blev muligt at skabe grobund for en generel personlighedsudvikling. Hendes mistro, hendes paranoide angst, hendes alt for tidlige selvstændighed m.m. – dvs. alt det der forhindrede hende i at indgå i kontakt med og opbygge en relation til terapeuten. Ved at udvikle Camillas evne til introjektion (Alvarez, 1992) kunne der arbejdes med at udvikle hendes indre evne til "containing" af følelser og tilstande, og til at symbolisere disse og dermed skabe meningsfulde sammenhænge.

Alvarez mener, at hvis et barns symbol-dannelsesprocesser og alfa-funktioner er meget svage, og hvis disse funktioner også er utilstrækkelige i dets indre objekter, kan det være vigtigt, at terapeuten ikke kommer med tolkninger, som fremmer symbolsk udjævning (f.eks. ved at referere til den faktiske virkelighed ved at tale om det der gik i stykker nede i børnehaven, når det nu er dukken der er i stykker), men i stedet tolkninger som muliggør skabelsen af den skelnen imellem handling og symbol, som det har så hårdt brug for, idet barnet sidder fast i de virkelige hændelser, som det ikke kan forarbejde, men kun generindrer og genudspiller. Dette således at en reel symbolsk udvikling måske vil begynde at ske, når dele (bidder og brikker) af barnets indre oplevelsesverden overføres til legens univers og blive mødt og forstået af terapeuten her (Alvarez, 1992 og Bion, 1962).

Vage symbolske udtryk og behovet for "indre tomgang"

Camillas symboldannelse synes ofte vag og privat. En del af hendes måde at lege med lim, farver, vand, sand, papir og andre materialer virker regressiv, på en måde hvor det især handler om den konkrete sanseoplevelse. Dette indimellem blandet med mere symbolsk aktivitet, både hvad angår tegning og ordvalg. Camilla klipper fra starten af terapien mange huller. F.eks. en af de først timer, hvor hun klipper et hul i et stykke papir og spørger mig, om jeg kan gætte, hvad det er. Bagefter fortæller hun mig, at det er sådan en man kan putte håret igennem, og samtidig viser hun det ved at tage hestehalen igennem.

Refleksion

Symbolisk kan dette tolkes på mange måder og niveauer. Det kan udtrykke et feminint aspekt i det at pynte sig, noget Camilla og hendes mor havde sammen. Det kan også udtrykke et mere ubevidst seksuelt aspekt evt. krænkelser, idet hestehalen skal ind i hullet på papiret, eller det kan udtrykke et hul forstået som det, hun ikke kan huske. Senere i terapien påbegynder hun ofte denne aktivitet, efter jeg har sagt noget, som har relation til overgrebene. Jeg har svært ved at finde ud af om det er en slags tomgang, for at undgå ubehagelige følelser og tanker, eller om det har en konkret eller symbolsk betydning i forhold til overgrebene.

Et andet eksempel er, hvor hun starter sessionen med at klippe mønstre i papir, og herefter begynder hun at male med vandfarver, og maler i bunden af en plastikkop, og på et tidspunkt maler hun med den røde farver og siger, at det er blod. Lidt senere har hun spændt et stykke papir ud over koppen, og sidder og prikker hul i det med en blyant. Her synes hendes leg med materialerne at have direkte relation til overgrebet.

Næste session taler hun om lyn og torden. Hun sidder ved sandkassen og leger med både. Så tager hun en båd op i luften og lader den falde ned i vandet og spørger mig, om jeg har prøvet, at den er oppe på asfalt og så bliver ramt af et lyn, og skvatter ned og går i to stykker og bliver begravet. Jeg siger: "Måske spørger du mig, om jeg ved, hvordan man har det indeni, når man føler, at man bliver ramt af lynet, og går i to stykker".

Refleksion

Eksemplerne synes, på meget forskellig vis, at afspejle elementer af Camillas oplevelse af penetrering og medfølgende oplevelse af at gå i stykker.

I arbejdet med, at barnet får sammenhæng i og forliger sig med de overgreb, det har været udsat for, mener Alvarez, at det er vigtigt, at bearbejdningen foregår i barnets tempo.

Tanker gøres tænkbare gennem en meget langsom gradvis proces, som ikke kan forceres. Specielt for børn, der har været udsat for overgreb i en meget ung alder, og som har lidt mental og kognitiv skade, er det vigtigt, at hvert enkelt aspekt af overgrebet må fordøjes et skridt ad gangen.

Behandlingen af disse børn må derfor starte med at facilitere opbygningen af denne mentale udrustning. I den forbindelse kan det være nødvendigt, at terapeuten container uønskede følelser for barnet i en lang periode for at håndtere en stærk projektion. Dette er i modsætning til et syn på "forsvar" som projektion, som tenderer at indeholde den implikation, at det der bliver projiceret skal tilbage til sit retmæssige hjem. Det samme kan siges om omvending til det modsatte og forskydning. (Alvarez, 1992)

Alvarez mener, at det umiddelbart uskyldige og ikke-traumatiserede sted som findes i barnets erfaringsverden, eller hvis barnet er stærkt traumatiseret kan opbygges i terapien, måske bliver et mere sikkert sted, hvis det muliggør, at barnet kan tænke på traumatet i håndterbare, fordøjelige portioner. Dette i modsætning til at barnet overvældes af tilstande og oplevelser, der har tilknytning til overgrebet og med forestillinger om terapeuten som potentiel krænker.

Terapeutens skal følge barnets skridt og udforske hvert fragment sammen med barnet, og vise særlig opmærksomhed overfor hvad barnet følte, da det frembragte denne stump leg, hvad terapeuten følte, og/eller hvilke følelser barnet tillægger dukker eller andet. På denne måde kan en reel forening af de forskellige fragmenter finde sted (Alvarez, 1992)

Skam, skyld og hemmeligheder

Dukker uden tøj på er et gennemgående tema især i starten af psykoterapien. Hun afklæder en del af dukkehusdukkerne for at undersøge dem, og siger senere, at de er ulækre, og vil, at jeg skal give dem tøj på. F.eks. siger hun på et tidspunkt: "De er bare dukker, dem vil vi ikke have med, vel?" Nogle af de gange hvor hun leger med dukker, hvor hun f.eks. tager tøjet af dem og bader dem, kan hun klæde dem på meget hektisk og med opstemt vejrtrækning, og jeg får tanker om, at hun selv har været

Fra ageren til symbolisering – en kasuistik

afklædt, og skulle skynde sig at tage tøjet på, og at det på en eller anden måde har været lystfyldt.

I en session tager hun en politibil, putter den ned i et lille træhus og kommer hen til mig og siger, at nu er politibilen tryllet væk, og den er blevet lille. Jeg siger noget til hende om, at hun måske godt kunne tænke sig at trylle politiet væk – dem, der ser på om det, der er sket, er rigtigt eller forkert. Så lægger hun sig ned på gulvet, og tegner med ryggen til og enden i vejret. Jeg spørger: "Måske kunne du nogle gange ønske, at politiet ikke var kommet nede i børnehaven. Måske var der også noget af det, der skete nede i børnehaven sammen med pædagogmedhjælperen, der var spændende og rart, og at det sværeste var, da politiet kom og fortalte, at det der var sket var forbudt". Camilla reagerer med at vrikke med numsen og tegne videre. Måske tænker hun på, om vi to skal det samme her, som hun lavede med pædagogmedhjælperen i børnehaven. Så tegner hun videre, mens hun dækker over det, hun tegner, og da hun er færdig, kommer hun hen og viser mig, at hun har tegnet en isvaffel, nærmest som børnelokkeri med omvendt fortegn.

Camilla er også optaget af hemmeligheder, f.eks. taler hun om, at hun har hemmeligheder med andre børn, og hun laver papirposer til hemmeligheder, og spørger også mig, om jeg vil høre (og dele) hemmeligheder. Hun går også ofte på wc i længere tid, og indimellem har jeg indtryk af, at hun på den måde fastholder et "hemmeligt" liv.

Refleksion

Hemmeligholdelsen er ofte et træk ved seksuelle overgreb (Urnes 1997). Derved hindres barnet i at gøre disse oplevelser til en formidlet del af barnets historie. Normalt kan vi gennem sproget fortælle vores historie og med det skabe en følelse af kontinuitet og vedvarende i selvet. Hemmeligholdelsen forudsætter en aktiv proces fra barnets side, og motiverne til dette kan være sammensatte og variere med barnets udviklingsniveau. Hos helt små børn vil angsten for at trodse forbud og truslerne om straf ofte være de centrale bevæggrunde (Camilla blev her truet med aldrig at se sin mor mere), mens børn med bedre udviklede logiske strukturer kan forudsætte at være bange for de sociale konsekvenser for dem selv og familien, hvis de røber noget. Når barnet opfatter de sociale tabuer og normerne omkring seksualitet, vil følelsen af skam og angsten for udstødning og stigmatisering let udvikles.

Hos Camilla virker hemmeligholdelsen dog mere lystfyldt, som de forbudte lege børn på hendes alder normalt leger. Med indgangen til latensalderen vil bevidstheden om disse overgreb nok i højere grad vække følelser af skam og skyld.

Ønsket om at glemme, versus at benægte, at det overhovedet har fundet sted

Camilla udtrykker ofte irritation, når jeg taler direkte om krænkeren. F.eks. på et tidspunkt hvor hun har taget et bæger, fyldt det med vand, sat et stykke papir udenom, og sidder og prikker hul i papiret med en blyant. Jeg siger noget om det seksuelle overgreb, og Camilla bliver tydeligt vred. Jeg siger, at det virker, som om det er svært for hende, når vi taler om pædagogmedhjælperen, hvorefter hun siger: "Tværtimod, det her var noget, han var god til". Jeg spørger, hvad hun mener, og hun siger, at "han var god til at trylle papir ned i et bæger med vand og så var det væk". Måske ligger der i dette et ønske om ikke at huske, eller et ønske om, at overgrebet slet ikke havde fundet sted eller kunne trylles væk.

Samtidig omtaler Camilla, ifølge moderen, krænkeren meget positivt hjemme. Hun fortæller om sjove episoder sammen med ham, og giver også udtryk for, at krænkeren slet ikke har gjort noget ved hende. Når moderen så spørger mere konkret ind til det, Camilla tidligere har sagt om overgrebene, bekræfter hun dog dette.

Refleksion

Camilla synes således meget ambivalent i sit forhold til krænkeren. I kontakten til denne har der sandsynligvis også været gode ting, og Camilla har måske fået en særlig opmærksomhed og kontakt, noget faderen, ifølge moderen, ikke gav hende. Hun har f.eks. til moderen sagt, at "pædagogmedhjælperen (hans navn) elsker mig, far elsker mig ikke."

Hvad et overgreb betyder for et krænket barnet, kan være meget forskelligt i forhold til hvilken mening det har for os som terapeuter. Barnet frygter måske overgriberen mere end overgrebet, eller barnet føler en dyb kærlighed for krænkeren, og denne kærlighedsfølelse er måske stærkere end barnets frygt eller ubehag.

Camilla var som hovedregel verbalt benægtende overfor overgrebet, og havde tendens til idealisering af overgrebsmanden, et meget primitivt forsvar der også tyder på en tidlig og omfattende udviklingsforstyrrelse. Samtidig udspillede hun ofte elementer af overgrebene i det terapeutiske rum, indeholdende selvskadende, sadistiske og lystfyldte elementer. Til andre tider kunne hun bringes i kontakt med mere triste og ængstelige følelser, skyld og skam.

Mens det mildt traumatiserede barn måske vil have brug for at huske for at kunne glemme, vil det mere skadede barn, hvis traume er mere gennemgri-

bende og kronisk, måske have brug for at glemme traumet for at kunne blive i stand til at huske (Alvarez, 1992).

Ifølge Alvarez, vil barnet ofte have brug for at begynde at huske under sikre og udholdelige forhold. Hvor det selv begynder at glemme en smule, og opbygger et ikke-overgribende aspekt af sig selv. Nogle gange vil den del af personligheden, der prøver at glemme overgrebene, således have mere brug for terapeutisk opmærksomhed end den del, der ikke kan lade være at huske det. Forstået på den måde, at terapeuten må skelne mellem forsøg på at overkomme og forsøg på at benægte. Hvis overgreb truer fra alle sider, er en genkaldelse umulig.

Dette, ikke overgribende aspekt, er et forhold, som gør sig gældende for børn, som er begyndt at opbygge tillid til en ikke-overgribende verden, eller børn som havde en bedre start inden overgrebene, og hvis tillid aldrig er blevet totalt ødelagt. Men for at denne ikke-overgribende side skal styrkes, må barnet have øjeblikke, hvor det er tilladt at glemme. (Alvarez, 1992)

En forståelse af behovet for at glemme kan, ifølge Alvarez, også relatere sig til noget af den psykoanalytiske tænkning omkring latensperiode. F.eks. hvis en pige har været seksuelt misbrugt og via symboldannelse, forskydning og fortrængning, dvs. normale integrative processer, udvikler en forkærlighed for at tegne fyrtårne, er det vigtigt at lade fyrtårn være fyrtårn og ikke henlede opmærksomheden på dets falliske proportioner, for, mener hun, hvis pigen udvikler en fascination af fyrtårne er det bedre end at hun bliver prostitueret. Disse seksuelt misbrugte børn har oplevet en kraftfuld seksuel opvågning, som de ikke kan gøre noget ved, men forbliver ærefrygtige overfor. Her mener hun, at man må arbejde med stor finfølelse, og hjælpe barnet med at skelne kærlighed fra seksuel perversion, og begge dele ud fra den grundlæggende attitude, at seksualitet er noget værdifuldt. (Alvarez A., 1992)

Oplevelse af at være gået i stykker

Camilla har på et tidspunkt taget en flækket pind med ind i terapien. Her maler hun den rød, der hvor den er flækket. Jeg siger, at hun måske har oplevet noget med nogle tissemand og tissekoner, og måske har hun tænkt på, om hun er gået i stykker. Og så siger hun, ja, det har hun, og der kom engang noget brunt ud. Og jeg spørger, hvad det var der kom ud, og hun siger, at det var blod, og jeg spørger, hvordan det kan være, og hun siger, at det var da hun var fem år, og faldt ned fra stolen, og så kom der en rift, og så kom der noget brunt ud. Jeg siger, at der måske også er sket noget nede i børnehaven sammen med "krænkerens navn", og Camilla reagerer ved at blive ked

af det, og gå i gang med at folde og klippe huller i et stykke papir.

I forbindelse med en ferieperiode kort efter har Camilla, ifølge moderen, mareridt to nætter, hvor hun skriger om natten, vågner og siger, hun har ondt i skridtet. Moderen prøver at tale med hende om oplevelsen den følgende dag, men hun siger, at hun ikke kan huske det. Samtidig fortæller moderen, at Camilla i en periode har været meget brystfikseret, og et godt stykke tid har haft et spil med moderen, hvor hun lægger sig ved siden af moderen i sofaen, med hovedet ned og numsen i vejret og onanerer.

Forestillingen om at være gået i stykker kommer dog tydeligst frem i en tegning, hun laver nogle måneder, inden hun skal slutte terapien. Hun ved på daværende tidspunkt, at terapien skal afsluttes, og i forbindelse med en tegning hun har lavet, har vi talt om Snehvide og den onde mor, der sender datteren ud i skoven til de vilde dyr. Så tegner hun en tegning, og siger først, at det er en mor og hendes to børn, en pige og en dreng (Hans og Grethe?), eller også er det noget andet, og så synger hun en sang om at være en øjesten eller øjenklat og om at være nuttet eller til besvær. Derefter tegner hun endnu en figur på tegningen og siger: "det er sådan en sjov en, og hun har krøller over det hele, og figuren siger noget med 'hvor er min familie?'" (Måske en del af hende, som ingen vil vide af og som nu bliver sendt væk). Figuren har ingen arme og en stor rød lap, der hvor skridtet er.

En session kort før vi skal afslutte, gennemser hun sine tegninger. Hun siger til de fleste af tegningerne, at den kan jeg godt huske, men da hun ser denne, siger hun "at det er længe siden", og lidt efter "den kunne jeg ikke huske".

Refleksion

Oplevelsen af at være gået i stykker, som måske allerede var et tema dengang hun klippede sig i fingeren, synes således at have fundet en ny form, og hun kan nu udtrykke sig i et mere symbolsk sprog om dette.

Genudspilning i overføringsrelationen

Fra første time står Camilla meget tæt, og virker fysisk indsmigrende. Senere sker det flere gange i terapien, at hun virker ophidset, og står med hånden nede i bukserne, og er på grænsen til at begynde at onanere. Især i starten af terapien (hvor jeg i undersøgelsesøjemed går mere ind i hendes leg) har hun en leg, hvor hun vil binde mine hænder, og så skal jeg prøve, om jeg kan komme fri. Hun fortæller, at det er noget, de har lavet i cirkus nede i børnehaven (Og vil have, at jeg binder hendes hænder, hvilket jeg dog afslår). Hun virker indimellem opstemt, mens hun leger det. Hun sætter også papir rundt om hånden på mig, på måder hvor jeg indimellem får en fornemmelse af

Fra ageren til symbolisering – en kasuistik

sadomasochistiske undertoner. Hun trækker også en snor igennem hånden, og spørger om det ikke kilder, og giver mig ting, og spørger om de ikke klistrer.

I en periode taler hun en del om kvinder, der i virkeligheden er mænd, som er forklædt. F.eks. kommer hun hen med små kvindelige soldaterfigurer, og spørger om de ikke ligner mænd i hovedet, og siger at de måske har forklædt sig. Hun fortæller også om en dreng i børnehaven, som bedst kan lide at gå i pigetøj. Jeg får den tanke, at hun har forestillinger om, at jeg er en forklædt mand – en forklædt overgrebsmand.

En anden gang laver hun en kugle af modellervoks, og vil have, at vi spiller bold med den. Samtidig taler hun om jul. Jeg siger til hende, at hun har talt om jul mange gange, og hun har også tit lavet juleting. Jeg tænker på, hvad der mon er sket omkring juletid. Camilla siger så, at det var der, hvor pædagogmedhjælperen kom i fængsel, fordi han havde gjort noget ondt, om jeg ikke synes, at han havde gjort noget ondt? Jo, det synes jeg, men jeg ved jo ikke, hvad han har gjort ved hende. Så siger hun, at hun gerne vil spille bold.

I en af de følgende sessioner vælger Camilla igen at spille bold. Vi taler om, hvorvidt hun har kastet bold andre steder, og først siger hun, at det har hun kun i fritidshjemmet til en sommerfest, hvor hun kastede bolden efter flødeboller, og hvor hun også sang sangen om "Bølle Bob", og så går hun i gang med at synge "Bølle Bob" sangen "om at være fræk og ikke blive flov". Så siger jeg, at hun jo også har kastet bold, inden hun startede i fritidshjemmet, og hun fortæller så, at hun kastede bolden helt nede fra enden, og at pædagogmedhjælperen sagde, at hun var dygtig, fordi hun kastede den så langt, og det var det, det kom an på. Hun fortæller, at hun hellere ville have været med sin mor hjem, men at pædagogmedhjælperen kom og tog hende. Så kom hendes mor senere for at se, hvordan hun havde det. Her stopper hun boldlegen, men kort efter vil hun spille bold igen, og mens taler vi om krænkeren, har Camilla set noget skrøbelig ud og blinket meget med øjnene. Hun begynder herefter at kaste hårdere, og jeg siger, at jeg ikke vil have, at hun kaster bolden hårdt på mig, at hun må kaste på en dukke eller ind i væggen. Så kommer hun hen og giver mig bolden i hånden, og jeg siger, at hun måske er vred på mig, over at jeg, ligesom hendes mor, ikke kommer og henter hende, men holder ferie.

Refleksion

Ved at sætte de forskellige sekvenser over tid sammen får man et sammenhængende hele, der giver indtryk af, at Camilla, har været med til at udføre sadistiske overgreb på andre børn i børnehaven, at Camilla er vred over at moderen forlod hende (og overlod hende til krænkeren), og vred på mig over at jeg forlader hende (pga. ferie, som også var et tema i timen), og overlader

hende alene med hendes egne tanker og oplevelser, så hun får lyst til at tyre bolden imod mig.

Et stykke inde i psykoterapien får jeg flere gange forestillinger om, at hun kunne ende på en sadomasochistisk massageklinik. Måske er det disse udspil med sadistiske undertoner og hendes selvskadende adfærd (en gang river hun hår ud af hovedet på sig selv, mens hun via blikkontakten er meget undersøgende på min reaktion), kombineret med hendes trang til at herske og kontrollere i relationen og hendes seksualiserende adfærd, som er med til at skabe disse forestillinger.

Indimellem er hun optaget af det gode og det onde, og bl.a. laver hun en fehat, som jeg får, så jeg kan være god mod de gode og ond mod de onde.

Refleksion

Man kunne således tænke, at hun tillægger mig at være en slags "overjeg" – at være straffende mod de sider der er onde, og belønnende mod de sider der er gode.

Generelt synes Camilla overføringen at genudspille overgrebene ved indirekte at invitere til seksuelle krænkelse, f.eks. når hun ligger på gulvet med enden i vejret, og vrikker med denne. Andre gange er hun mere sadistisk i sine udspil, f.eks. da hun tyrer bolden imod mig. Hun synes således ikke at være i stand til "identifikation med aggressor" (som er et mere modent forsvar), men sidder fast i at være sig selv.

Hun synes at være meget fragmenteret i sin oplevelse af overgrebene, dette måske på grund af hendes meget unge alder, da overgrebene fandt sted. Samtidig var hun tit afvisende (benægtende) overfor tolkninger med direkte reference til overgrebet, og hun synes på et indre plan at have adskilt de smertefulde og de lystfulde sider af overgrebet. F.eks. oplevelsen af at være gået i stykker og de fysisk inviterende sider.

Alvarez mener her, at i stedet for at påpege at barnet projicerer sin egen krænkelse over på terapeuten, kan barnet have brug for at få oplevelsen rummet af en, der kan udholde det bedre end barnet kan, og barnet kan have brug for at dette sker over en periode på måneder, måske år, indtil oplevelsen er mindre overvældende og mindre ufordøjelig. F.eks. når det misbrugte barn begynder at misbruge terapeuten i modoverføringen, kan det være vigtigt at reflektere

Fra ageren til symbolisering – en kasuistik

over, hvornår man som terapeuten skal påminde barnet om det misbrug, det flygter fra, og hvornår man skal forblive tavs og kun kommentere det faktum, at barnet synes at blive befriet ved at gøre disse ubehagelige ting mod terapeuten (Alvarez, 1992).

Det seksuelle overgrebs betydning for udvikling af kønsidentitet

I starten af terapien er hendes påklædning ofte som hos en voksen seksuel kvinde, f.eks. sort kjole, strømpebukser, sorte plateausko og en leopard-prikket nylonpels. Dette til trods for at hun kun er 4 år gammel. Efter at der er talt med moderen om dette, aftager det, og hun bliver mere alderssvarende piget i sin påklædning. Camilla mangler tydeligvis erfaringer med mænd og drenge ud over de seksuelle oplevelser fra børnehaven. Hun bor alene med moderen, og ud over faderen, der besøger dem et par timer en til to gange om ugen, kommer der ikke andre mænd i hjemmet. F.eks. kan hun sige til en tegning: "Der bor kongen og dronningen og prinsessen, men kongen, ham kender jeg ikke". I løbet af terapien tegner hun meget få drenge og mænd.

Camilla tegner langt overvejende pige- og kvindefigurer (ud over mønstre), og der sker en stor udvikling i løbet af de to år, fra de første meget primitive stregtegninger uden arme og uden detaljer, til personer hvor der kommer mere form, flere detaljer, arme, farver og mønstre på tøjet, smykker m.m. Oftest synes hendes tegninger af pige- og kvindefigurer at afspejle sider og tilstande i hende selv. Hendes tegninger viser små triste piger med store, røde munde, og voksne damer og prinsesser med bryster og skridt, prinsesser og mavedansere med netstrømper og laksko med roser på og store, røde læber.

Generelt giver tegningerne indtryk af en pige, der mangler en alderssvarende kønsidentitet. En del af hende synes således at identificere sig med voksne seksuelle kvinder. Samtidig virker denne side præget af en vis tristhed og følelse af afmægtighed. Ca. 1 år inde i terapien tegner Camilla f.eks. to kvindefigurer. Ansigterne på de to figurer virker triste, og hun tegner store røde munde. Hun tegner zigzag på strømperne, der leder tanken hen på netstrømper, og hun siger selv, da hun tegner blusen, at det er en mavedanserbluse, så man kan se hendes navle, og hun har strømpebukser indenunder. Hun har ingen arme, siger hun så, dem kan jeg selv tegne. Om den anden tegning siger hun, at hun har laksko på med roser, hun har gult hårbånd, men alligevel er hun en prinsesse. Hun har heller ingen arme, dem kan jeg også selv tegne – de er to søstre.

Refleksion

Figurene leder tanken hen på, at Camilla føler sig både som en voksen kvinde, der udstiller sin seksualitet, og som trist prinsessepige. Begge tegnet uden arme,

hvilket kunne udtrykke en oplevelse af manglende handlekraft. Samtidig har hun et ønske om, at jeg giver disse kvindebilleder arme, hvilket kunne føre tanken hen på Urnes' teori om genskabelse i terapien af selvet som et handlende selv (Urnes, 1997). Dette kommer også til udtryk i sang, f.eks. når hun synger sangen fra Bølle Bob om "... vi er ikke rigtig voksne, vi er ikke rigtig børn, vi er både og, hverken eller ... der er ingen, der har rigtig brug for os".

Camilla er i det sidst halve år af terapien optaget af graviditet, og af normale/almindelige relationer mellem kønnene. Hun leger ofte omsorgslege, og viser flere reparerende elementer.

Camilla finder nogle dukkehusdukker, som hun tidligere har taget tøjet af, og vil gerne have, at jeg giver dukkerne tøjet på igen, og imens synger hun en sang om de tre små soldater, der vendte hjem fra krigen, og prinsessen.

Refleksion

Dette afspejler en mere alderssvarende og afseksualiseret forestilling om kønnene.

Afslutning

Psykoterapien afsluttedes efter ca. 2 år pga. jobskifte hos terapeuten. Camilla ville sandsynligvis have profiteret af fortsat terapi, men det skønnedes forsvarligt at afslutte terapien, især i betragtning af, at hun nu var 7 år gammel og på vej ind i latensalderen.

Hos Camilla synes der at være sket en generel udvikling. Hendes seksualiserende adfærd i terapien er aftaget, og selv om hun stadig kan være dominerende i sin adfærd, er det ikke længere så fremtrædende et træk. Hun kan også være en sød og charmerende pige, en man kan holde af og føle nærhed med, og have et mere legende samspil med. Også til andre, f.eks. den mandlige Falck-chauffør som kører hende frem og tilbage, synes hun at have udviklet en god kontakt, hvor hun er charmerende på en alderssvarende, og ikke-seksualiserende måde.

Den mere fysisk udagerende adfærd ses stort set ikke mere, og de traumatiske sider af overgrebene synes i højere grad at have fået et symbolsk udtryk. Hun klipper sig ikke i fingeren, samtidig med at hun rytmisk banker en pind ind i gardinet. I stedet tegner hun en tegning, som forestillede flere pigefigurer, herunder en pige med en rød lap på kjolen ved skridtet og uden arme.

Fra ageren til symbolisering – en kasuistik

Hendes symboldannelse er generelt på et højere niveau, og hun har lange symboliserede legesekvenser enten alene, eller hvor hun inddrager mig. Hun fremtræder dog stadig som et barn med et lidt magert indre liv. Hun har stadig svært ved at være i sine følelser og at udtrykke sin vrede direkte. Vreden kommer ofte ud som afvisning af kontakt. Ifølge moderen er hendes seksualiserende adfærd ved afslutningen af terapien væk. Moderen oplever, at hun og Camilla kort før afslutningen har haft en god sommer uden problemer.

Konklusion

Kasuistikken viser, at man nemt kan komme til at gå galt i byen, hvis man påbegynder en psykoterapi på baggrund af et seksuelt misbrug, med den forestilling, at traumat skal bearbejdes og integreres, uden hensyntagen til barnet alder og generelle udviklingsniveau. Camilla viste sig, ved nærmere eftersyn, at være en tidligt relationsforstyrret pige, som havde svært ved at indgå i en udvekslende kontakt og relation til terapeuten, og som ikke var i stand til, via symbolisering og følelsesmæssigt containing, at forholde sig til overgrebene. Impulser og tilstande relateret til overgrebet, blev til udagerende og selvskadende adfærd.

Det blev derfor nødvendigt først at arbejde med alt det, der forhindrede Camilla i at indgå i kontakt og relation til terapeuten: hendes mistro, hendes paranoide forestillinger og hendes trang til styring og kontrol – hun forventede sig ikke noget godt fra terapeuten. Gennem den tiltagende udvikling hen imod at kunne tage imod fra terapeuten – gennem de introjektive og projektive mekanismer blev det muligt at støtte udviklingen af hendes egen evne til symboldannelse og dermed støtte hende i at få mening og sammenhæng i de mange fragmenterede oplevelser, som overgrebet bestod af for hende. Det meste af forarbejdningen af overgrebene forblev dog på et symbolsk og førbevidst niveau. En mere bevidst indsigt ville have krævet en voksen seksuel modenhed.

Generelt kan konkluderes, at det terapeutiske arbejde med seksuelle overgreb må tage sit udgangspunkt i en forståelse af hele barnets personlighedsstruktur og metode, og teknik må tilpasses herefter. Bevidst bearbejdning og integrering af traumatiske oplevelser er ikke altid mulig og hensigtsmæssig, når man arbejder med børn, som endnu ikke er seksuelt modnet.

Litteratur:

- Alvarez, A. (1992). Child sexual abuse. The need to remember and the need to forget. I *Live Company*, kap.12, London, Routledge.
- Alvarez, A. (1985). The problem of neutrality. Some reflection on the psychoanalytic attitude in the treatment of borderline and psychotic children. I *J. Child Psychotherapy*, Vol.11, No.1, s.87-103.
- Bion, W. (1962). *Lerning from Experience*. London, Karnac.
- Pynoos R. and Eth. S. (1985). *Post Traumatic Stress Disorder in Children*, Washington, DC, American Psychiatric Press.
- Stern, D. (1991). *Barnets interpersonelle univers*. Hans Rietzels Forlag.
- Terr, L.C. (1981). "Forbidden Games", Post-traumatic child's play. I *Journal of American Academy of Child Psychiatry*, vol. 20, s. 740-759.
- Terr, L.C. (1991). Childhood Traumas. An Outline and Overview. I *American Journal of Psychiatry*, vol. 148, s. 10-20.
- Urnes, Anne-Grethe (1997). Terapi med førskolebarn etter overgrepserfaringer i familien. Sentrale tema belyst ved en selvpsykologisk forståelsesmodell. I *tidskrift for Norsk Psykologforening*, Supplement nr. 1, Vol. 34, Ut af det tause rommet, del I, s. 45-52.

Abstract

Iben Busk: From Acting-Out to Symbolisation – A Case Story. *Matrix* 24, 340-359
This article illustrates highlights from a psychoanalytic psychotherapy with a young girl suffering from the consequences of sexual abuse and severe problems in early attachment. It reflects methodological problems in working with sexual abuse, taking into account age and psychopathology. Relevant theories are used, to shed light and understanding on the more general problems working with sexually abused children.

Psykoanalyse og kvalitativ socialforskning i konvergens: findes der muligheder for at lære af hinanden?

Matrix 2007; 4, 360-381

Jörg Frommer

Oversat af Søren Aagaard og Ursula Kleinen

Siden deres oprindelse har psykoanalyse og socialvidenskab gensidigt påvirket hinanden. Mens dette forhold er almindelig kendt på de teoretiske antagelsers niveau, er forbindelserne indtil videre kun blevet lidt diskuteret på den konkrete forskningsmetodiks niveau. Artiklen støtter den tese, at de metoder, der i den kvalitative socialforskning er forbundet med hermeneutikken, udviser talrige fællestræk med den psykoanalytiske metode. Receptionen af disse metoder i psykoanalytisk klinik og forskning kan bidrage til en klarere begrebsliggørelse af ubevidste processer. Omvendt indeholder den psykoanalytiske metode svar i forhold til hidtil uløste problemer i den kvalitative socialforskning, nemlig ved at basere kategoriseringer på en forståelse af et biografisk arbejde, hvis grundfigurer og processtruktur er kendetegnet ved biologiske og sociale faktorer.

Indledning

Forholdet mellem psykoanalyse og forskning er vanskeligt. Ifølge en ret udbredt selvforståelse blandt psykoanalytikere gør psykoanalysen krav på en intermediær position mellem empirisk forskning og professionel praksis

Prof. dr. med, Facharzt für Psychosomatische Medizin und Psychotherapie, Facharzt für Psychiatrie, Psychoanalytiker (DGTP, DPG, IPA) und Lernanalytiker.

(Buchholz 2006). De fleste psykoanalytikere er orienteret imod kommunikation inden for det psykoanalytiske "samfund"; den implicitte viden der over årene produceres i deres professionelle praksis kommer kun i begrænset omfang ud over fagets grænser. Traditionelt bliver psykoanalysen i denne sammenhæng opfattet som en videnskabelig metode sui generis uden at øget viden og dertil knyttede handlingsstrategier på et konkretiseret niveau bliver udtømmende defineret. De dermed forbundne uklarheder betragter Schachter i et for nylig offentliggjort arbejde som en af de væsentligste grunde, i hvert fald i USA, til at psykoanalysen går tilbage. På den baggrund vurderer han dens åbning over for empirisk forskning som livsnødvendig for dens overlevelse (Schachter 2005). De principielle spørgsmål som er forbundet med denne nødvendighed har inden for psykoanalysen ført til en kontroversiel diskussion. På den ene side fordres og gennemføres der, med udgangspunkt i en positivistisk forståelse af empirisk forskning, studier, som har til formål at etablere en erfaringsnær klinisk teori, der går ud over abstrakt metapsykologi (f.eks. Thomä og Käche 2006; Wallerstein 2006). På den anden side frygtes det, at de dermed forbundne metodologiske implikationer vil udvande psykoanalysens kerneanliggende, som derved kunne gå tabt, fordi et afgørende kendetegn, som gør psykoanalysen til noget enestående, netop ligger i at bryde og stille spørgsmålstegn ved en realitetsopfattelse, som baserer sig på hverdagsagtig common sense (Green 2003). Løsningsforslag til denne diskussion kan, som Buchholz (2006) har gjort det klart, kun forventes at bestå i mere komplekse conceptualiseringer, som også må inddrage sociologiske aspekter ved tilvejebringelse af viden og videnskab; modsat de enhedsvidenskabelige tendenser indenfor den anglo-amerikanske psykoanalyse må disse løsningsforslag også bestå i at give mere plads til en pluralistisk forståelse af psykoanalytisk teori, praksis og forskning, som den opfattes inden for nyere videnskabsteoretiske (Hampe 2001) og videnskabs-sociologiske (Mondala og Schütze 2004) tilgange.

Den her kun skitseagtigt antydede mangesidige problematik kan ikke behandles udtømmende inden for rammerne af denne artikel. Sigtet er ikke i første række et teoretisk bidrag. Det er snarere metodologiske overvejelser som er ledetråden. De knytter an til, at en af uklarhederne vedrørende spørgsmålet om genstandstilpassede forskningsmetoder kunne være begrundet i, at psykoanalyse – ikke udelukkende, men alligevel – består i casestudier (Wallerstein og Sampson 1971), og at man hidtil ikke har reciperet de uden for psykoanalysen udviklede forskningsparadigmer vedrørende casestudier i større omfang. Ud over manualiserede evalueringsundersøgelser drejer det sig først og fremmest om undersøgelser af primær-data, dvs. video- eller audio-optagelser af

psykoanalytiske interviews og behandlingssessioner eller udskrifter af dem. Den væsentligste værdi i disse data ligger i deres manifesterede og latente menings- og betydningsindhold, hvis dechifring kræver en hermeneutisk forståelse. Der forventes således ikke i første række – i det mindste ikke udelukkende – megen tilvækst af viden ved udnyttelse af kvantitative fremgangsmåder (Kächele et al. 2006) men derimod ved kvalitative forskningsstrategier hvis udvikling i de seneste årtier først og fremmest har fundet sted inden for de sociale videnskaber.

Psykoanalysens betydning for socialvidenskabelig erkendelse

Historien om forholdet mellem psykoanalyse og socialforskning går langt tilbage: psykoanalysen eksisterede allerede i den periode, hvor den moderne sociologi opstod, og psykoanalysen blev tænkt med i den. Således argumenterede Max Weber så tidligt som i 1913 imod et begreb om det ubevidste, der ureflekteret sammenblandede biologiske processer udenfor bevidstheden og psykologiske processer som forløber ubemærket, samtidig med at han dog også erkendte, hvilken betydning de utilstrækkeligt eller slet ikke bemærkede psykiske sammenhænge, som dermed også var utilgængelige for erindringen, har for socialvidenskaberne. Han var blevet opmærksom på denne problemstilling via sit kritiske opgør med det restriktive forståelsesbegreb, som udelukker det ubevidste, som hans personlige bekendte psykiaterne Karl Jaspers og Hans Gruhle i Heidelberg havde fremsat. Til forskel fra deres position viste han under påberåbelse af Nietzsches teori om ressentiment og "visse dele af den såkaldte psykoanalyses arbejde" (Weber 1913, p. 434) åbenhed over for "en ubemærket (ikke-indrømmet) relativt vidtgående rationalitet i forhold til en tilsyneladende fuldstændig formåls-irrationel forholdemåde" (p. 435) i forbindelse med bestemte former for social handling. Forståelse af dem ville kun være mulig gennem inddragelse af særlige erfaringsvidenskabelige discipliner, især en "psykopatologi", skriver Weber et andet sted med henvisning til Willy Hellpach, elev af Wundt og Kraepelin, (Frommer og Frommer 1997), en psykopatologi, som f.eks. "på hysteriens område – dog ikke udelukkende – forholdt sig tolkende", (Weber 1903-06, p. 102).

Det er ikke i særlig grad blevet reciperet, at det var Weber som dermed åbnede døren for en accept af psykoanalysen inden for socialvidenskaberne, hvilket fandt sit teoretiske højdepunkt i en frugtbar integration af Marx', Freuds og Webers ideer gennem Frankfurter Skolen. Nyere forskning gør det klart, af hvor stor betydning den personlige indflydelse var – ud over receptionen af

de psykoanalytiske skrifter. Et eksempel på dette er forskningen i autoritarisme fra *Frankfurter Institut für Sozialforschung* (Fahrenberg og Steiner 2004). Senest, siden Habermas (1968), er psykoanalysen inden for denne tradition blevet opfattet som en af rødderne til den moderne socialvidenskab. Dens bidrag til forståelsen af *condition humaine* er ikke til at komme uden om, når talen er om sammenhængene mellem samfundsmæssige betingelser og individuel biografisk tilblivelse. Denne kilde har især bevist sin styrke, når det drejer sig om at forstå de sen-moderne samfundsformers paradokser. Disse paradokser beror på modsætningerne imellem den tiltagende rationelle forståelse og beherskelse af naturlige livsprocesser og den samtidige produktion af irrationalitet, af-individualisering og inhumanitet (f.eks. Sennett 1977).

Socialvidenskaberne og psykoanalysen var i samme udstrækning præget af, at sproget i det såkaldte *linguistic turn*, som opstod i anden halvdel af det 20. århundrede inden for sprogfilosofien, i tiltagende grad blev nøglen til forståelse. Receptionen af den filosofiske fænomenologi og hermeneutik, den amerikanske pragmatisme og symbolske interaktionisme og Piagets udviklingspsykologi førte til en begrebsliggørelse af den menneskelige udvikling som en trinvis forløbende symbolsk formidlet integrationsproces. Denne proces har til opgave samtidig at formidle de biologisk funderede drifter og behov og de sociale og kulturelt prægede erfaringer. Denne proces finder både sted i den samlede menneskeheds historie (fylogense), i det enkelte menneskes livshistorie (ontogenese) og i de psykologiske funktionsforløb (aktualgenese). Udgangspunkt for disse processer er overvejende ubevidste former for oplevelse og handling, som styres af følelsers og drifters dynamik. De er præ-refleksive. I det interpersonelle samspil kommer de præ-verbalt, mimisk og gestisk til udtryk og bliver kommunikeret scenisk. I tilslutning til disse basale oplevelses- og relationsformer sætter barnets erhvervelse af sproget ind og dermed opbygningen af en indre verden bestående af sproglige objektrepræsentationer, som kan opleves og erindres. Udviklingsprocessen munder under tilstrækkeligt gode udviklingsbetingelser, og over mange mellemtrin med overtagelse af roller, ud i differentieringen af en moden personlig identitet. Personlighedens selv har en narrativ struktur. I sit mellem menneskelige samspil og sin sociale handling lykkes det selvet på tilfredsstillende måde at formidle sine driftskrav med kulturelt forankrede stabile værdier og med sine sociale omgivelser normative krav, som de er fastlagt i roller (Berger og Luckmann 1969; Keupp og Höfer 1997; Kohlberg 2000, Mead 1934; Plessner 1975; Schütz 1932;; Straub 1998, 2000).

Den socialvidenskabelige drejning i psykoanalysen

Den socialvidenskabelige begrebsliggørelse, hvis tilblivelse under psykoanalysens indflydelse jeg har skitseret, svarer i grove træk til det menneskebillede, som den aktuelle kliniske psykoanalyse beskriver, selv om de teoretiske udgangspunkter og begrebsdannelser delvis er forskellige. Man træffer næppe længere på rene driftsteoretiske begreber i den kliniske psykoanalyse. Jeg-psykologiens teoridannelser er stærkt orienteret mod at inddrage erfaringer fra kulturen og den sociale verden (Sandler og Sandler 1998). Med nationalsocialismens udryddelse af psykoanalysen fra Tysklands flyttedes den teoretiske videreudvikling i vid udstrækning efter 1933 til England og USA. Dér opstod de objektrelationssteoretiske og interpersonelle strømninger, som opfattede personlighed og identitet som nedslag og "størknet" form af erfaringer fra mellemmenneskelige relationer. Ligesom i de skitserede socialvidenskabelige teoridannelser bliver det integrerede selv- og verdensbillede hos den psykisk voksne person også i den moderne psykoanalyse betragtet som et produkt af et langt udviklingsforløb, som tager sin begyndelse i de uintegrerede forløbere for selvet og i del-objektrelationer. Frem for alt har inddragelsen af spædbørnsforskning og undersøgelse af tilknytningsforhold vist, hvor kreativt og intensivt det arbejde er, som barnet præsterer med sin egen kropslige, psykiske og sociale identitet i samspillet med de primære omsorgspersoner. Processen forløber parallelt med fremkomsten af diakront stabile selv- og objektrepræsentationer, som opleves som tilstrækkeligt gode (Frommer og Tress 1993, 1998; Bohleber og Drew 2001; Altmayer og Thomä 2006). Det er ikke kun den sidstnævnte forskningsgren, men også neurobiologiske undersøgelser, f.eks. dyreeksperimentelle studier over tidlig traumatisering i mor-barn relationen (Braun et al. 2002; Fonagy et al. 2002), der i dag giver os et tydeligere og skarpere billede af de mikromekanismer, som kulturelle værdier og sociale normer transformeres igennem via konkrete og prægende mellemmenneskelige samspil – processer der gradvist omsætter sig til psykiske dispositioner og handlemønstre.

Psykoanalytisk og kvalitativ socialforskning som "dobbelt hermeneutik"

Engang imellem ser det i den aktuelle debat ud som om psykoanalysens bidrag til socialvidenskabernes videreudvikling ikke nåede længere end til de i denne artikel kort skitserede præstationer. En tilbagegang i psykoanalysens intellektuelle kraft bliver ikke kun diskuteret af dens notoriske fjender (f.eks. Schachter

2005). Man må altså stille spørgsmålet, om der fremdeles kan forventes noget innovativt af psykoanalysen, stillet over for dens tendens til pragmatisk af-intellektualisering, medicinalisering og bureaukratisering. Det efterfølgende forsøg på et positivt svar på disse spørgsmål går ud fra en opfattelse af forskning, som holder fast ved et – godt nok svagt – begreb om videnskabelige fremskridt inden for humanvidenskaberne. Dermed menes et koncept, som søger en middevej i forhold til den postmoderne konstruktivismes opfattelse af, at der i egentlig forstand ikke findes videnskabelige fremskridt, men at videnskab er en samfundsmæssig konstruktion, hvis sandhedskriterium alene ligger i den retoriske succes; og videre den opfattelse at videnskab ikke bør opgive en faglig tilgang til sit genstandsfelt som kvalitetskriterium, også selv om man må anerkende, at indsigt altid kun er "ud fra et perspektiv", dvs. mulig ud fra et bestemt indfaldsvinkel. Fremskridt vil ud fra denne middevej blive forstået som en udviklingsproces, hvori de usystematisk sammenstillede erfaringer i tiltagende omfang transformeres til en empirisk begrundet faktisk form for viden. Det betyder for socialvidenskaberne, at forventningen om omfattende abstrakte teorier med vidtrækkende krav til forklaring, men kun begrænset empirisk basis, vil blive relativiseret gennem teorier med enten lavt eller "middel" abstraktionsniveau, dvs. teorier der forsøger at kompensere manglen på teoretisk helhed og konsistens gennem en sikker forbindelse til empiriske forskningsstrategier, som de kan blive revideret, understøttet og videreudviklet igennem (Merton 1957). God videnskab og forskning forhøjer på paradoksal vis sin gyldighedsværdi gennem hen ad vejen reflektivt at gøre sine perspektiver, sine afhængighedsforhold og sine forskellige interesser, og dermed sine grænser, til genstand for videnskabelig granskning.

Det bliver sjældent fremstillet således, at de to store videnskabsteorier i det 20. århundrede, den logiske empirisme (Popper 1934) og hermeneutikken (Gadamer 1960) ikke kun fremviser fundamentale forskelle men også et centralt fælles træk. Begge gør kompromisløst og definitivt op med en naiv genstandsforståelse inden for videnskaberne; begge stiller Kants erkendelse i centrum: det forhold at det undersøgte objekt ikke kan undersøges i sig selv men altid kun afhængigt af den til enhver tid anvendte metodologiske tilgang. Dette medfører nødvendigvis, at forskellige metodiske tilgange fører til forskellige forståelser og teoretiske kategoriseringer vedrørende den samme genstand. Den logiske empirisme forbindes ud fra valgslægtskab med *kvantitativ forskning* mens hermeneutikken har frembragt den *kvalitative forskning*. Men en forståelse af kvalitativ forskning kan kun uddrages af en hermeneutik, som ikke forstår sig selv som en foreløbig, upræcis og hypotesegenererende forløber for

"rigtig", dvs. kvantitativ forskning, men derimod som forskning i egentlig og empatisk forstand. Det drejer sig altså om en selvstændig kvalitativ forståelse af metode og genstandsområde, hvori de begge, metode og genstand, er uløseligt forbundet med hinanden. Der findes talrige procedurer for undersøgelse og udnyttelse af data, som henregnes til spektret kvalitative fremgangsmåder, f.eks. Empirisk Fænomenologi, *Grounded Theory*, etnografiske metoder, Kvalitativ Indholdsanalyse, Objektiv Hermeneutik og Narrativ Interview for blot at nævne nogle få (f.eks. Denzin og Lincoln 1994; Flick 2002; Frommer og Langenbach 2001; Frommer og Rennie 2001, 2006; Frommer et al. 2004 Glaser og Strauss 1967; Strauss og Corbin 1990; Rennie 2004). Grænserne imellem dem er ikke skarpt trukket op.

Derfor forekommer det mig vigtigt at tænke over væsentlige definitions-kriterier. Hovedparten af de nævnte "kvalitative" socialvidenskabelige metoder udmærker sig ved, at deres genstandsforståelse *for det første* ikke angår fysisk tælle- og målbare fænomener men subjektivt opfattet bevidsthed/mening, *for det andet* at de fokuserer på interpersonelt og symbolsk formidlet samspil og kommunikation, og *for det tredje* at de tager hensyn til kulturelle fortolkningsmønstre og værdisystemer. På den baggrund kommer begrebet *den dobbelte hermeneutik* til at indtage en central stilling i de undersøgte processer og i selve forskningsprocessen. Det er det refleksive sig-selv-forstående individ, som i det biografiske arbejde omslutter sig selv, der "udforskes", dvs. gøres til genstand for en forstående tilgang. Denne tilgang retter sig mod forsøget på at finde frem til fortolkninger, som *på den ene side* stemmer rimeligt overens med den undersøgte egne fortolkninger, *på den anden side*, på baggrund af det anderledes anlagte perspektiv i forhold til det fortolkede sagsforhold, også rækker ud over de fortolkninger, som de undersøgte har om sig selv.

Denne metodologiske begrebsformulering, som befinder sig i spændingsfeltet mellem subjektiv og objektiv erkendelse, stemmer overens med indflydelsesrige psykoanalytikerens metodiske selvforståelse. Wurmser f.eks. hævder, at psykoanalyse er en form for videnskab, der hverken er underkastet naturvidenskab eller humanvidenskab, men følger de indre konflikters specifikke logik; den beskriver kvaliteter der ligger hinsides matematiske formler og prøver at forstå menneskets "natur" i samfundsmæssig og historisk sammenhæng (1989, p. 28f). Modell (1984); Schafer (1990); Spence (1982); Leuzinger-Bohleber (1994); Leuzinger-Bohleber og Stuhr (1997); Leuzinger-Bohleber et al. (2002); Warsitz (1996) og Stuhr (2004) argumenter alle på lignende måde. Forskellige psykoanalytiske forfattere har i denne sammenhæng direkte henvist til, at den hermeneutiske cirkel som tankefigur også beskriver den psykoanalytiske erfarings- og

følelsen av tilhørighet for de erfarne veteranene, men kan skape forvirring og fremmedgjøring for nykommerne.

Det er ofte mye oppmerksomhet omkring lederne av storgruppen. Det oppstår et ønske om at lederen, "convener", skal finne en "Messiansk" løsning på vanskelighetene man opplever i storgruppen. Når storgruppelederen ikke etterlever disse ønskene utsettes lederen for kritikk og massive angrep. Det resulterer ofte i konkurranse med lederen og mange prøver å utfordre lederskapet. Det er ulike oppfatninger om storgruppelederens rolle og funksjon. Storgruppelederen befinner seg i spennet mellom på den ene siden å være en overføringsfigur der forhold knyttet til autoritet, makt og lederskap kan utforskes og fortolkes, og på den andre siden være en fasilitator som kan bidra til å fremme den frie dialogen i storgruppen når denne truer med å stoppe opp. Hva man skal legge mest vekt på vil i stor grad være avhengig av konteksten gruppen befinner seg i.

For at storgruppen skal ha en meningsfull plass i slike kortvarige konferanser og symposier må man tenke gjennom hvilken rolle og funksjon storgruppen skal ha, slik at målsettingen står i forhold til rammefaktorene og den konteksten storgruppen befinner seg i. Jeg tenker at en slik storgruppe kan tjene som en sammenbindende arena for de forskjellige elementene i konferansen, et møtested eller by-torg, der man kan dele opplevelsene ved å være deltaker på konferansen med hverandre, og derigjennom forstå mer av de ulike prosessene som går for seg på alle plan både bevisst og ubevisst, og ikke minst se hva slags innflytelse den omgivende konteksten har på konferansen, både den historiske, kulturelle og politiske. Ofte blir slike storgrupper så absorbert av seg selv at man overser betydningen den omgivende konteksten har for hva som utspiller seg i storgruppen som sådan. Da kan også ens forståelse og fortolkning av hva som foregår få et fortegnet resultat. I Stockholm, for eksempel, var det først siste dag at det ble klart hvorledes kompliserte lokale fagpolitiske og organisatoriske forhold lå som et bakteppe som farget storgruppen og konferansen som sådan.

REFLEKSIONER OVER STORGRUPPEN I STOCKHOLM

Matrix 2007; 4, 384-392

Tove Mathiesen

"Tror ni på ett beroende av varandra?"

Ønsket om at rapportere om, hvordan jeg som én af to storgruppeledere i forbindelse med 6:e Nordiska Gruppterapikonferensen oplevede storgruppen, er opstået dels ud fra et behov for at reflektere over, hvad der skete i storgruppen, og hvordan vi agerede som ledere dels et ønske om at fastholde nogle erfaringer i en nordisk sammenhæng og på den vis bidrage til en fælles skrevet historie.

Den 6:e Nordiska Gruppterapikonferensen fandt sted gennem tre dage i august på Skepsholmen i Stockholm. Konferencen havde i alt ca. 140 deltagere med én daglig storgruppe.

At blive valgt som storgruppeleder, dermed forbundne forestillinger hos mig selv, arrangørerne og deltagerne

Det var med stor glæde og følelse af ære, jeg modtog forespørgslen og invitationen til at blive valgt som storgruppeleder i forbindelse med 6:e Nordiska Gruppterapikonferensen. Faktisk ventede jeg på den skriftlige invitation, før jeg fortalte det til andre. Dette som udtryk for fantasier om at blive inviteret indenfor i indercirklen, at blive anerkendt som gruppeanalytiker, at blive "rigtig voksen", selvom jeg stadig følte mig i lære hos den anden storgruppeleder Thor Kristian Island.

Hvordan bliver man storgruppeleder? Sådan rigtigt? Og gad vide hvilke forventninger arrangørerne havde til mig – hvordan jeg blev valgt? I programmet

Tove Mathiesen, overlæge i Lokopsykiatri Djursland, Regionspsykiatri Randers. Gruppeanalytisk og psykoanalytisk uddannet (IGA-Aarhus og DPAS).

Adresse: Lokopsykiatri Djursland, Hovedgaden 61-63, 8410 Rønde, Danmark.

erkendelsesproces (Gill 1994; Lang 2000; Körner 1985). Dermed er døren åben for en metodisk parallelisering mellem psykoanalyse og kvalitativ forskning; den er i sin bredeste version er blevet formuleret af den i Århus arbejdende norske psykolog Steinar Kvale. Kvale opregner en hel række karakteristika som er fælles for de to discipliner:

- inden for begge metoder tillægges *det individuelle casestudie* en central rolle;
- inden for begge metoder består den vigtigste form for (undersøgelser) data i *en åben interviewform*, som gør det muligt for forsøgspersonen i en samtale(form) at udfolde sig frit og associativt;
- i begge metoder tilstræbes *en fortolkning af, hvilken betydning forsøgspersonens udsagn og handlinger har*; en fortolkning, som er åben for flertydigheder, modsigelse og videreudvikling;
- i begge metoder spiller den tidsmæssige dimension en afgørende rolle for så vidt som *genesen*, den historiske udvikling og fremkomsten af de fænomener der undersøges tillægges central betydning;
- i begge metoder ligger fokus ikke kun på forsøgspersonen eller patienten men også på *samspelet* mellem forsker og forsøgsperson, respektive patient og terapeut, derunder forskerens, respektive terapeutens indfald og affektive reaktioner;
- i begge metoder er abnorme, afvigende, konflikтуelle, paradoksale og patologiske individuelle (intrapyskiske) og sociale (interpersonelle) fænomener af særlig interesse; disse fænomener tjener ifølge Kvale som en slags forstørrelsesglas, i og med at de bringer mikrofænomener, som almindeligvis forbliver maskeret og skjult, klart og tydeligt til udtryk; og derfor har de almen betydning;
- og endelig: psykoanalyse og kvalitativ forskning interesserer sig for *processer*, som forbinder udviklinger, der forløber i "modsatte" retninger; begge metoder er mindre optaget af statiske fænomener, dvs. at konstans, træghed og modstand mod forandring inden for disse discipliners perspektiv mest fremtræder som noget problematisk, der forhindrer udvikling og udfoldelse.

Kvale gør det klart, at den psykoanalytiske forskning ud fra disse præmisser står i et dramatisk modsætningsforhold til den logiske empirismes begreb om videnskab. Og tilsvarende forholder det sig med kvalitativ forskning. Begge discipliner står dermed over for den opgave at udvikle egne metoder. Som

hovedfordring i denne sammenhæng løfter sig på baggrund af den allerede skitserede almene opfattelse af videnskabelighed nødvendigheden af konkret at kunne bevise fortolkninger og slutninger ud fra det til grund liggende data-materiale (Kvale 2001).

“Metodisk hermeneutik” som forbindende begreb mellem psykoanalyse og socialvidenskabelig erkendelse

Hvis man tager kritikken af en i sidste instans metodefjendsk hermeneutik alvorligt, en hermeneutik der er konstruktivistisk og filosofisk formuleret og som samtidig gør krav på universel gyldighed, og hvis sandhedsværdi i sidste ende sidestilles med dens overbevisningskraft (Habermas 1971), og dernæst opfatter både den kvalitative og psykoanalytiske erkendelsesproces som *metodisk hermeneutisk* – et begreb David Rennie benytter (2001)- når man frem til én utvivlsom fordel ved den kvalitative forskning i forhold til hovedparten af kvantitative fremgangsmåder, nemlig muligheden for at koncentrere sig om den subjektive oplevelses, den sociale handling og den interpersonelle kommunikations *primære data*. Jeg refererer her til grundpostulatet i enhver forskning, som – hvor det er muligt – ikke undersøger surrogatparametre, men selve genstanden.

Et eksempel fra den psyko-onkologiske forskning kan tydeliggøre dette: når et forskerteam interesserer sig for livskvaliteten hos hjernetumorpatienter i slutfasen af deres sygdom, er det ikke tilstrækkeligt at begrænse sig til data fra spørgeskemaer, som blev indhentet hos patienter, som for det første var i den situation at kunne opsøge universitetsklinikken ambulante tjeneste, for det andet, på trods af deres cerebrale skader, alligevel kunne udfylde spørgeskemaet (Dögel et al. 2004). Hos denne subgruppe kan der kun fremkomme et resultat, som er blevet kaldt et *tilfredshedsparadoks* (Herschbach 2002): i begyndelsen udviser denne patientgruppe en vis, men forbavsende ringe funktionsindskrænkning i sammenligning med lettere syge og en normalbefolkning. I det videre sygdomsforløb går det paradoksalt nok, ud fra denne metodiske tilgang, ikke de objektivt stadigt mere sygdomsprægede patienter dårligere, men derimod bedre. Man ville have opnået et andet resultat – og her sætter argumentationen for nødvendigheden af en kvalitativ forskning ind – hvis forskerne havde gennemført interviews, hvor patienterne havde kunnet udtale sig frit, og hvor de patienter, som ikke længere kunne komme ambulant men måtte ligge i sengen hjemme, også var blevet taget med i *et follow up studie*; og hvis man f.eks. også ud fra et etnografisk perspektiv havde observeret de pårørende og interviewet dem. Udfaldet ville med sikkerhed være blevet et

andet: forskerholdet var blevet konfronteret med uudholdelige og grusomme menneskelige lidelser, med hjælpeløshed og skuffelse over resultaterne af den højteknologiske medicinske behandling over for den i sidste ende behandlingsresistente progredierende tumor, forbundet med oprør mod skæbnen, smerte, resignation og sorg. Tabeller og datas sterile billede havde forvandlet sig til menneskelig tragedie. Beskæftigelsen med genstandsfeltets primære data, dvs. en ubesmykket opfattet subjektiv oplevelse og en autentisk fremstillet social kontakt, indebærer altså også risici, derunder i første række risikoen for at man som forsker kan blive usikker og rystet i sin egen selv- og omverdensforståelse i mødet med afgrundene i den menneskelige eksistens.

Psykoanalyse og kvalitativ forskning udviser som erfaringsvidenskabelige metoder altså fælles strukturelle træk. Men der er også forskelle. De ligger ikke kun i forskellige målsætninger: mens det i kvalitativ forskning i sidste ende drejer sig om *erkendelse*, er psykoanalysen lægekunst, hvis metode er orienteret mod vellykket handling, som sigter mod at opnå symptomreduktion og personlighedsudvikling ved at undersøge ubevidste fantasier, processer og konflikter inden for en specifik ramme. Uagtet disse forskelle giver det efter min opfattelse mening at afprøve, om de to discipliner kan lære af hinanden i den forstand, at mangler og uløste metodiske problemer i begge discipliner måtte kunne tilføres en mere tilfredsstillende løsning gennem orientering inden for den anden disciplin.

Den psykoanalytiske erkendelse af det ubevidste på grundlag af den menneskelige interaktions primære empiriske data

Lad os først rette blikket mod psykoanalysen. Et af dens hovedproblemer, hvad den allerede tidligt blev klandret for (f.eks. Hellpach 1908), er dens uklare begreb om det ubevidste. Dette problems metodiske aspekt eksisterer den dag i dag, uanset at der i mellemtiden er fremkommet teoretiske og begrebsmæssige differentieringer, f.eks. gennem forfinelsen af den topiske model inden for jeg-psykologien (Sandler og Sandler 1998), og gennem inddragelse af nutidige neurobiologiske og hukommelsespsykologiske forskningsresultater. Det er kun få materialistisk-reduktionistisk argumenterende neurovidenskabelige forskere, som i den igangværende diskussion suspenderer spørgsmålet om den empiriske tilgang til ubevidst psykisk indhold og ubevidste processer med henvisning til biologiske undersøgelsesresultater, f.eks. opnået gennem billeddannende procedurer (Gehring 2004). Mere nuanceret argumenterende neurovidenskabsfolk og neurovidenskabeligt orienterede psykoanalytikere understreger i forhold hertil

bekræftelsen af psykoanalytiske antagelser gennem neurovidenskabelige undersøgelseresultater, og de fastholder fordringen om at inddrage den subjektive oplevelsesdimension (f.eks. Deneke 1999; Solms og Turnbull 2004). Herunder fremdrages især skillelinierne imellem på den ene side *den deklarative explicitte hukommelse*, som er forankret i forskellige anatomiske strukturer og neurale kredsløb, og hvori bl.a. bevidst autobiografisk viden er sprogligt repræsenteret, og på den anden side *den implicitte procedurale langtidshukommelse* hvori automatiserede ubevidste sceniske processer er lagret, og hvortil en "direkte adgang gennem sproglig erindring ikke er mulig" (Beutel 2002, p. 8; Clayman 1991; Schüssler 2002).

Det neurovidenskabelige koncept om den implicitte hukommelse lader sig heller ikke integrere i den psykoanalytiske teori uden at forholde sig til spørgsmålet om den metodiske tilgang, tværtimod opkastes det i forstærket form. Som hidtil forholder psykoanalysen sig med sin vekslen mellem en biologisk og en psykosocial-sproglig begrebsdannelse åbent til denne centrale problemstilling med tilknytningsmuligheder både til naturvidenskaberne og humanvidenskaberne, men også med den pris at konceptuel stringens og metodisk klarhed forsømmes. Årsagen til denne uklarhed skal efter min mening findes i, at opdelingen af videnskaberne i nomotetiske og idiografiske discipliner endnu ikke var velkendt på den tid, hvor Freud tog sin akademiske uddannelse, og at han i sine senere år ikke interesserede sig ret meget for filosofiske og videnskabs-teoretiske problemstillinger. Ydermere findes der tilstrækkeligt belæg for den antagelse, at Freud helt frem til slutningen af sit liv nærrede den forhåbning at kunne etablere psykoanalysen som en del af den naturvidenskabelige medicin (f.eks. Freud 1940 (1938)). Set ud fra vor tid har han for så vidt ret, i og med at både psykoanalysen og nogle kvalitative tilgange trænger frem til grænserne for, hvad der sprogligt kan indfanges. På den anden side er hans opfattelse problematisk, i og med at udforskningen af for-prædikative, for-refleksivt-konkrete og gestisk formidlede for- og randformer for bevidst oplevelse (den implicitte hukommelse i neurovidenskabelig terminologi) sker ud fra deres menings- og symbolforhold, og at man dermed ikke kan se bort fra socialvidenskabelige og hermeneutiske metoder.

Inden for socialvidenskabernes teoretiseringer over ubevidste processer forbliver spørgsmålet om tilgangen ligeledes prekært. Dette dokumenteres af Alfred Lorenzers teori, som igennem flere årtier havde stor indflydelse inden for det tyske sprogområde. I sin diskussion med Lacan's standpunkt protesterer han ganske vist mod tesen om, at *det'et* som instans i det ubevidste er sprogligt skabt. Men det forhindrer ham nu ikke i at postulere, at *det'et* består "af et

nedslag af samspilsformer, der er samfundsmæssigt bestemt som en syntese af barnets kropsprocesser og de af moren formidlede praktiske svar", (1973, p. 31). For ikke at blive misforstået, fortsætter Lorenzer, må det 'et følgelig være "naturligt", men ikke animalsk. Det er, siger han, før-sprogligt men ikke uden for sproget. I de for ham relevante samspilsformer drejede det sig ikke om symbolsystemer men om før-sproglige systemer i regulering af praksis. Hvis man her begrebsmæssigt tager Pierce's tegnteori til hjælp, så ville man kunne se det ubevidstes objektrelation som placeret mellem de *indexerbare* og *ikoniske* forløbere for repræsentationer, i modsætning til den bevidste oplevelses *symbolske* objektrelation (Küchenhoff 1992). Også her argumenteres altså for, at ubevidste processer indtager en mellemstatus mellem symbolske og ikke-symbolske orden, en position som er overordentlig vanskelig at objektivere.

I forlængelse af den her fremlagte forståelse af videnskabelige fremskridt som sammenkobling af teori og empirisk forskning kunne man nu spørge, hvorledes ubevidste fænomener i den netop foreslåede socialvidenskabelige begrebsdannelse kan undersøges empirisk. To muligheder ligger for:

For det første kan den af Lorenzer udstukne tradition om *scenisk forståelse* med rette kobles sammen med Ulrich Streecks begreb "psykoterapiens mikroetnografi" (2004, p. 83), som også gør den non-verbale handlingsdialog og *enactments* mellem terapeut og patient tilgængelig for empirisk forskning – i form af detaljerede beskrivelser og videooptagelser, (Mahl 1977). I denne sammenhæng bliver adfærd i det sociale samspil forstået som semiotisk felt, og terapeutisk kompetence udmærker sig ifølge Streeck derved, at "psykoterapeuten sætter patientens adfærd ind i en anden kontekst end patienten selv hidtil har gjort det" (2004, p. 65). Det empiriske værktøj til formidling af betydningsindholdet i den tilsyneladende ubetydelige gestiske og sceniske dialog henter Streeck fra sine egne studier over etno-metodologi og samtaleanalyse. Han påviser overbevisende, at man f.eks. i diagnostiske interviews allerede efter kort tid kan differentiere mellem en samarbejdende eller konfliktladet kontaktform, og at den tidlige erkendelse og tematisering af det iscenesatte konfliktmateriale har væsentlige kliniske konsekvenser. Også modtagelse, afsked og ordvekslinger kan i dette perspektiv have karakter af scener, som ved nøjere eftersyn kan vise sig at rumme fortrængte, forskudte eller afviste impulser hos alle involverede.

For det andet kan det ubevidste ikke kun opleves og beskrives ud fra formelle aspekter i det symbolske og præ-symbolske samspil, men også ud fra *det sproglige indhold* som det genereres under bestemte situative betingelser. Hermed

menes situationer, hvor nærværet af en interesseret tilhører som undgår åbne, tilbageholdende og uovervejede vurderinger fremkalder spontane fortællinger med egen biografi og egen selv- og verdensforståelse som tema. Som følge af homologien imellem den "fortalte" og den oplevede verden frembringer kommunikationen i den slags samtalsituationer "skildringer", som indeholder langt mere end det, der i abstrakte former er repræsenteret i de pågældende personers bevidste forhold til sig selv og verden. Den i fortællingen iboende lovmæssighed tvinger netop til verbalisering af hidtil ikke sprogligt formulerede oplevelser og erindringer. Årsagen hertil er den såkaldte "narrative handletvang", som videre har sin begrundelse i den kendsgerning, at kommunikation (eller tekst) altid må være formuleret på en sådan måde, at en aktuel eller potentiel tilhører kan forstå den. Kommunikationens forståelighed forudsætter, at den talende fremlægger de forskellige lag i sine oplevelser på en bestemt måde.

Hvis man følger den i tilslutning til Anselm Strauss af Fritz Schütze (1984), Gerhard Riemann (1987) og andre udarbejdede teori om narrative interviews, så virker her tvangen til at skabe helhed, til at være detaljeret og til at kondensere. Især tvangen til at skabe og være detaljeret medfører, at påbegyndte begivenhedsrækker eller interaktionsfigurer må fuldstændiggøres, også selv om der derved måtte blive inddraget indhold forbundet med negative følelser så som vrede, raseri, skam og skyld. Endvidere gør tvangen til kondensering det muligt at indfange maskeringer af stærkt fornægtet indhold, som har formelle ligheder med de i jeg-psykologien beskrevne forsvarsmekanismer (forskydning, projektion, mv.).

Verbaliseringen af autobiografiske oplevelser i den spontane fortælleform betyder nødvendigvis ikke, at det formulerede indhold uden videre åbner en indgang til den pågældende persons abstrakt formede selv- og verdensbillede. I de lavt strukturerede interviews gør vi igen og igen den erfaring, at informanterne bliver forbavsede over, hvad de har fortalt, når de læser udskrifter af interviews. I de narrative interviews meddeler vi altså mere om os selv, end vi er bevidst om (Nisbett og Wilson 1977). Metodisk betyder det, at arbejdet med *indholdet* af interviews ikke er banalt; de kan give direkte adgang ikke alene til det deskriptivt men også dynamisk ubevidste.

Hvis man følger disse overvejelser, så vil psykoanalysen kunne hente støtte fra den kvalitative socialforskning til at formulere en lettere forståelig, interdisciplinært anvendelig og for den empiriske forskning tilgængelig konceptualisering af det ubevidste – eller i det mindste af dele af det ubevidste.

Grundlaget for socialforskningens datafortolkning i fundamentale former for verdens- og selvoplevelse

Fra det modsatte perspektiv skal det nu afslutningsvis belyses, om den kvalitative socialforskning kan beriges gennem en rekurs til den psykoanalytiske erkendelse. Heller ikke det spørgsmål stilles her teoretisk men metodologisk og metodisk. Et stort problem i den kvalitative socialforskning er overgangen mellem beskrivelse og fortolkning. Vi er naturligvis klar over, at allerede en beskrivelse indeholder en fortolkning. En beskrivelse gives ud fra et bestemt perspektiv, ud fra givne historiske, situative, teoretiske og interessepåvirkede synspunkter. Under alle omstændigheder består god kvalitativ forskning i nøje dokumenterede, trinvis abstraktioner, som indfører mere komplekse begreber og hypoteser i forhold til det undersøgte genstandsområde. Også i det tilfælde at man bevidst udelukker teoretiske, deduktivt udviklede problemstillinger, som det tit kræves i mange projekter inden for kvalitativ socialforskning, findes der i den kvalitative forskningsproces en indre logik, som man med Pierce kan kalde "abduction" (Küchenhoff 1992). Det vil konkret sige, at der i de tidlige faser i dataopgørelse og datasortering dukker koder og kategorier op, som kommer til at udgøre de første ledetråde i reduktionen af materialets kompleksitet.

Der findes ingen givne regler for fremkomsten af kategorier, og enhver kvalitativ forsker ved, hvor frustrerende det er, når man i månedsvis har brugt kostbar tid på evaluering af en række koder og kategorier, som er udviklet helt tekstnært og forståeligt – at der så alligevel ikke er opstået nogen tændende gnist. Når så, efter lang tids "vandring i mørke" (Roth 2004), en central metaforisk kategori bliver foreslået, hvis udspring ikke alt for sikkert kan henføres til bestemte tekstpassager, men som alligevel pludselig på fascinerende vis får hele datamaterialet til at fremstå i et nyt lys – så sniger en vis ambivalens sig ind i forskergruppen: på den ene side opstår den befriende følelse af at være nået frem til slutningen af en proces, på den anden side opstår der usikkerhed i forhold til, om kravet om rationalitet og reproducerbarhed, som jo hviler over al forskning, nu også er blevet tilgodeset i tilstrækkeligt omfang.

Det er nemmest at påvise rationalitet ved kategorier af mere formal karakter. Rennie og Fergus (2006) forslår i denne sammenhæng at henholde sig til Lakhoff og Johnson (1980), som i deres fintmærkende lingvistiske analyser har påvist, at vores forståelse af verden er præget af kognitive skemata, som hidrører fra vores kropsoplevelser. Uanset hvilke objekter vi møder, griber vi straks ubevidst altid tilbage til kropsmetaforer, f.eks. til forestillingen om en container (krop), som indeholder ting (organer), om denne kropps orientering i rummet

(vertikalt, horisontalt og alt der imellem), om den spatiale relation til andre legemer (foran, bagved, ved siden af, over, under), om forholdet mellem helhedens enkeltdele (tilføjet, afgrænset, opslugt), om omgivelsernes påvirkning af det pågældende objekt og objektets påvirkning af omverden (modstand, energi, bevægelse), osv. Rennie og Fergus beskriver Lakoffs og Johnsons kognitive model som nyttigt til forståelsen af koder og kategorier inden for rammerne af en Grounded Theory, som de opfatter som metodisk hermeneutik.

Men de kritiserer også modellen for at have tendens til at ignorere affektive og situative påvirkninger, og for at den ikke siger ret meget om, hvornår en kategori passer. Med henvisning til Gendlins Oplevelsens Fænomenologi (Experiential Phenomenology) og til Freuds overføringsbegreb efterlyser Rennie og Fergus en teori for kategoriseringer inden for den kvalitative forskning, som ikke begrænser sig til forskerens kognitive genstandsopfattelse, men som også inddrager forskerens affektive og kropslige selvopfattelse i beskæftigelsen med det undersøgte emneområde. I psykoanalytisk forstand mener de, at egen person(lighed) står til rådighed som projektionsflade og "beholder" for den andens (analysandens) afspaltede, fortrængte og forkastede emotionelle oplevelser (Bion 1962).

Den hjælpeposition, som allerede af Max Weber mente psykoanalysen burde indtage i dechifrerings af tilsyneladende irrationelle og uforståelige handlingsmønstre i de socialvidenskabelige analyser, begrænser sig altså ikke til formelle aspekter i adfærd og interaktioner. Også det indholdsmæssige aspekt spiller en rolle: for at kunne opfatte, beskrive og fortolke: den er *for det første* nødvendig for at vide noget om de kognitive skemaers betydning for vores verdens- og selverfaring; dernæst *for det andet* for at egen person står til rådighed som resonansgrund og container for den andens uforarbejdede oplevelser; for fuldstændighedens skyld må *for som det tredje* ifølge Rennie og Fergus også henvises til betydningen af livsforløbs almindelige procesformer.

At vende tilbage til betydningsammenhænge fra livshistoriens tidlige perioder, som er blevet lagt oven på hinanden eller også udelukket og maskeret gennem stedfortrædere eller udeladelser, udgør ikke kun i den kliniske psykoanalyse men også socialvidenskabelige undersøgelser en vigtig kilde til udvikling af baggrunde for fortolkning. Disse grundfigurers intra- og interpsykiske stabilitet og allestedsnærværelse er resultatet af menneskets antropologiske mellemposition som *animal rationale*, dvs. på den ene side et sprog- og kulturegnet subjekt, på den anden side en skabning underkastet biologiske lovmæssigheder. Til de paradoksale og konfliktfyldt udformede antropologiske grundfigurer i det biografiske arbejde hører f.eks. længslen efter inderlighed

og passiv sammensmeltning med *den ene* nærende og elskede person, og den samtidige bevidsthed om det umulige i at genskabe den oprindelige enhed; behovet for aggressivt at sætte sig igennem, for autonomi og magt og det samtidige ønske om anerkendelse, tilknytning og integrering; tilsvarende med de uundgåelige biologiske kønsforskelle og det seksuelle begær og det samtidige ønske om at overvinde fastlæggelsen og begrænsningerne, som disse forskelle indskrives i vores liv. Det er ikke alene det identitetssikrende biografiske arbejde, der relaterer sig til disse grundfigurationer, og som kan følge efter hinanden på forskellig vis – aktivt f.eks. som spontane forvandlinger og som tilsigtede handlingsforløb, passivt som institutionelt prægede ritualer og som procesforløb, der har sin egen lovmæssighed (Schütze 1981, 1999). Så meget desto mere er kundskab om disse grundfigurationer, både ud fra egen biografi og ud fra fremmedes livsforløb, og en dybt reflekteret forståelse af dem, et reservoir, som fortolkninger og kategoridannelser kan øse fra. Med udgangspunkt i Dithleys (1924) opfattelse af livsforløbet som en helhed og en nødvendig forudsætning for erkendelse af de enkelte oplevelser, kan både den kliniske psykoanalyse og biografividenskaberne i deres kategoridannelser og fortolkninger udvide deres forklaringspotentiale, når de inddrager relationerne til biografisk set tidligere betydningssammenhænge hos voksne personer, sammenhænge som latent fortsat er tilstede i deres aktuelle liv og præges af affektive, fantasistyrede og irrationelle momenter.

I hvilken grad denne dybde dimension i livshistorien aktualiseres i socialvidenskabelige analyser kan være forskelligt. Højt strukturerede eller helt suggestivt udformede spørgeskemaer tillader næppe nogen aktivering af disse aspekter. I modsætning hertil kan den psykoanalytiske situations setting ses som optimal forudsætning for dybde dimensionens aktivering. Den taktfulde tilhører, der stiller et diskret, i enhver henseende beskyttet rum til rådighed, har tid nok, holder sine egne meninger om det sagte tilbage og fuldt og helt går ind på det der fortælles, er ud fra denne, ikke passive men rummende forholdemåde medskaber af fortællerens historie, fordi denne historie, uafhængigt af udgangspunkterne, altid i empatisk forstand bliver til livshistorien, nemlig til den fælles forståede livshistorie. Den fælles forståelse lader en bevidsthed opstå, der tidligere – i den indre refleksion – ikke fandtes, fordi det reflekterede ikke var vævet ind i den andens forståelse (Ogden 1994). En bevidsthedssammenhæng, der inddrager den andens perspektiv ikke kun i en indholdsmæssig forståelse men også i selve forståelsesprocessen, har en helende kraft i den kliniske psykoanalyse.

I den kvalitative socialforskning garanterer overholdelsen af de beskrevne grundregler for den forstående tilhører, at den i informantens historie "medsvingende" biografiske dybde dimension bliver klarlagt ud fra kravet om detaljering og helhed – også når dette måtte være mere eller mindre fortættet. Alene det at afkode og forsøge at forstå båndoptagelser og udskrifter kan løse op for fortætninger, og ved at lytte materialet igennem kan forbindelser som man ikke har været opmærksom på blive tydelige. Læsning af udskrifter og udveksling af forskellige læsemåder inden for forskergruppen åbner op for, at der i en dekonstruktionsproces ud fra denne ene overfladetekst opstår et væld af tekster og tekstfragmenter, som svarer til forskellige dybdeniveauer i informantens autobiografi, der kun delvis figurerer i hans mere abstrakte autobiografiske teorier

Perspektivering: psykoanalysens og den kvalitative socialforsknings fælles opgave

For at kunne indføre de skitserede psykoanalytiske berigelser i den kvalitative socialforskning er det ikke tilstrækkeligt at kende til den psykoanalytiske teori. For dem gælder det, for afslutningsvis endnu engang endnu engang at citere Weber: "Personlighed inden for det videnskabelige område har kun den, der tjener *sagen rent*" (1919, p. 591) – på en helt speciel og samtidig paradoksalmåde. En af hovedopgaverne for både den kvalitative forskning og kliniske psykoanalyse er rekonstruktionen af de strukturelle sammenhænge i informantens livshistorier, med inddragelse af det glemte, det fortrængte og ildesete, det smerte- og lidelsesfulde, det seksuelle og aggressive, af negative affekter, opstemte, af moralsk og sædeligt forkastelige driftsbetonende, emotionelle og irrationelle øjeblikke i fortid og nutid. Både forsker og kliniker kan kun forholde sig åbent til disse aspekter, hvis han hverken forholder sig sterilt distanceret eller med en idealiserende identifikation til forsøgspersonen. Kun når han er i stand til at lade afgrundene i sin egen biografi optræde på den indre scene, vil han kunne åbne et overgangsfelt, der inddrager de primærprocesagtige øjeblikke, hvor hans bevidsthedshorisont kan smelte sammen med tekstens. Så vil han ikke lægge tolkningen ind i informantens tekst, men han vil sensitivt lag for lag udlede tekstens betydninger. I denne proces vil han i Webers forståelse af at "tjene sagen rent" veksle mellem identifikation og distancering og differentiere mellem sit eget begær, egen lidelse, egne interesser og værdier, og det som ligger i det undersøgte tekstmateriale. Han må væge sig imod de forførelsesforsøg om fælles at udelukke ubehagelige sandheder, som klienten eller forsøgspersonen

tilbyder ham; og han må kunne indrømme egne emotionelle reaktioner på det undersøgte materiale, som måtte gå på tværs af hans kollegiale gruppes normer og hans bevidste værdisæt. Når han således svinger med i forskningsprocessen bliver han til en uomgængelig del af den, som dog samtidigt kan holdes udenfor. I det skildrede forhold mellem psykoanalyse og kvalitativ forskning nærmer forskning og kur sig hinanden på en måde, som Freud muligvis har haft i tankerne da han skrev:

"I psykoanalysen har der fra starten været en indbyrdes sammenhæng (Junktim) mellem kur og forskning; indsigt førte til et godt resultat, man kunne ikke behandle uden at erfare noget nyt; man fik ikke nogen forklaring uden at opleve kurens gunstige virkning. Psykoanalyse er den eneste metode, hvor denne værdifulde sammenhæng er blevet bevaret. Kun når vi driver analytisk sjælesorg, uddyber vi vores kun dæmrende indsigt i det menneskelige sjæleliv. Denne udsigt til videnskabelige erkendelser har været det fornemste og mest glædelige træk ved det psykoanalytiske arbejde; forhåbentlig kan vi drage nytte af dem i den ene eller anden praktiske overvejelse?" (1926e, p. 347).

Litteratur

- Altmeyer, M. & H. Thomä (Red.) (2006): *Die vernetzte Seele*. Stuttgart (Klett-Cotta).
- Berger, P.L., & T. Luckmann (1969): *Die gesellschaftliche Konstruktion von Wirklichkeit*. Frankfurt/M. (Fischer).
- Beutel, M.E. (2002): Neurowissenschaften and Psychotherapie. Neuere Entwicklungen, Methoden and Ergebnisse. *Psychotherapeut* 47,1-10.
- Bion, W.R. (1962): *Lernen durch Erfahrung*. Oversat af E. Kreicj. Frankfurt/M. (Suhrkamp) 1990.
- Bohleber, W. & S. Drews (Red.) (2001): *Die Gegenwart der Psychoanalyse-die Psychoanalyse der Gegenwart*. Stuttgart (Klett-Cotta).
- Braun, K., et al. (2002): Frühe emotionale Erfahrungen and ihre Relevanz für die Entstehung and Therapie psychischer Erkrankungen. In: B. Strauß, A. Buchheim & H. Kächele (Red.): *Klinische Bindungsforschung-Methoden and Konzepte*. Stuttgart (Schattauer).
- Buchholz, M.B. (2006): Profession and empirische Forschung in der Psychoanalyse-Ihre Souveränität and Integration. *Psyche – Z Psychoanal* 60, 426-454.
- Clyman, R.B. (1991): The procedural organization of emotions: A contribution from cognitive science to the psychoanalytic theory of therapeutic action. *Am J Psychiatry* 142, 1395-1402.
- Deneke, F.-W (1999): *Psychische Struktur and Gehirn. Die Gestaltung subjektiver Wirklichkeiten*. Stuttgart (Schattauer).
- Denzin, N.K. & Z.S. Lincoln (Red.) (1994): *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks (Sage).

Psykoanalyse og kvalitativ socialforskning i konvergens:
findes der muligheder for at lære af hinanden?

- Dilthey, W (1924): *Die Entstehung der Hermeneutik. Gesammelte Schriften*, Bd. 5. 2. Aufl. Stuttgart (Teubner) 1957, 317-338.
- Dögel, D., S. Dietsch & C.W. Wallesch (2004): Lebensqualität bei Patienten mit malignen Gliomen und ihren Angehörigen. *Psychother Psych Med* 54, 358-366.
- Fahrenberg, J. & J.M. Steiner (2004): Adorno and die autoritäre Persönlichkeit. *Kölner Z Soziol Soz* 56, 1-31.
- Flick & (2002): *Qualitative Sozialforschung*. 6. Oplag. Reinbek (Rowohlt).
- Fonagy, P., G. Gergely, E. L. Jurist & M. Target (2002): *Affektregulierung, Mentalisierung and die Entwicklung des Selbst*. Übersetzt von E. Vorspohl. Stuttgart (Klett-Cotta) 2004.
- Freud, S. (1926e): *Die Frage der Laienanalyse. Unterredungen mit einem Unparteiischen*. GW XIV, 293-294.
- Freud, S. (1940b [1938]): *Some elementary lessons in psychoanalysis*. GW XVII, 139-147.
- Frommer, J. & S. Frommer (1990): Max Webers Bedeutung für den verstehensbegriff in der Psychiatrie. *Nervenarzt* 61, 397-401.
- Frommer, J. & W Tress (1993): Einige erkenntnistheoretische Implikationen der Psychologie der Objektbeziehungen. In: W Tress & S. Nagel (Red.): *Psychoanalyse and Philosophie: eine Begegnung*. Heidelberg (Asanger), 183-199.
- Frommer, J. & S. Frommer (1997): Von der Hysterie zur Nervosität-Anmerkungen zu Willy Hellpachs sozialpathologischen Prognosen für das 20. Jahrhundert. *Psychother Psych Med* 47, 219-224.
- Frommer, J. & W Tress (1998): Primär traumatische Welterfahrung oder primäre Liebe? Zwei konkurrierende Anthropologien in der Psychoanalyse. *Forum Psychoanal* 14, 139-150.
- Frommer, J. & M. Langenbach (2001): The psychoanalytic case study as a source of epistemic knowledge. In: J. Frommer & D.L. Rennie (Red.) (2001), 50-68.
- Frommer, J. & D.L. Rennie (Red.) (2001): *Qualitative Psychotherapy Research: Methods and Methodology*. Lengerich (Pabst Science Publisher).
- Frommer, J., M. Langenbach & U. Streeck (2004): Qualitative psychotherapy research in German-speaking countries. *Psychother Res* 14, 57-75.
- Frommer, J. & D.L. Rennie (2006): Methodologie, Methodik and Qualität qualitativer Forschung. *Psychother Psych Med* 60, 210-217.
- Gadamer, H.-G. (1960): *Wahrheit and Methode*. Tübingen (P. Siebeck, JCB Mohr).
- Gehring, P. (2004): Es blinkt, es denkt. Die bildgebenden and die weltbildgebenden Verfahren der Neurowissenschaft. *Philosophische Rundschau* 51, 273-293.
- Giddens, A. (1976): *New Rules for Sociological Method*. New York (Basic Books).
- Gill, M.M. (1994): *Psychoanalyse im Übergang*. Übersetzt von B. Milkau. Stuttgart (Klett-Cotta) 1997.
- Glaser, B.G. & A.L. Strauss (1967): *Grounded Theory. Strategien qualitativer Forschung*. Übersetzt von A.T. Paul & S. Kaufmann. 2. Aufl. Bern (Huber) 2005.
- Green, A. (2003): Bemerkungen für eine Auszeit (Zu einer Psychoanalyse der Zukunft). *Psyche-Z Psychoanal* 60, 2006, 881-899.
- Habermas, J. (1968): *Erkenntnis and Interesse*. Frankfurt/M. (Suhrkamp).
- Habermas, J. (1971): *Hermeneutik and Ideologiekritik*. Frankfurt/M. (Suhrkamp).
- Hampe, M. (2001): Theorie, Erfahrung, Therapie. Anmerkungen zur philosophischen Beurteilung psychoanalytischer Prozesse. Kommentar zu Leuzinger-Bohleber et al. & Sandell et al. *Psyche-Z Psychoanal* 55, 328-337.

- Hellpach, W (1908): Unbewußtes oder Wechselwirkung. *Zeitschrift für Psychologie and Physiologie der Sinnesorgane* 48, 238-258 & 321-384.
- Herschbach, P. (2002): Das "Zufriedenheitsparadox" in der Lebensqualitätsforschung. Wovon hängt unser Wohlbefinden ab? *Psychother Psych Med* 52,141-150.
- Kächele, H., et al. (2006): Psychoanalytische Einzelfallforschung: Ein deutscher Musterfall Amalie X. *Psyche – Z Psychoanal* 60, 387-425.
- Keupp, H. & R. Höfer (Red.) (1997): *Identitätsarbeit heute – Klassische and aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung*. Frankfurt/M. (Suhrkamp).
- Körner, J. (1985): *Vom Erklären zum Verstehen in der Psychoanalyse*. Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht).
- Kohlberg, L. (2000): *Die Psychologie der Lebensspanne*. Oversat af D. Garz. Frankfurt/M. (Suhrkamp).
- Küchenhoff, J. (1992): Zur kommunikativen Funktion psychogener Körperstörungen. *Z Psychosom Med Psychoanal* 38, 240-250.
- Kvale, S. (2001): The psychoanalytic interview as qualitative research. In: J. Frommer & D.L. Rennie (Red.) (2001), 9-31.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago (Chicago UP).
- Lang, H. (2000): Hermeneutik and psychoanalytische Therapie. In: Ders.: *Das Gespräch als Therapie*. Frankfurt/M. (Suhrkamp), 100-110.
- Leuzinger-Bohleber, M. (1994): Veränderung kognitiv-affektiver Prozesse in Psychoanalysen. Versuch einer Kombination von (qualitativer) On-line- and (quantitativer) Offline-Forschung bei der Untersuchung psychoanalytischer Prozesse. In: H. Faller & J. Frommer (Red.): *Qualitative Psychotherapieforschung. Grundlagen and Methoden*. Heidelberg (Asanger), 195-227.
- Leuzinger-Bohleber, M. & U. Stuhr (1997): *Psychoanalysen im Rückblick. Methoden, Ergebnisse and Perspektiven neuerer Katamnese Forschung*. Gießen (Psychosozial-Verlag).
- Leuzinger-Bohleber, M., B. Rüger & Stuhr, M. Beutel (2002): *"Forschen and Heilen"- in der Psychoanalyse. Ergebnisse and Berichte aus Forschung and Praxis*. Stuttgart (Kohlhammer).
- Lorenzer, A. (1973): *Sprachzerstörung and Rekonstruktion*. Frankfurt/M. (Suhrkamp).
- Mahl, G.F. (1977): Body movement, ideation, and verbalization during psychoanalysis. In: N. Freedman & S. Grand (Red.): *Communicative Structures and Psychic Structures. A Psychoanalytic Interpretation of Communication*. New York (Plenum Press), 291-310.
- Mead, G.H. (1934): *Geist, Identität and Gesellschaft*. Oversat af U. Pacher. Frankfurt/M. (Suhrkamp) 1973.
- Merton, R.K. (1957): *Social Theory and Social Structure*. New York (The Free Press of Glencoe).
- Modell, A.H. (1984): Gibt es die Metapsychologie noch? *Psyche – Z Psychoanal* 38, 214-235.
- Mondada, L. & E. Schütze (2004): Soziale Interaktion and die Herstellung von Wissen Einführung in den Themenschwerpunkt. *ZBBS – Zeitschrift für qualitative Bildungs-, Beratungsand Sozialforschung* 5, 139-154.
- Nisbett, R.E. & T.D. Wilson (1977): Telling more than we do know: Verbal reports on mental processes. *Psychol Rev* 84, 231-259.
- Ogden, T. (1994): The analytic third: Working with intersubjective clinical facts. *Int J Psychoanal* 75, 3-19.

- Popper, K.R. (1934): *Logik der Forschung*. 2. oplag. Tübingen (P. Siebeck, J.C.B. Mohr) 1966.
- Plessner, H. (1975): *Die Stufen des Organischen and der Mensch*. Berlin (de Gruyter).
- Rennie, D.L. (2001): Grounded theory methodology as methodical hermeneutics: reconciling realism and relativism. In: J. Frommer & D.L. Rennie (Red.) (2001), 32-49.
- Rennie, D.L. (2004): Anglo-North American qualitative counselling and psychotherapy research. *Psychother Res* 14, 37-56.
- Rennie, D.L. & K. Fergus (2006): Embodied categorizing in the grounded theory method: methodical hermeneutics inaction. *Theory & Psychology* 16, 483-503.
- Riemann, G. (1987): *Das Fremdwerden der eigenen Biographie. Narrative Interviews mit psychiatrischen Patienten*. München (Fink).
- Roth, W.-M. (2004): "Tappen im Dunkeln". Der Umgang mit Unsicherheiten und Unwägbarkeiten während des Forschungsprozesses. *ZBBS-Zeitschrift für qualitative Bildungs-, Beratungs- and Sozialforschung* 5, 155-178.
- Sandler, J. & A.-M. Sandler (1998): *Innere Objektbeziehungen*. Oversat af U. Stopfel. Stuttgart (Klett-Cotta) 1999.
- Schachter, J. (2005): Ist die zeitgenössische Psychoanalyse in den USA noch eine Profession? Ein Plädoyer für mehr psychoanalytische Forschung. *Psyche – Z Psychoanal* 80, 2006, 455-485.
- Schafer, R. (1990): The search for a common ground. *Int J Psychoanal* 71, 49-52.
- Schüßler, G. (2002): Aktuelle Konzeption des Unbewußten – Empirische Ergebnisse der Neurobiologie, Kognitionswissenschaften, Sozialpsychologie and Emotionsforschung. *Z Psychosom Med Psychother* 48, 192-214.
- Schütz, A. (1932): *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*. Frankfurt/M. (Suhrkamp) 1971.
- Schütze, F. (1981): Prozeßstrukturen des Lebenslaufs. In: J. Mathes, A. Pfeifenberger u, M. Stosberg (Red.): *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*. Nürnberg (Forschungsvereinigung Nürnberg), 67-156.
- Schütze, F. (1984): Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens. In: M. Kohli & G. Robert (Red.): *Biographische and soziale Wirklichkeit*. Stuttgart (Metzler), 78-117.
- Schütze, F. (1999) Verlaufskurven des Erleidens als Forschungsgegenstand der interpretativen Soziologie. In: H.H. Krüger & W Marotzki (Red.): *Handbuch erziehungswissenschaftliche Biographieforschung*. Opladen (Leske + Budrich), 191-223.
- Sennett, R. (1977): *Verfall and Ende des öffentlichen Lebens. Die Tyrannei der Intimität*. Oversat af R. Kaiser. Frankfurt/M. (Fischer) 1983.
- Solms, M. & O. Turnbull (2004): *Das Gehirn and die innere Welt. Neurowissenschaft and Psychoanalyse*. Oversat af E. Vorspohl. Düsseldorf, Zürich (Walter Verlag).
- Spence, D.P. (1982): *Narrative Truth and Historical Truth. Meaning and Interpretation in Psychoanalysis*. New York (Norton).
- Straub, J. (Red.) (1998): *Erzählung, Identität and historisches Bewußtsein. Zur psychologischen Konstruktion von Zeit and Geschichte*. Frankfurt/M. (Suhrkamp).
- Straub, J. (2000): Identitätstheorie, empirische Identitätsforschung and die "postmoderne" arm chair psychology. *ZBBS – Zeitschrift für qualitative Bildungs-, Beratungs- and Sozialforschung* 1, 67194.
- Strauss, A. & J. Corbin (1990): *Grundlagen qualitativer Sozialforschung*. Weinheim (Psychologie Verlags Union) 1996.

- Streeck, U. (2004): *Auf den ersten Blick. Psychotherapeutische Beziehungen unter dem Mikroskop*. Stuttgart (Klett-Cotta).
- Stuhr, U. (2004): Qualitative Ansätze in der Psychotherapieforschung. In: M. LeuzingerBohleber, H. Deserno & S. Hau (Red.): *Psychoanalyse als Profession and Wissenschaft. Die psychoanalytische Methode in Zeiten wissenschaftlicher Pluralität*. Stuttgart (Kohlhammer), 160-171.
- Thomä, H. & H. Kächele (2006): *Psychoanalytische Therapie*. Bd. 3: Forschung. Berlin, Heidelberg, New York (Springer).
- Wallerstein, R.S. (2006): Entwicklungslinien der Psychoanalyse seit Freud: Divergenzen and Konvergenzen einer Wissenschaft im steten Wandel. *Psyche – Z Psychoanal* 60, 798-828.
- Wallerstein, R.S. & H. Sampson (1971): Wichtige Fragen der psychoanalytischen Prozeßforschung. In: S. Schill, S. Lebovici & H. Kächele (Red.): *Psychoanalyse and Psychotherapie. Herausforderungen and Lösungen für die Zukunft*. Stuttgart (Thieme) 1997, 132-154.
- Warsitz, R.-P (1996): Die widerspenstige Erfahrung der Psychoanalyse zwischen den Methodologien der Wissenschaften. *Psyche – Z Psychoanal* 50, 101-142.
- Weber, M. (1922): *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. 4. oplag. Tübingen (P. Siebeck, J.C.B. Mohr). 1973.
- Weber, M. (1903-06): *Roscher and Knies and die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie*. In: Weber, M. (1922), 1-145.
- Weber, M. (1913): *Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie*. In: Weber, M. (1922), 427-474.
- Weber, M. (1919): *Wissenschaft als Beruf*. In: Weber, M. (1922), 582-613.
- Wurmser, L. (1989): *Die zerbrochene Wirklichkeit*. Berlin (Springer).

Abstract

Jörg Frommer: Psychoanalysis and qualitative social research converging: are there possibilities of learning from each other? *Matrix* 24, 360-381.

Psychoanalysis and the social sciences have had an influence on one another since their respective beginnings. Although their relationship is generally recognized on a theoretical level, questions of concrete research methods have not been widely discussed. This essay supports the thesis that hermeneutics-related methods of qualitative social research are similar in many ways to the psychoanalytic method. Acceptance of these methods within psychoanalytic clinics and research could contribute to clearer conceptualization of unconscious processes. In turn, the psychoanalytic method could provide answers to unsolved problems of qualitative social research by basing category forming on an understanding of biographical work, the basic forms and procedural structures of which are distinguished by biological and social factors.

Keywords: Psychoanalytical research, qualitative social research, methodical hermeneutics, biographical work

Artiklen har været bragt i *Psyche – Zeitschrift für Psychoanalyse und ihre Anwendungen*. 61. Jahrgang, Heft 8. August 2007. Udgivet på forlaget Klett-Cotta.

6:Nordiska Gruppterapikonferensen, august 2007

STORGRUPPEN I KONTEKST

Matrix 2007; 4, 382-383

Thor Kristian Island

I mange år har storgruppen vært et fast element ved gruppeanalytiske konferanser og symposier, både nasjonalt og internasjonalt, selv om begrunnelsen for å ha slike storgrupper ikke alltid har vært like tydelig utover det spennende ved å være deltaker i en slik gruppe noen få sesjoner. Disse "korttids" storgruppene kjennetegnes gjerne ved at de mangler en historie og en etablert gruppekultur. Ofte er det ikke noen felles forståelse av formålet med gruppen. For noen er formålet å "studere storgruppen, storgruppeprosessen og dynamikken som sådan", slik man gjør innen Tavistock-tradisjonen. For andre er formålet å bli kjent med egne primitive mestringsmekanismer i en uvant sosial setting. For mange er storgruppen først og fremst en ubehagelig og skremmende opplevelse der man føler seg berøvet alle sine mestringsmekanismer, mens andre later til å boltre seg fritt og verdensvant i de forskjelligste storgrupper. Slike korttids storgrupper kan derfor få et rituelt preg, og de når sjelden lenger enn "forming og storming" stadiet. Men storgruppene kan også tilby kompensatoriske overlevelsesmekanismer i form av medlemskap i subgrupper for å organisere kaoset som truer. Og vi ser også forsøk på å konstruere en historie for storgruppen ved å knytte den til tidligere storgrupper: *"jeg husker sist vi møttes i Århus, Molde, London, Sao Paulo etc. etc."* Denne dannelsen av en pseudohistorie understøtter

Thor Kristian Island er psykiater i privat praksis og instituttbestyrer ved Institutt for Gruppeanalyse i Norge.

blev storgruppelederne benævnt "Inkallare". Det lyder på dansk meget alvorligt og med vægt bag, som noget, jeg faktisk mener, er grundlæggende betydningsfuldt for den samlede konference og for den enkelte deltager.

Det var arrangeret således, at storgruppelederne kunne overvære median-gruppe conductors konsultationer; som en måde at have føling med, hvad der rørte sig i den store gruppe. Jeg er ikke sikker på, at denne form er nyttig eller nødvendig. Min erfaring er, at det der foregår i storgruppen har en anden karakter end i mindre grupper, workshops og præsentationer. Et sådant forum kan give en forestilling om at kunne forudse, hvad der vil ske i storgruppen og en opmærksomhed på problemstillinger, som måske ikke er aktuelle i den store gruppe eller dækker over andre mere basale almenmenneskelige temaer.

Først da jeg var på konferensen, gik det op for mig, at rollen som storgruppeleder var knyttet til mig under hele kongressen og ikke kun under storgrupperne. Jeg havde oplevelsen af at stå til rådighed for hvem, der måtte behøve det og at lytte med en ekstra opmærksomhed. Hvad der ellers kunne forekomme at være venskabelige småbemærkninger fik en særlig personlig betydning.

Det var overraskende at opdage funktionen som container for "hele kongressen", enkeltpersoner kom med personlige overvejelser om storgruppen, hvad de havde sagt og ikke sagt – og hvorfor. Den anden pol i dette var følelsen af at være udenfor, at være luft, andres undvigeadfærd: " Der kommer storgruppelederen".

Overvejelser om rammerne for storgruppen herunder co-terapeutforholdet

Thor Kristian Island og jeg kendte ikke hinanden godt i forvejen, hvorfor jeg i begyndelsen oplevede en ufrihed og et behov for ekstra opmærksomhed på den anden. Samtidigt eksisterede der fra starten en gensidig tillid til hinandens integritet, og der udviklede sig et professionelt partnerskab.

Vi besluttede før første gruppe, at Thor Kristian Island indledte, at jeg passede døren, holdt øje med tiden og afsluttede. Før anden gruppe bestemte vi, at vi beholdt vores pladser i gruppen, da vi fandt, at gruppen havde brug for en stabilitet i rammen og opfattede os selv som en del af denne ramme. I den tredje og afsluttende session var vi begge aktive i opsamling og afslutning.

Vi aftalte en fælles refleksion før og efter hvert storgruppemøde. I vores fælles refleksioner havde vi begge modoverføringsreaktioner i form af trang til at gøre noget, sige noget, styre gruppen i en ganske særligt betydningsfuld og

konstruktiv retning, hvilket i perioder udløste en – for os selv – overraskende aktivitet og mange tolkende interventioner.

Den anden reaktion, jeg registrerede, var følelsen af at blive fastholdt, ude af stand til at reflektere og den dermed forbundne anstrengelse for at komme til stede, nødvendigheden af at sige noget for at markere min tilstedeværelse i forhold til gruppen, men også for at kunne mærke mig selv og kunne genoptage den indre refleksion.

Gruppesessionerne

Følgende er små vignetter fra gruppesessionerne og efterfølgende samtaler/refleksioner. Primært som jeg har skrevet dem ned under konferencen. Det er derfor – naturligvis – min udvælgelse, helt subjektivt og min forståelse. Andre ville have valgt anderledes.

Gruppen var stillet op af arrangørerne på forhånd i det samme lokale, som blev anvendt til plenumforedrag (Segelsömmarsalen). Koncentriske cirkler med en åbning fra døren ind til indercirklen

1. storgruppe

TM lukker døren. Begge terapeuter sidder i indercirkelen, TM på en yderplads, TKI sidder alene (2 tomme stole th. og 1 tom stol tv.). TKI indleder med kort at gøre rede for gruppens rammer og muligheder. Efter ca. 15 min. kommer kvinde ind, døren bliver stående åben. TM rejser sig og lukker den. Kvinden sætter sig udenfor cirklen, inviteres ind; men foretrækker at være udenfor – hun er én af de praktiske arrangører. I løbet af sessionen kommenterer et medlem TKI's position – han afviser hurtigt at føle sig ensom og siger, at han føler sig godt tilpas.

En ung mand indleder. Der er noget, som han synes, han er nødt til at bringe tilbage til storgruppen: I går til åbningsforedraget fik han en følelse af hjælpeløshed og af at alle andre også blev hjælpeløse konfronteret med foredragsholderens besvær med de tekniske hjælpemidler. Det fører storgruppen til at tale om, at hjælpeløshed er forbudt i en gruppe med så mange hjælpere.

TM: En anden side af hjælpeløsheden er sårbarheden. (TM føler sig selv temmelig hjælpeløs og sårbar i sessionen)

En udveksling handlede om Danmarks retfærdiggørelse af krigsførelsen i Irak, hvor danskeren sagde: "Jamen, det troede vi ikke på" og svenskeren

(eller nordmanden) ironisk " Nej, inte os her forstås; men alla de andra". Senere i sessionen sammenlignedes TKI med en dommer.

Flere har været til mindekoncert for Povel Ramel den foregående aften – sammen med tusinder af andre. Der refereres til en af sangene "Ta av dig skorna – det känns skönt". Mennesker er som dyr, kravler ned fra træerne, i gruppens associationer bliver mænd som dyr og kvinder dyre-venner.

En mand: "Jeg har altid ønsket mig at være pingvin." De andre mænd er ikke så sikre. Han-pingvinen står på æggene i 9 måneder; mens kvinden er væk (morer sig?) Det er en flok hvor alle er ens. Der er konge- og kejser-pingviner. Ping'er.

En anden mand: "Jeg føler mig utryk, og jeg ved ikke helt hvorfor."

Mod slutningen gentager foredragsholderen sit spørgsmål: "Tror ni på ett beroende av varandra?"

I mine noter efter gruppen: at kunne rumme: ambivalens, pessimisme, at det slutter. Ikke kun at skulle tro på den rette lære; men selv udvikles. At undersøge, ikke dømme. Kunne bære uvisheden, så den ikke fører til polariseringer. Modenhed af gruppen er at udvikle forskellighed. Herunder at TM og TKI er forskellige.

2. storgruppe

Samme pladser. TM lukker døren. Der har været fodboldkamp dagen før, som kort omtales. Flere annoncerer deres fravær fra gruppen den følgende dag.

En kvinde: "Tillader vi det?" Hvorefter gruppen bliver tiltagende bebrejdende og afvisende af refleksioner. Et medlem kan give udtryk for sin følelse af at blive pålagt skyld over at måtte gå.

TM: Gruppen har valgt at placere TKI i samme position som i går med tomme stole omkring sig. TKI nævner at han opfattes som en autoritet ... (?)

Det er de gamle, som ved, hvad en storgruppe er.

TM: Er der plads til at nye kan få en stemme?

En kvinde spørger: Hvem er den anden storgruppeleder? TM giver sig til kende, kvinden undskylder, hun havde undret sig over, hvorfor TM lukkede døren etc. TM oplever det på ingen måde som noget personligt – i den grad koblet til rollen(!)

TKI: Ingen har været i denne storgruppe tidligere.

Der refereres til turbådene: "Hop av – Hop på" – som i gruppen?

"En gruppe har de ledere den fortjener – hvordan med vores storgruppeledere?"

Tilbage til fodboldmetaforen – "Det er, som om bolden er ved at blive pumpet op" (TM tænker på potens; men kan ikke finde den rette timing til at bringe seksualitet på banen)

Der refereres til gruppens historie – fra storgruppen i Århus. Der foreslås håndsoprækning, hvor mange var i Århus? Ikke mange svenskere.

TM afbryder: Gruppen beskæftiger sig med forskelle, også kønnet er en forskel. En kvinde foreslår: "Prøv at sige noget mere om det."

I noterne efter gruppen: Gruppen eller nogle i gruppen forsøger at gøre mig tilpas og støtte bedst muligt. Fordi jeg er kvinde? Det er, som om de forsøger at gøre, hvad jeg forventes at ønske – og ikke anvende deres egne associationer og refleksioner?

Sårbarhet – et fint ord att ta vara på.

Også på sårbarheden.

Vedkende sig den for at kunne være helt til stede – at kunne være sårbar for ikke at være hjælpeløs – for at kunne være hjælper.

Relation til empati?

Efter gruppen kom et medlem og refererede til, at vi havde haft øjenkontakt under gruppesessionen. Og for at fortælle om sin til dels ukendte følelse af at være hæmmet i gruppen. Jeg opfordrede til at sige det i gruppen.

En kvindelig deltager betroede mig, at kvinder er uden autoritet.

3. storgruppe

En svensk og en dansk/norsk har sat sig på hver sin side af TKI. Flere sidder på de samme pladser som dagen før.

"Jeg sad her i går – det føltes godt."

En kvinde siger: "Jeg har funderet på: sidder gruppeanalysens sjæl i storgruppen?"

Svensk mand: "Nej". Dansk mand: "Jeg er uenig: Ja."

"Hvad er sådan en ting som gruppeanalysens sjæl? - jeg tror ikke på den."

Kvinde: "Jeg undrer hvilken funktion denne her ironi har?" Det bevirkede at ironien ophørte.

Straks efter kommer en svensker med et langt indlæg omkring gruppeanalysens situation i Sverige og giver klart udtryk for sin uro for at uddannelsen må lukke. Der opleves ingen støtte fra instituttet og et svigt fra de gamle. Hvordan skal nye tage over? "Vi er ikke præcis unge." Nogen græder.

Der opleves svigt fra den ældre generation, og den officielle beslutning, om at uddannelsen fratages legitimation, ses som en devaluering af hele tænkningen. Efterhånden tager norske og danske yngre medlemmer ordet. Beretter om deres erfaringer med generationsskifte – det tager tid. Det er vigtigt at finde sine egne ben og ny inspiration. Flere rejser til London og kender miljøet dér.

TKI minder om, at dette er sidste storgruppe.

En kvinde har fra starten af sessionen sagt, at hun må gå undervejs. Hun rejser sig tydeligt oprørt, vred og siger, at hun ikke ved, hvad hun tager med sig ud; men hun vil ikke tage gruppens del med hjem. Hvorefter hun grædende forlader gruppen. TM og TKI er passive under dette optrin.

Atter falder talen på moderigtige diagnoser og den "rette" terapiform. Hvilket fører til en periode der er en fortsættelse af morgens plenum om forskningens betydning. Spørgsmålet om at have den rette tro på den rette terapi bringer atter sjæl, ånd, religion og mystik frem som forslag til gruppeanalysens virkningsmåder.

TM: Samtalen handler om noget i gruppen. Der er forskel på institutter og selskaber, som vi er forskellige her.

"Jeg tror på mødet og på at tale sammen, at det er godt."

Mod slutningen siger en mand: "Det her har været kedeligt."

"Den kvinde, du sagde "skit-snak" til i går, er ikke kommet i dag."

"Hun har været med før, hun ved, hvad der sker i en storgruppe."

"Hun skulle rejse hjem."

En ung mand spørger om uroen for gruppeanalysens fremtid i Sverige:

"Har det ændret sig?"

"Noget."

"Jamen, så var det vel godt!?"

TM sidder og tænker på elefant i æg fra en præsentation tidligere på konferencen.

En mand, der ikke tidligere har sagt noget, siger: "Jeg har spekuleret på om jeg hører til her. Nu genkender jeg mig selv med jeres usikkerhed, uvished og tvivl."

"Jeg mærker stadig nogen frustration."

TKI bemærker, at der tales om, hvad gruppen har nået, og at den ikke har kunnet løse alt.

TM: "Og nu slutter vi."

I noterne efter gruppen: "Skitsnak" rettet mod hele gruppen – ikke kun én person. En anden bemærkning om tro – gruppeanalyse som den rette tro, den rette gruppeanalyse, underforstået også den rette storgruppe, den rette måde at være storgruppeleder på. Devaluering af lederne, at tage magten til at tillade over i gruppen? Det er rammerne som tillader.

Fortsatte overvejelser – Tør jeg tro på det?

Størrelsen af konferencen betød, at storgruppen var overskuelig. På grund af lokalernes begrænsede fysiske rummelighed var mange kommet for sent med deres tilmeldinger. Det havde udløst en del utilfredshed rettet mod arrangørerne og misundelse rettet mod os, der var tilmeldt i tide. Forløbet blev også præget af, at mange måtte forlade kongressen før tid og derfor ikke deltog i den sidste gruppesession eller måtte gå undervejs. Var det udtryk for en ambivalens overfor konferencen eller storgruppen? Overfor at deltage i slutningen af ferien? fordi det var gruppeterapi og ikke gruppeanalyse? og en konference ikke et symposium? Dækkede de mange manglende afslutninger over noget andet? Hvad? Og hvordan kunne vi have været mere undersøgende og rummende overfor det?

Inden jeg læste mine noter fra august, huskede jeg især bemærkningen "Tillader vi det?" og den dermed forbundne følelse af ubehag. Jeg tror at ubehaget skyldtes den implicite antagelse, at gruppen ville kunne beslutte et gruppeanalytisk regelsæt, som skulle være gældende for alle medlemmer af gruppen. Derved ville storgruppeledernes funktion blive devalueret, og den gruppeanalytiske refleksion blive sat ud af kraft. Jeg spekulerer på, om vi gav plads til tilstrækkelig refleksion over vores forskelle, og hvad de betyder i vores samvær på nordisk plan. Hvad tillod vi ikke som gruppeledere?

Den gennemgående tolkning for mig blev vanskeligheden ved vores indbyrdes forskelligheder.

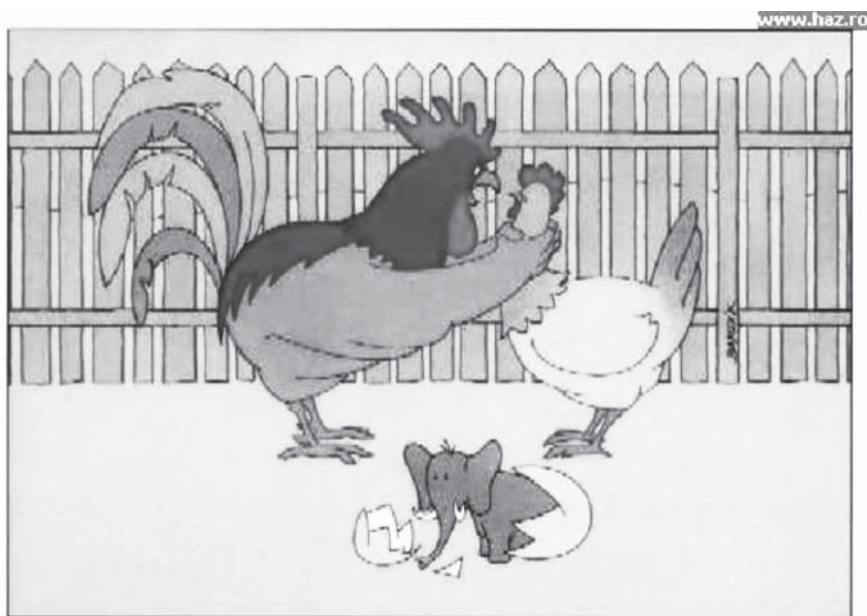
I den første gruppe var temaet gamle, beundrede lærere, der blev hjælpeløse og sårbare; ligesom gruppen kom til at føle sig hjælpeløs og ikke reflekterede over spørgsmålet: "Tror ni på ett beroende av varandra?"

En dag sagde en ældre kollega: "Nu skal I ned og slås med storgruppen." Jeg blev overrasket, opfattede ikke storgruppen som en modstander, og ikke min

egen position som kæmpende med andre end mine egne forestillinger.

Jeg fandt flere kommentarer i storgruppen destruktive. De blev udsagt uden skam, selvom de var krænkende for andre gruppedeltagere. Som om det ikke er nødvendigt – eller muligt – at føle skam i storgruppen? Selv følte jeg mig skamfuld over ansvarsforflygtigheden i forhold til Danmarks krigsdeltagelse i Irak. Men det er svært helt at få hold på, hvori skammen består og basis for mine egne videre overvejelser.

Det var nedenstående tegning som jeg tænkte på under en stor del af sidste session. Jeg spekulerede på om den var vist i plenum, eller jeg havde set den til en presentation. Blev der også talt om gamle hanelefanter?

Undervejs blev jeg spurgt om det at være storgruppeleder? Mit svar gik på erkendelsen af, hvor vigtigt et forum storgruppen er for hele konferencen og min egen oplevelse af rollen. "Jätteroligt, att känna igen sig". Derfor blev det vigtigt at rapportere og fastholde, at vi har oplevet noget sammen, så vi fortsat kan diskutere ligheder og forskelle.

Ta av dig skorna

(av Povel Ramel)

Varje gång du tar av dig skorna
Så medge att det känns skönt!
Det betyder att apan i dig än en framgång rönt
Uh Fantastiskt!

Dröm om min förvåning när jag plötsligt förstod
Dröm om min förvåning. Den bananen var god
När du finner din rätta partner,
Det gäller kvinna som karl,
Märker du hur det rycker lätt i den lilla svans du har!
Uh! Fantastiskt!

.....

Ta av dig skorna, ta av dig skorna, ta av dig skorna
Ljuva barfota dagar leker mänskorna med varann:
Dricker skrattar och dansar till en strumplästorkester.
Rolös man är en trolös man, men bäst är en skolös man!
Lycklig, fri och ursprunglig tar han kärlekssemester!

Så dröm om min förvåning, det är den dröm som är bäst!
Tänk på det när du tar skorna av härnäst....

Ta av dig skorna, ta av dig skorna, ta av dig skorna. O-o-o-o.....

Bokanmeldelser

Peter Elsass, Jan Ivanouw, Erik Lykke Mortensen,
Stig Poulsen og Bent Rosenbaum (red.):

Assessmentmetoder

Dansk psykologisk Forlag, 2006.
768 sider. Pris d.kr. 598,00 inkl. moms

Matrix 2007; 4, 393-395

Anmeldt af Steinar Lorentzen

En ny stor oppslagsbok er utgitt på dansk, denne gang om målemetoder innen klinisk psykologi og psykiatri. Forskning, evaluering, kvalitetssikring og evidensbasert praksis ligger i tiden, og her presenteres mange av de instrumenter, mål og skalaer man kan bruke til dette formål. Først litt statistikk: Boka har 768 sider, den har 4 deler, 33 kapitler og 31 bidragsyttere, de fleste psykiatre eller psykologer.

Første del er en *Generell introduksjon* hvor leseren føres inn i bruk av målemetoder, hvordan et testbatteri settes sammen, diskusjonen omkring bruk av sykdomsklassifikasjon, konkretisering av evidensbegrepet, konstruksjon og rett bruk

av målemetoder (psykometri), samt veiledning i hvordan man leser en testmanual.

De tre øvrige delene gir en kort gjennomgang av enkeltinstrumenter, gruppert under *Selvrapportering*, *Observatørbaserte instrumenter* og *Performancebaserte, projektive personlighetstester*.

Under selvrapportering presenteres mål for interpersonelle problemer, generelle symptom mål, mål for depresjon, angst og angsttilstander, for spiseforstyrrelser og for traumatiserte, samt forskjellige mål på personlighetspatologi (bl.a. av Millon, Eysenck, MMPI, NEO-PIR). Det gis bl.a. opplysninger om eksisterende versjoner, bakgrunn, validitet- og re-

Steinar Lorentzen. Førsteamanuensis dr. med. Universitetet i Oslo, Institutt for Psykiatri.

liabilitetsinformasjon, normtall og rettheter.

De observatørbaserte instrumentene dekker bl.a. områdene global psykososial fungering (GAF), positive og negative symptomer ved schizofreni (PANSS), depresjon (Hamilton), Karolinska Psychodynamic Profile (KAPP), instrumenter til vurdering av forsvarsmekanismer, tilknytningsmønstre (AAI), strukturell analyse av sosial atferd (SASB) og spiseforstyrrelser (EDE).

De *Performancebaserte, projektive personlighetstester* utgjøres av Rorschach, Thematic Apperception test (TAT), Assosiasjonstesten og Rotters setningsfullendelsestest.

Boka har 33 kapitler, hvorav mange har tilknyttet appendiks med utfyllende kommentarer. Det finnes også et fyldig navnerregister, et stikkordregister, en kort presentasjon av alle forfatterne, samt en egen oversikt over alle måleinstrumentene som presenteres.

Målsetning

Redaktørene har ønsket å gi en samlet framstilling av de instrumenter som faktisk anvendes i Danmark, pluss en del mindre kjente metoder, mens neuropsykologiske og kognitive metoder er utelatt. De har sett en oppblomstring av bruk av uautoriserte versjoner, at folk har brukt måleinstrumenter uten spesifikk viten og uten referanse til relevant

normmateriale, og har derfor ønsket å gjøre det mulig å bruke instrumenter på et kvalifisert grunnlag. Nå kan den vanlige praktiserende lett finne fram til egnede, autoriserte instrumenter for å evaluere egen praksis, avhengig av hva slags pasienter man har (angst, depresjon, spiseforstyrrelser, personlighetsproblematikk osv.). De erfarne forskerne vil kanskje finne lite nytt. På den annen side finnes det ikke så vidt jeg vet en bok som gir så god oversikt over feltet på noe skandinavisk språk, slik at de også vil kunne ha god nytte av boka som oppslagsverk.

Uten å gå i detaljer synes jeg redaktørene (og forfatterne) i stor grad har lyktes med å lage en innholdsrik, spennende og nyttig bok, som mange av oss som er opptatt av klinisk forskning kan ha glede av. Boken favner et komplisert og sammensatt felt, og et kjempearbeide er nedlagt i denne boka, som vil kunne lette andre som er på utkikk etter relevante måleinstrumenter, referanser, normtall osv. enormt i arbeidet.

Når det gjelder en så rikholdig og sammensatt bok, ville det ikke være vanskelig å finne kontroversielle punkter, ting som man kunne ønsket var tatt med, eller områder som hadde blitt vektet annerledes osv. Jeg finner det imidlertid av langt større verdi å framheve betydningen av det positive bidrag boka er til feltet, og tror også den vil være

til stor nytte for fagfolk fra de andre nordiske landene.

Skulle jeg avslutningsvis komme med en kritisk kommentar, måtte det være i forhold til tittelen: Assessmentmetoder!! Redaktørene prøver å begrunne i forordet hvorfor de bruker dette og ikke "utredning" eller "vurdering", uten at jeg synes de lykkes i dette på en overbevisende måte. Det minner meg om en medstudent som i studietiden var framme ved kateteret og forklarte om ansiktsnervens bane. Nerven ble

omtalt som *nervus facialis*, og som den språkkyndige idealist han var, uttalte han (i motsetning til alle andre) systematisk c'en i facialis som k, til stor irritasjon for Professoren som rettet på ham et par ganger. Dette førte til lange foredrag fra studenten om hvorfor han og (andre) språkeksperter mente at romerne etter all sannsynlighet uttalte c som k. Professoren bare ristet på hodet og uttalte: Det er mulig at det er riktig, men det låter ikke bra!!

Holm, Lennart og Oestrich, Irene Henriette (red.)
**Kognitiv miljøterapi. At skabe et
behandlingsmiljø i ligeværdigt samarbejde**
Dansk psykologisk Forlag, 2. udgave, 2006
319 sider, d.kr. 348,00

Matrix 2007; 4, 396-399

Anmeldt af Lisbeth Hybholt

Kognitiv miljøterapi udkom første gang i 2001 og er nu kommet i en 2. udgave, der er udvidet med 33 sider. Der er, efter min vurdering, tre forhold der gør at 2. udgave af bogen er en forbedring i forhold til 1. udgave. For det første er der kommet et afsnit om udfordringer ved forskning i det daglige psykiatriske behandlingsmiljø, for det andet har forfatterne tydeligvis fået mere erfaring med kognitiv miljøterapi, og for det tredje er der væsentlig mere fokus på motivation. Derudover er bogen generelt blevet mere velargumenteret, i form af forbedret dokumentation af de fremsatte påstande.

Udfordringer ved forskning i det daglige psykiatriske behandlingsmiljø behandles i det nye kapitel "Evidens-baseret praksis – udfordringer ved forskning i det daglige psykiatriske behandlingsmiljø", der er skrevet af den nytilkomne forfat-

ter Stephen Austin. Austin skriver, at det er vanskeligt at isolere betydningen af den kognitive terapi i behandlingsmiljøet i forhold til øvrige faktorer, når man ønsker at undersøge effekten af kognitiv miljøterapi. Dette er meget relevant, da der inden for psykiatrien siden 1800-tallet har været en grundlæggende antagelse om, at miljøet kan have en terapeutisk effekt på sindslidende mennesker. Men op igennem tiden har det været diskuteret, hvilke miljøer der er terapeutiske, og disse diskussioner har ofte været præget af, at det ikke er entydigt, hvad et terapeutisk miljø er. Af samme grund har det været utydeligt, hvad der egentlig blev diskuteret. F.eks. viser en evaluering af 250 forskningsrapporter, at det terapeutiske miljø på psykiatriske afdelinger er så forskelligt angående rammer, baggrund, metode og teori, at det er vanske-

Lisbeth Hybholt er klinisk udviklingspsygeplejerske, cand.cur. ved Psykiatrisk Center, Rigshospitalet, København.

ligt at sammenligne deres betydning (1). Austin konkluderer, at der ved forskning i daglige psykiatriske behandlingsmiljøer, er uundgåelige individuelle og kontekstuelle faktorer, der kan have betydning for en undersøgelses gyldighed. Derfor bør der redegøres for miljøterapiens indvirkning gennem en nøgtern beskrivelse af faktorerne.

En af de faktorer der oplagt er vanskelig at isolere er den terapeutiske betydning af den kognitive metode og den terapeutiske betydning af den individuelle relation mellem patienten og kontaktpersonen/behandleren. Man ser vanskelighederne herved i Lise Lotte la Cours afsnit om kognitiv miljøterapi i patienternes eget hjem. Afsnittet er skrevet som en case-rapport og tager udgangspunkt i et kognitivt behandlingsforløb af en psykotisk og dårligt fungerende patient i eget hjem. Det beskrives, hvordan patienten, efter et længerevarende struktureret kognitivt forløb, bliver apsykotisk og kun har brug for medicin i korte perioder. Patienten citeres for at fortælle, at hun har fået livet tilbage. Der er to ting, der giver grund til eftertanke. For det første spørgsmålet om, i hvor høj grad det gode resultat skyldes den kognitive metode eller om det skyldes patientens og kontaktpersonens relation, samarbejde og evner. For det andet bliver det ikke helt tydeligt, hvorledes der er forskel på individuel kognitiv terapi

og kognitiv miljøterapi, når der er tale om behandling i eget hjem.

At forfatterne har fået mere erfaring med kognitiv miljøterapi ses på flere måder. For det første får man det indtryk, at erfaringen har tydeliggjort, at der er forskel mellem at vide og at handle, og at viden ikke automatisk bliver fulgt af handling. Som en følge heraf peges der på flere aspekter, der er betydningsfulde, hvis det skal lykkes at anvende kognitiv miljøterapi i praksis – f.eks. at personalet tror på metoden, og at der er et godt psykisk arbejdsmiljø. Det er både befriende og konstruktivt, at bogen belyser de barrierer der er i forhold til at etablere et miljø baseret på kognitiv tænkning. Barrierer ved implementering af en intervention i praksis, er et emne der har forfatterens interesse, hvilket underbygges af at Oestrich og Austin sammen med Terrier har skrevet en artikel, hvis formål er at sætte fokus på nogle af de udfordringer man møder, når man forsker i den daglige kliniske praksis (2). Under et forskningsprojekt, hvor der skulle implementeres og evalueres en psykologisk intervention, blev der fortløbende udført semistrukturerede interviews med det involverede personale, for at belyse, hvilke faktorer der forstyrrede forskningsprocessen, og hvad der kunne være gjort for at fremme processen på afdelingen. Resultaterne peger bl.a. på, at personalets motivation eller mangel på

samme er en barriere, og at det er væsentligt med tid til at informere, støtte og involvere personalet for at styrke motivationen til at gennemføre en intervention.

For det andet ses forfatterne øgede erfaring derved, at bogen generelt er blevet mere konkret, praktisk og detaljeret. Et eksempel er en gennemgang af, hvordan en behandlingsplan, der er styrende for aktiviteterne på afdelingen, kan se ud for en paranoid skizofren patient, der hører stemmer. Et andet eksempel er at der er indført en udmærket test, hvorigennem læseren kan øve sig i at skelne mellem krop, adfærd, tanker og følelser.

Det forøgede fokus på motivation ses i flere kapitler, hvor motivation er blevet integreret i flere af kerneområderne inden for kognitiv tænkning. Det ses f.eks. i forhold til forebyggelse af tilbagefald, hjemmeopgaver til patienterne, den medikamentelle behandling og psykoedukation. I afsnittet om psykoedukation ser det ud til at forfatteren er inspireret af de seks forandringsstadier, som Prochaska beskriver som de stadier mennesker gennemgår, når de ændrer adfærd, om end dette ikke er nævnt direkte. Prochaskas forandringsstadier er f.eks. anvendt i forbindelse med rygestopkurser. Patientens motivation i forhold til psykoedukation ses ud fra faserne før-beslutningsfasen, overvejelsesfasen, beslutnings- og

forberedelsesfasen, handlingsfasen og vedligeholdelsesfasen. Der går lettere hen over tilbagefaldsfasen. Det beskrives, hvilken form for psykoedukation, der kan anbefales, alt efter patientens motivation. Det er glimrende at denne udgave af bogen fortløbende ekspliciterer, at vellykket behandling er afhængig af samarbejde mellem behandler og patient.

Bogen henvender sig primært til fagfolk, der arbejder med miljøterapi i praksis. Bogen giver mulighed for at få en håndgribelig og forståelig indføring i hvorledes der, ud fra kognitiv tænkning, teori og metode, kan arbejdes med kognitiv miljøterapi i praksis. Forfatterne anbefaler, at "man går hele vejen" – forstået på den måde, at der skal anvendes kognitiv terapi i hele patientens behandlingsforløb, samt at det skal være en tværfaglig indsats. Denne anbefaling er kendt fra andre forfattere, f.eks. Birgitte Bechgaard (3), der har en psykodynamisk tilgang. Hun er ligeledes betænkelig ved at kombinere forskellige teoretiske tilgange til den miljøterapeutiske behandling, da det kan skabe udvanding af metoderne og uklare behandlingsresultater. Det er dog til diskussion, om man kan kombinere tilgangene. F.eks. mener Rosenberg m.fl., at de kognitive behandlingsmetoder sagtens kan kombineres med andre behandlingsformer- og ideologier (4). Et eksempel på uover-

ensstemmelse mellem den kognitive og den psykodynamiske tilgang er, at det i kognitiv miljøterapi opfattes som en stor fejltagelse, at rumme en patient uden at hjælpe vedkommende med at udvikle de nødvendige copingstrategier i miljøet (5). I den psykodynamiske miljøterapi anses det at rumme patienten derimod for at have både et diagnostisk og et behandlingsmæssigt aspekt, og det er således terapeutisk at rumme patienten uden at arbejde med copingstrategier (3). Teoretisk set vil eksemplet betyde, at der interverneres forskelligt, og at interventionerne forstås forskelligt. Men set i forhold til at der, som Jørn Lykke skriver, ofte arbejdes eklektisk i forhold til behandlingsteori på langt de fleste psykiatriske afdelinger (5:170), kan man overveje, om det mest af alt er teoretiske overvejelser, der sjældent er relevante i praksis – i hvert fald i en eklektisk baseret praksis. Hvis kognitiv miljøterapi forudsætter, at hele det tværfaglige team tilegner sig og arbejder med tilgangen, er bogen primært anvendelig som en indføring i den kognitive tanke-måde for personale på afdelinger,

hvor man overvejer at gå over til at arbejde kognitivt, eller til nytilkommet personale og studerende på afdelinger, hvor den kognitive tilgang allerede er implementeret. Men bogen giver også andre interesserede mulighed for at forstå den kognitive tankegang og miljøterapi baseret på kognitiv tænkning.

Noter

- 1) Eldred S.H. Evaluating research on milieus. In: Gunderson, J.G., Will, O.A., Mosher, L.R., Jason, A., editors. *Principles and Practice of Milieu Therapy*. New York: Jason Aronson Inc., 1983: 49-56.
- 2) Oestrich, I.H., Austin, S.F., Tarrier, N. Conducting research in everyday psychiatric settings: identifying the challenges to meaningful evaluation *J Psychiatr Ment Health Nurs* 2007; 14(1): 55-63.
- 3) Bechgaard, B. *Miljøterapi*. København: Hans Reitzels Forlag, 1992.
- 4) Rosenberg, N.K., Mørch, M.M., Elsass, P. *Kognitive behandlingsformer*. København: Hans Reitzels Forlag, 2000.
- 5) Holm, L., Oestrich, I.H. *Kognitiv miljøterapi. At skabe et behandlingsmiljø i ligeværdigt samarbejde*. Dansk psykologisk Forlag, 2006.

2-ÅRIG SPECIALISTUDDANNELSE I PSYKOTERAPI

narrativ & systemisk terapi, teori, øvelser & træning,
supervision & konsultation, live-klientarbejde,
team-arbejde, personlig-professionel praksis med
personligt udviklingsarbejde

Med *Anne Romer & Dorte Nissen*
Gæstelærere: *Maggie Carey, Michael White*
& *Allan Holmgren*

Start 2008 • Snekkersten
Kursusnr. 791-08

NARRATIV PRAKSIS

3 x 5 dages træningsprogram

For professionelle (terapeuter, behandlere og supervisorer) der arbejder med relevante kliniske og behandlingsmæssige problemstillinger), både nybegyndere og erfarne, som ønsker at få et grundigt kendskab til og erfaring med narrativ praksis, og som ønsker at træne og forfine deres færdigheder i narrativ praksis

Med *Maggie Carey, Michael White & Allan Holmgren*

Ugerne 15, 44 & 50 i 2008 • Snekkersten
Kursusnr.: 784-08

INTRODUKTION TIL NARRATIV TERAPI & PRAKSIS

Denne workshop er især for dem, der vil have en grundig, venlig, varm og underholdende introduktion til narrativ terapi og samtalepraksis.

Med *Maggie Carey, Adelaide, Australien*

Den 31. marts og 1. april 2008 • Helsingør
Kursusnr.: 829-08

NARRATIV TERAPI OG SAMTALEPRAKSIS - avanceret niveau

Denne workshop henvender sig til personer, som har erfaringer med selv at praktisere narrativ terapi og samtalepraksis i det hele taget.

Med *Maggie Carey, Adelaide, Australien*

Den 14.-15. april 2008 • Snekkersten
Kursusnr.: 830-08

EN WORKSHOP OM SUPERVISION - et narrativt perspektiv

Partagere vil i denne workshop via teoretiske oplæg og praktiske øvelser i plenum og i mindre grupper blive præsenteret for en narrativ tilgang til supervision

Med *Anne Romer & Dorte Lund-Jacobsen*

Den 23.-25. april 2008 • Snekkersten
Kursusnr.: 824-08

SAMTALER MED BØRN I SKOLEN

- inspiration fra det narrative felt
til psykologens arbejde

Totaliserende beskrivelser og mangel-diskurser har store effekter på mange børns liv. Hvordan kan vi gennem narrative samtaler bidrage til at børn og unge opleve 'agenthed' i forhold til deres skolegang?

Med *Prof. John Winslade, USA*

Den 11.-12. september 2008 • Snekkersten
Kursusnr.: 838-08